

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE’DE KAPSAYICI KURUMLAR VE FAYDALI BİLGİNİN
ROLÜ: MESLEK EĞİTİMİ VEREN KURUMLARIN PİYASA
TOPLUMU İNŞASINDAKİ ÖNEMİ**

Yüksek Lisans Tezi

Kardelen KAYA ERMAN

Ankara,2022

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE’DE KAPSAYICI KURUMLAR VE FAYDALI BİLGİNİN
ROLÜ: MESLEK EĞİTİMİ VEREN KURUMLARIN PİYASA
TOPLUMU İNŞASINDAKİ ÖNEMİ**

Yüksek Lisans Tezi

Kardelen KAYA ERMAN

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Altuğ YALÇINTAŞ

Ankara,2022

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE’DE KAPSAYICI KURUMLAR VE FAYDALI BİLGİNİN
ROLÜ: MESLEK EĞİTİMİ VEREN KURUMLARIN PİYASA
TOPLUMU İNŞASINDAKİ ÖNEMİ**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Altuğ YALÇINTAŞ

TEZ JÜRİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

1- Prof. Dr. Altuğ Yalçıntaş

.....

2- Doç. Dr. Akın Usupbeyli

.....

3- Dr. Öğretim Üyesi Erkan Gürpınar

.....

Tez Savunma Tarihi

20.06.2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Prof. Dr. Altuğ Yalçıntaş danışmanlığında hazırladığım “Türkiye’de Kapsayıcı Kurumların İnşasında Faydalı Bilginin Rolü: Meslek Liseleri Örneği (Ankara, 2022)” adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

20.06.2022

Kardelen Kaya Erman

TEŞEKKÜR

Lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca eşsiz bilgi birikimini ve koşulsuz desteğini hiç eksik etmeyen, bu tezin tüm aşamalarında yol gösterici olan, tez yazım sürecim boyunca daima teşvik edici ve cesaretlendirici tez danışmanım Prof. Dr. Altuğ Yalçıntaş'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Öncelikle tez jürimde olmayı kabul ettikleri ve çok değerli yorumları ile bana yol gösterici oldukları için Doç. Dr. Akın Usubbeyli ve Dr. Öğretim Üyesi Erkan Gürpınar hocalarıma teşekkür etmek istiyorum. Savunmanın çok keyifli geçmesi onların sayesinde.

Üretmenin ve bilime katkı verebilmenin değerini bana küçük yaşlarımda öğreten çok sevgili anne ve babama, desteklerini benden hiç esirgemedikleri için teşekkürü bir borç bilirim.

İnancımı ve ilhamımı hiç kaybetmememi sağlayan sevgili eşim Berhat'a, tezimin tüm sancılı süreçlerine maruz kalsa da bu süreçte hep yanımda olduğu için ayrıca teşekkür ederim. Son olarak değerli dostum Mehmet Önel'a katkılarından dolayı çok teşekkür ettiğimi belirtmek isterim.

Kardelen Kaya Erman

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: KAPSAYICI KURUMLAR VE İKTİSADİ KALKINMA	8
1.1. MODERN İKTİSADIN EVRİMİ VE KURUMSAL İKTİSADIN DOĞUŞU	9
1.2. KURUMSAL İKTİSAT	11
1.2.1. ALMAN TARİHÇİ OKULU	13
1.2.2. AMERİKAN PRAGMATİK FELSEFE	14
1.3. KAPSAYICI KURUM KAVRAMI VE DARON ACEMOĞLU	15
1.4. KAPSAYICI KURUMLARIN EKONOMİK KALKINMADAKİ ROLÜ ..	17
1.5. ANADOLU'DA KAPSAYICI KURUMLARIN İNŞASI.....	21
İKİNCİ BÖLÜM: FAYDALI BİLGİ VE PİYASA TOPLUMUNUN İNŞASI.....	26
2.1. KÜLTÜREL EVRİM VE İKTİSADİ ZİHNİYET	26
2.1.1 OSMANLI DEVLETİ'NDE İKTİSADİ ZİHNİYET	30
2.2. FAYDALI BİLGİ KAVRAMI VE JOEL MOKYR.....	34
2.3. FAYDALI BİLGİNİN VE MESLEKİ EĞİTİMİN PİYASA TOPLUMU ÜZERİNE ETKİSİ	39
2.4.TÜRKİYE'DE PİYASA TEMELLİ TOPLUM OLUŞMASINDA BİLGİNİN EVİRİMİNİN ROLÜ	43
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E MESLEKİ VE TEKNİK EĞİTİMİN EVRİMİ	47
3.1. MESLEKİ VE TEKNİK EĞİTİMİN ÖNEMİ VE EVRİMİ	47
3.1.1. MÜHENDİSHANE-İ BAHR-İ HÜMÂYUN	50
3.1.2. ZİRAAT MEKTEBİ.....	54

3.1.3. SANAYİ MEKTEBİ.....	55
3.1.4. MEŞRUTİYET DÖNEMİ MESLEKİ EĞİTİM	61
3.1.5. YABANCI OKULLAR	65
3.1.6. CUMHURİYET, PRAGMATİZM VE PİYASA TOPLUMU	67
3.2. MESLEKİ VE TEKNİK EĞİTİMİN PİYASA TOPLUMU İÇİN ÖNEMİ	74
SONUÇ	77
KAYNAKÇA.....	80
ÖZET	86
ABSTRACT	88

GİRİŞ

Bu tezde, piyasa toplumu inşasının, faydalı bilgi üretebilen ve bu bilgiyi kullanabilen toplumlar tarafından gerçekleştirilebileceği görüşü savunulmaktadır. Bilginin, geleneksel bilgiden iktisaden faydalı bir bilgiye doğru evrimi iktisadi kalkınmayı sağlar mı araştırma sorusundan yola çıkılarak yazılan bu tezde, Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ile Türkiye Cumhuriyet'in ilk dönemleri incelenmiştir. Bilginin evrimi, aynı ülkenin kurumsal yapısı dikkate alınarak incelenmiştir. Bunun sebebi, toplumun geleneksel toplumdan piyasa toplumuna geçişini daha iyi kavrayabilmektedir. Toplumun yapısındaki dönüşüm, bilginin evrimi ile paralel bir dönüşüm sergilemektedir. Tezde, iktisaden faydalı bilgiyi en iyi şekilde değerlendirebilmek adına, mesleki ve teknik eğitim veren kurumlara odaklanılmıştır. Mesleki ve teknik bilgi, geleneksel toplumdan piyasa toplumuna geçişteki anahtardır. Osmanlı Devleti'nde de mesleki eğitim adına atılan adımlar incelendiğinde, piyasa toplumuna geçiş trendini yakalama çabası görülmektedir. Sanayi Devrimi sonrası çağı yakalamakta güçlük çeken Osmanlı Devleti, geleneksel üretim biçimlerinin sürdürülemez olduğunun farkına geç varmıştır. Bu nedenle, piyasa toplumuna geçiş adına yapılan eğitimdeki reformlar aceleci ve plansız reformlar olarak kalmış, toplumun yapısını dönüştürme işlevini gerçekleştirememiştir. Topluma nüfuz edemeyen eğitim kurumları, kurumsallaşmanın da olmaması sebebiyle faaliyetlerine çok sık ara vermiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ise savaşlar sebebiyle nitelikli bir beşeri sermaye oluşumu engellenmiştir. Tezin argümanlarından biri de Osmanlı Devleti'ni çöküşe götüren bu süreç, bilginin faydalı bilgiye doğru evrimini tamamlayamamış ve bu sebeple piyasa toplumunun oluşamamış olmasıdır.

Geleneksel toplumdan, piyasa toplumuna geçiş, ancak faydalı bilginin üretilmesi, kullanılması ve aktarılması ile mümkün kılınabilir. Bunun yanında, bilgi, geleneksel yapıdan faydalı bir yapıya evrilirken toplumun zihniyeti de bu dönüşüme paralel olarak

evrilmeaktadır. Faydalı bilgi, modern kültürün yapı taşlarından birini oluşturmaktadır. Bu çalışmanın önemi, Türkiye’de piyasa toplumunun inşası sürecini faydalı ve mesleki bilgi bağlamında incelerken aynı zamanda bu dönüşüme kültür, zihniyet ve mevcut kurumların yapılarını da ekleyerek kurumsal bir perspektif ile kazandırılmış olmasıdır.

Tezin zaman sınırlaması, Osmanlı Devleti’nde kurumsallaşmış bir mesleki eğitimin başladığı II. Abdülhamid döneminden başlayarak, Sanayi Devrimi sonrası sınai üretimin hız kazandığı döneme ve ardından Cumhuriyet’in kuruluş yıllarına kadar uzanmaktadır. Tezde Osmanlı ve Türkiye’yi odak noktası olarak Sanayi Devrimi sonrası iktisadi kalkınmayı, kurumcu iktisadi bakış açısı ve bilgi temelli toplumun kalkınmaya etkisi birlikte ele alınması ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda Massachusetts Teknoloji Enstitüsü’nde (MIT) iktisat profesörü olarak görev yapan Daron Acemoğlu’nun kapsayıcı kurumları ile Northwestern Üniversitesi’nde ekonomi ve tarih profesörü olarak görev yapan Joel Mokyr’in faydalı bilgi ve bilgi temelli ekonomi anlayışı tezin iki önemli ayağı olmuştur. Bu iki perspektif, mesleki eğitim özelinde bir araya getirilerek aralarındaki pozitif korelasyon açıklanmaya çalışılmıştır. Türkiye modernleşmesi ve iktisadi kalkınmasında mesleki eğitimin yadsınamaz rolü derinlemesine incelenerek nedensel ve kuramsal bir analizlerle açıklanmıştır. İncelenen dönem ele alındığında veri toplamak için birinci ve ikinci el kaynaklar kullanılmıştır. Kaynaklar, Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet dönemine piyasa toplumunun inşasını açıklayabilmek amaçlanarak derinlemesine taranmıştır.

Küresel iktisadi kalkınmanın dönüm noktası olarak görülen Sanayi Devrimi sonrasında ülkeler arası gelişmişlik makası açılmaya başlamıştır. Neoklasik iktisat teorisi bu durumu açıklamaya çalışırken kurumları analiz dışı bırakmaktadır. Böylesi bir analizin varsayımları gerçek dışı ve ulaştığı sonuçlar bu makası açıklamak konusunda yetersizdir. Başta Douglass North ve ondan etkilenen birçok iktisatçı kurumların iktisadi kalkınmadaki rolü üzerine çalışmalar yayınlamıştır. (North,1990) Tezin birinci bölümü

bu kapsamda şekillenmiştir. Tezin bu bölümünde tarihi akışın anlaşılması amacıyla iktisat biliminin dönüşümü üzerinde durulmuştur. İktisadın tarihi, sermaye birikim süreçlerinin geçirdiği evrim ile birlikte ele alınarak dönemin daha net anlaşılması sağlanmıştır. Bu doğrultuda kurumsal iktisadın doğuşu ve geçirdiği değişimler, piyasa toplumuna geçiş sürecinin anlaşılması açısından değerlidir. Kurumsal iktisadın doğuşu ve gelişiminde önemli olan 2 akım, Alman Tarihçi Okulu ve Amerikan Pragmatik Felsefesidir. İktisatta doğrunun, “tek ve kesin olduğu anlayışının” yerini “doğrunun farklı toplumlarda değişik gösterdiği anlayışına” bırakması; aynı zamanda, iktisadın tarihselliği dışlayan yapısının terk edilmesi bu iki akımın bir sonucu olarak gelişmiştir. Tezde asıl olarak, Daron Acemoğlu’nun üzerinde durduğu kapsayıcı kurumlar (*inclusive institutions*) ve dışlayıcı kurumlar (*extractive*) incelenmiştir. Başta Acemoğlu (2015, 2020) olmak üzere kurumsal iktisadın önde gelen isimlerinin karşılaştırmalı kurumsal tahlilleri de tez için önemli yer tutmaktadır. Kurum kavramı, formel ve enformel kurumlar olmak üzere iki kategoride incelenebilir. Mülkiyet kavramından, eğitim sisteminin yapısına ve geleneklere kadar pek çok kavramı kapsayan kurumlar: düşünce alışkanlıklarımızı, toplumsal zihniyeti ve iktisadi alışkanlıklarımızı da şekillendirmektedir. Bu açıdan Osmanlı Devleti’ndeki dönüşümün anlaşılabilmesi için, kurumların ekonomik kalkınmadaki rolünün iyi anlaşılması gerekmektedir. Tezin ilk bölümünde Osmanlı Devleti’ni çöküşe doğru götüren sanayileşememe durumu, Osmanlı Devleti’nin toplumsal zihniyeti ve kurumlarının yapısı ile açıklanmıştır. Osmanlı Devleti’nde siyasi kurumlar oldukça dışlayıcı yapıdadır. Bu dışlayıcı kurumların, yaratıcı yıkımın neden olacağı dönüşümden çekindiği görülmektedir. Aynı zamanda, toplumun zihniyeti ve geleneklerinin de içinde yer aldığı enformel kurumlar, çok yavaş değişmektedir. Osmanlı Devleti gibi köklü bir toplumun zihniyetinin dönüşmesi de bu doğrultuda oldukça yavaş olacaktır. Fakat, Sanayi Devrimi’ni dünyada yarattığı etki, güç dengelerini de değiştirmiştir. Osmanlı Devleti için

sanayileşmek zorunlu bir eylem halini almıştır. Osmanlı Devleti'nin kurumsal yapısının dışlayıcı oluşu, bu dönüşümün gerçekleşme hızını oldukça etkilemiştir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde toplumun zihniyetini değiştirmeye yönelik attığı adımlar göze çarpmaktadır. Bu tez kapsamında, bu adımlardan eğitim alanında olanlar ele alınmıştır. İktisadi dönüşümün ön koşulunun, toplumun faydalı bilgi üretip kullanması olduğunun savunulduğu bu tezde, Osmanlı Devleti'nin bilgi toplumunu oluşturmaya çalışması, geleneksel eğitimden, mesleki eğitime geçişte görülmektedir. Çünkü, toplumun zihniyetini dönüştürmek, iyi tasarlanmış bir eğitim sistemi ile gerçekleşebilir. Mesleki ve teknik eğitimle oluşturulan iktisaden fayda bilgi, nitelikli bir beşeri sermaye oluşması için de önem teşkil etmektedir. Adam Smith, *Ulusların Zenginliği* isimli kitabında, kişilerin aldığı eğitimin nihayetinde bir sermaye birikimi olduğunu savunmaktadır. (Smith, 1776)

Tezin ikinci bölümünde ise, faydalı bilgi kavramı detaylı şekilde incelenmiş, bilginin zaman içinde geçirdiği evrim göz önüne konulmuştur. Aynı zamanda, Osmanlı Devleti'nde uzun yıllar faydalı bilginin üretilmemesi sebebinin daha net anlaşılması için, toplumun iktisadi zihniyeti analiz edilmiştir. İslam dininin yarattığı tasavvuf anlayışının Osmanlı toplumuna etkisi, Max Weber'in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhu* (Weber, 2013) ve Sabri Ülgener'in *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası* (Ülgener, 2006) kitaplarından yola çıkılarak incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nin geleneksel bilgiden ve geleneksel toplumdaki vazgeçememesinin sebebi dönemin iktisadi zihniyeti ile açıklanabilmektedir. Dönüşümü uzun yıllar süren muhafazakar zihniyet, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar giden olaylar silsilesinin en temel ögesidir. Joel Mokyr de toplumun yapısını ve zihniyetini şekillendirenin, toplumdakilerin kullandığı bilginin yapısı olduğunu savunmaktadır. Tez boyunca faydalı bilgi olarak ele alınan kavram, Joel Mokyr'in Endüstriyel Aydınlanma'yı yarattığını düşündüğü bilgidir. (Mokyr, 2002) Tezin bu bölümünde faydalı bilginin kalkınmadaki etkisi, Osmanlı'nın Tanzimat

Dönemi'nden, Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar incelenmiştir. Faydalı bilgi, Mokyr'e göre ikiye ayrılmaktadır. Önermesel bilgi (*propositional knowledge*) ve yerleşik bilgi (*prescriptive knowledge*) olarak kategorize edilen faydalı bilgi, piyasa toplumuna geçişin anahtarını oluşturmaktadır. (Mokyr, 2002). Mokyr'e göre bu önermesel bilgi ve yerleşik bilgi birbirini besleyen iki faydalı bilgi türüdür. Önermesel bilgi, doğanın nasıl işlediğini anlatan bilgi türüdür. Yerleşik bilgi ise, tekniklerin nasıl kullanılacağını ve geliştirileceğini göstermektedir. Yerleşik bilgi, önermesel bilginin oluşmasına ve gelişmesine zemin hazırlamaktadır. Ancak bu iki türdeki bilginin birlikte kullanılması ve birbirini beslemesi ile aydınlanma gerçekleşmektedir. Mokyr'e göre gelişmenin ve büyümenin anahtarı, "önermesel bilgiyi geliştiren bireyler ve bu bilgiyi kullananlar arasındaki iletişimi besleyen kurumlardır." (Mokyr, 2002: 65) Bu doğrultuda, Osmanlı Devleti'ndeki mesleki eğitim incelendiğinde, usta-çırak ilişkisine dayalı bu eğitimde yalnızca önermesel bilgi aktarılmaktadır. Bu bilgi, geliştirilememektedir. Bunun için, mesleki eğitimin kurumsallaşması, toplumun zihniyetinin ise değişmesi gerekmektedir. Geleneksel toplumdan bilgi toplumuna geçiş gibi büyük iktisadi dönüşümler, toplumun kültürel zihniyetinde değişimleri zorunlu kılmaktadır. Bu durum ise kültürel değişimlere ön ayak olan ve uyum sağlayabilen kültürel kurumlar sayesinde gerçekleşir.

Tezin üçüncü bölümünde faydalı bilginin üretildiği mekân olarak, mesleki eğitim kurumları üzerinde durulmuştur. Bilgi toplumu oluşabilmesi için ilk olarak toplumun ekonomik anlamda faydalı bilgiyi üretebilmesi ya da faydalı bilgiye erişebilmesi gerekmektedir. Daha sonra toplumdan bu bilgiyi işleyebilmesi ve kullanabilmesi beklenir. Bunun gerçekleşebilmesi için toplumun eğitilmiş olması gerekmektedir. Burada bahsedilen boru tipi geleneksel bir eğitim değildir. Ancak deneye ve tecrübeye dayalı mesleki ve teknik bir eğitim ile iktisadi anlamda faydalı ekonomik bilgi üretilebilir ve üretilen bu bilgi kullanılabilir. Bu teze göre, mesleki ve teknik eğitim ile oluşturulan faydalı bilginin, toplumun iktisadi zihniyetinin yeniden inşa etme amacı taşımaktadır.

İktisadi kalkınma da işe yarar fikirler ve faydalı bilgi ile gerçekleşmektedir. Endüstrisini güçlendiren bir toplumda, faydalı bilgiye ve iş öğretmeye yönelik eğitim veren meslek okullarının da çoğalması ve iyileştirilmesi gerekmektedir. Bu durum, mesleki eğitimin iktisadi kalkınmadaki rolü üzerinde yapılan çalışmaların da artması gerektiğini göstermektedir. Mesleki ve teknik eğitimde öğretilen iktisaden faydalı bilgi, kapsayıcı kurumların inşasında ve toplumun iktisadi dönüşümündeki en önemli yapı taşlarından biridir.

Sanayi Devrimi'nden sonra sınıai üretim ve piyasa toplumuna geçiş hız kazanmıştır. Bu durum dünyada topyekûn bir dönüşümün de habercisi olmuştur. Ekonomiler, bilgi temelli ekonomi olma yoluna girmiş ve buna yönelik beşeri sermaye oluşturulmaya başlanmıştır. Tezin son bölümünde, nitelikli beşeri sermaye oluşumunun Osmanlı Devleti'ndeki tarihi incelenmiştir. Tarihçesi Lonca Teşkilatı ve Ahiliğe kadar uzadığı düşünülen mesleki eğitim, modern anlamda II. Abdülhamid döneminde başlamıştır. Piyasa toplumu oluşturma trendi doğrultusunda Osmanlı'da usta-çırak ilişkisinin ötesinde meslek eğitimi ve teknik eğitim veren modern tarzda okullar açılmaya başlanmıştır. Faydalı bilginin üretimi ve kullanımının ancak bu şekilde gerçekleşeceği öngörülmüştür. Osmanlı Devleti'ndeki mesleki eğitimin tarihi Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemleri ayrı şekilde ele alınarak incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde yapmaya çalıştığı eğitim reformları net bir şekilde görülse de pek çok farklı nedenle bu reformlardan istenilen verim alınamamıştır. Bu nedenlerin başında, reformların uzun süreli hayatta kalamaması ve değişimlerin toplumun zihniyeti buna hazır değilken yapılmaya çalışılmasıdır. Yine de zihniyet anlamında hiçbir değişikliğin olmadığını da söylemek doğru olmaz.

Önce Balkan Savaşları ve ardından I. Dünya Savaşı'nın yaşandığı Osmanlı Devleti'nde, eğitimli sınıfın devamlılığının sağlanması güçleşmiştir. İktisadi dönüşümünü gerçekleştiremeyerek dünya ile rekabet edememesi nedeniyle çözümlü-

sürüklenen Osmanlı Devleti'nde son kalan eğitimli sınıf, Cumhuriyet'in kuruluşuna zemin hazırlamıştır. Cumhuriyeti'n ilk yıllarında eğitime verilen önem, bunun en net kanıtıdır. Cumhuriyet'in ilanından 9 ay sonra ülkeye Amerikalı eğitim bilimci John Dewey'nin davet edilmesi ve eğitim sisteminin yeniden inşası, yeni kurulan devletin toplumsal dönüşümü amaçladığını göstermektedir.

Tanzimat döneminden Cumhuriyet'e kadar mesleki eğitim adına yapılmaya çalışılan dönüşümlerin temelinde de iktisaden yararlı bilgiyi üretmek ve kullanmak yatmaktadır. İktisadi kalkınma adına yapılan mesleki eğitim reformları, doğası gereği pragmatizm düşüncesini barındıran adımlardır. Cumhuriyet'in ilanının ardından, Dewey'nin raporunda önerdiği eğitim modelinden yola çıkılarak gerçekleştirilen Köy Enstitüleri modeli hem mesleki eğitim alanında hem de iktisaden faydalı bilgi üretecek toplumu yetiştirme adına atılan ilk adımlardan biridir.

BİRİNCİ BÖLÜM: KAPSAYICI KURUMLAR VE İKTİSADİ KALKINMA

İktisadi kalkınma ve özellikle bu kalkınmanın ülkeler arası farklılık göstermesi son yıllarda üzerine sıkça düşülen bir konu halini almıştır. Birçok iktisatçı ülkeler arası gelişmişlik ve gelir farklılıklarını açıklayabilmek amacıyla çalışmalar yürütmüştür ve yürütmektedir. Tüm bu çalışmaların ortak bulgusu, ülkeler arası gelişmişlik ve gelir farklılıklarının Sanayi Devrimi sonrası katlanarak artmış olduğudur. Bu makasın giderek açılmasının sebebi ise iktisatçılar için bir tartışma konusu teşkil etmektedir. Ülkeler arası iktisadi makasın sebebi çok farklı büyüme modelleri ile açıklanmaya çalışılsa da neoklasik büyüme modelleri ülkeler arası kalkınmışlık farklarını net bir şekilde ortaya koymada yetersiz kalmıştır. Tarihselliğin göz önüne alınmadığı statik büyüme modelleri ile yaratılmaya çalışılan kalkınma planları her ülkede aynı sonucu vermemektir. Hatta bazı kalkınma modelleri bazı ülkeler için pozitif etkiler yaratırken aynı büyüme modelleri başka ülkeler için negatif etkiler bile doğurabilmektedir. Bunun en önemli sebebi söz konusu statik büyüme modellerinin ülkenin tarihsel sürecini göz ardı etmesidir. Ülkenin tarihsel sürecinin önemli bir parçası olan kurumlar ise uzun yıllar iktisadi büyüme modellerinde kendine yer bulamamıştır.

1950’li yıllarda büyüme teorilerinde kendine yer bulamayan kurumlar, günümüzde pek çok iktisatçı için ekonomik kalkınmanın itici gücü olarak kabul görmektedir. İktisadi kalkınma konusunda kurumları merkeze alan iktisatçılar, neoklasik büyüme modellerinin statikliğine karşılık, dinamik modeller geliştirmişlerdir. Bunu da geliştirdikleri modele; her ülkenin kendine ait kurumları, tarihsel geçmişi ve iş gücü piyasasının yapısı gibi farklı ekonomik değişkenleri ekleyerek yapmışlardır. Yoksul ülkelerin kalkınması konusunda neoklasik iktisat başarılı olamamaktadır. Bunun sebebi ise neoklasik iktisadın, yoksul ülkelerin her biri tıpatıp aynı ülkelermiş gibi düşünüp

hareket etmesidir. Neoklasik iktisatçılar tarafından gelişmekte olan yoksul ülkelerinin tamamına aynı kalkınma reçetesi sunulmaktadır. Bu indirgemeci bakış açısı, ülkeler arası gelir farklarını azaltmaya yardımcı olamamaktadır. Yoksulluğu azaltıcı politika önermek için, öncelikle çalışılan ülkenin kendi yapısı incelenmelidir. Özellikle de ülkenin ekonomik ve siyasi kurumlarının işleyişi göz önüne alınmalıdır. Ülkede yaşayan insanların gelenekleri ve alışkanlıkları bile iktisadi kalkınma açısından önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü bireylerin benimsediği gelenekler ve alışkanlıkları barındıran toplumun kendisi de bir kurumdur. Bu durum uzun yıllar göz ardı edilse Ronald Coase (Coase, 1998) ve Douglass North (North, 1990) yazdıkları birçok makalede bunu eleştirmişlerdir. Kurumsal iktisadın kabul görmesiyle beraber, tarihin geleceği şekillendirmekte olduğu bakış açısı, iktisatta da kendine yer bulmaya başlamıştır. Sanayi Devrimi ve bu devrimin yaratmış olduğu uluslararası zenginlik makası, geleneksel iktisadi yöntemlerle açıklanamadığından, iktisat anlayışında yeni görüşler kabul görmeye başlanmıştır. Fakat Sanayi Devrimi ne kadar bir dönüm noktası niteliği taşısa da bu devrime zemin hazırlayan gelişmeler daha önceki yıllara dayanmaktadır.

1.1. MODERN İKTİSADIN EVRİMİ VE KURUMSAL İKTİSADIN DOĞUŞU

İktisat, kurumlar olmadan düşünülemez. Fakat kurumsal iktisadın doğuşu için yirminci yüzyılın başları kabul edilmektedir. O zamana kadar iktisat, kurumlar perspektifinden uzak kalmıştır. İktisat, insanların “ne kadar” sorusunu sormaya başladığı zamandan beri hayatımızdadır. (Yalçıntaş, 2018)

Hobsbawm’ın Avrupa’da devrim çağı olarak nitelediği (Hobsbawn, 1962) 1789-1848 yılları Hobsbawm’a göre sosyal bilimlerin sistematik olarak birbirinden ayrışmasının temelini atıldığı yıllardır. Çifte devrim olarak adlandırılan Avrupa’daki iki büyük

devrimden adını alan bu kitap, bazı devletlerin neden diğerlerinden daha güçlü olduğunu açıklamaya çalışırken; o dönemdeki politik ve ekonomik dönüşümü de anlatmaktadır. (Hobsbawn, 1962) Kitapta bahsi geçen iki büyük devrimden biri, İngiltere’de başlayan Sanayi Devrimi’dir. Bu devrim, ekonomik ilişkileri yeniden düzenlemiş, sermaye birikim süreçlerini kökten değiştirmiştir. Devrim çağının ismini aldığı diğer devrim ise, Fransa’da gerçekleşen Fransız İhtilalidir. Fransız İhtilali, Hobsbawm’a göre siyasi alanı dönüştüren bir devrimdir. Bu iki büyük devrimin etkisiyle Avrupa’da ekonomik ve siyasi yapı büyük bir dönüşüm içine girmiştir. Protestan ahlak ve kapitalizm Avrupa’da yerleşmeye başlamıştır. Ekonomik ve siyasi yapıdaki bu dönüşüm, toplumsal yapıyı ve toplumun düşünme biçimini de değiştirmiştir. O zamana kadar çoğunlukla bütün bir şekilde ele alınan sosyal bilimler, kendi içinde ayrılmaya başlamıştır. İktisat paradigması büyük bir değişimin eşiğine gelmiştir. (Wallerstein, 2004)

Kurumsal iktisadın doğuşu ve iktisadın kurumsallaşması, klasik iktisadın evrimi incelenmeden anlaşılamaz. (Özçelik & Özveren, 2015) İktisadın doğuşu çok daha eskilere dayansa da modern anlamda iktisadın başlangıcı, Adam Smith’in “*Ulusların Zenginliği*” isimli kitabı olarak kabul edilmektedir. (Smith, 1776) Bunun başlıca sebeplerinden biri, iktisadın sistematik bir disiplin olarak ele alınmasının, Smith’in *Ulusların Zenginliği*’ni yazması ile gerçekleşmesidir. İlk kez bu kitapla, iktisat biliminin önemli bir parçasını oluşturan, üretim süreçleri ve sermaye birikimi gibi konulara dikkat çekilmiştir. Smith’in temellerini attığı bu konu ve düşünceler, Thomas Malthus ve David Ricardo gibi iktisatçılar tarafından geliştirilmiş ve modern iktisadın evrimi bu şekilde başlamıştır. Ricardo, iş bölümü ve bölüşüm ile yakından ilgilenmiştir. Ricardo’nun da üzerinde durduğu üretim ve bölüşüm ilişkilerine yoğunlaşan Karl Marx, klasik iktisada ağır eleştiriler getirmiştir. (Marx, 2019)

1870’lerde gerçekleşen Marjinal Devrim ile iktisat emek odaklı olmaktan çıkıp fayda odaklı bir disipline evrilmiştir. Bu devrim ile birlikte iktisattan tarih ve toplum bilimi gibi

disiplinler dışlanmış, bunun yerini matematik, fizik gibi disiplinler almıştır. William S. Jevons, Carl Menger ve Leon Walras emek-değer kuramına karşı marjinal yarara dayanan bir kuram ortaya atmış ve iktisadın matematik ve fayda üzerinden ele alınmasının temelini oluşturmuşlardır. Ana-akım iktisat böylece piyasa ile eşleşir bir hale gelmiştir. Sınıf analizleri dışlanmış, denge fikrine saplantılı bir pür iktisat oluşmuştur. Alfred Marshall ile beraber toplumsal kurumlardan bağımsız matematiğe ve varsayımlara dayalı bir iktisat, ana-akım iktisat olarak kabul görmeye başlamıştır. Marshall aynı zamanda, Cambridge Üniversitesindeki ilk iktisat fakültesinin de kurucusudur.

Bu ana-akım iktisada 1990 yılında “neoklasik iktisat” adı konmuştur. Bu ismi koyan kişi, kurumsal iktisadın kurucusu da kabul edilen Thorstein Bunde Veblen’dir. (Özveren, 2007) Veblen’e göre Marshall’ın fikirleri, klasik iktisattan sanıldığı kadar ileri gidememiştir. Charles Darwin’den de esinlenen Veblen ana-akım iktisadın, klasik iktisattaki düşünme biçiminden ileri gidemediğini öne sürmektedir. Neoklasik iktisat ile açıklanamayan insan davranışlarının yanında, piyasaya odaklı ana-akımın tüm kurumları ve kurumların etkilerini göz ardı etmesi kurumsal iktisadın doğuşundaki temel etmenlerdir.

1.2. KURUMSAL İKTİSAT

Kurumsal iktisadın Veblen’in “Why is Economics not an Evolutionary Science?” (Veblen , 1898) isimli makalesi ile doğduğu kabul edilmektedir. Veblen bu yazısında neoklasik iktisadı evrimci bir bilim olmamakla suçlamaktadır. Neoklasik iktisadın, hakikatten (*matter of fact*) uzak olduğunu söylemektedir. Bunun en önemli sebeplerinden biri gerçek dışı varsayımlar ve iktisadi bireyin kurgusalılığıdır. Neoklasik teorideki birey, içinde var olduğu kurumlardan, çevreden ve geleneklerden izole durumdadır. Bu kurgusal

birey, değişmez, dönüşmez ve tüm iktisadi kararlarında fayda odaklıdır. Neoklasik iktisadın en çok eleştirildiği konulardan biri de iktisadi olan ile olmayanı birbirinden ayırmasıdır. Oysa verdiğimiz her ekonomik kararın arkasında yaşadığımız toplum, alışkanlıklarımız, ruh halimiz vardır. İçinde bulunduğumuz toplum, toplumun yapısı, kurumlar tüm alışkanlıklarımızı ve kararlarımızı etkilemektedir. Neoklasik teori bu etkileşimi göz ardı etmeyi seçmektedir ve iktisadi olmayan durumları denklemlerine dâhil etmemektedir.

Kurum kavramı çok geniştir. Kurumların ne olduğunu kavrayabilmek için iki kategoriye ayırmak doğru olacaktır. Kurumları, resmi (formel) ve resmi olmayan (enformel) kurumlar olarak iki ana kategoriye ayırabiliriz. Resmi kurumlar, anayasa, mülkiyet hakları gibi devletin egemen olduğu kurumların yanında bireylerin içinde olduğu ve bireyle birlikte dönüşen kurumlar da vardır. Bunun en iyi örneklerinden biri üniversite kurumudur. Resmi olmayan kurumlara ise içinde yaşadığımız toplumun gelenekleri, alışkanlıklarımız örnek olarak gösterilebilir. Veblen'e göre kurum, bir düşünce ve davranış alışkanlığıdır. (Veblen, The preconceptions of economic science, 1900) Veblen kurum kavramını ele alırken düşünce biçimlerini de kurum kavramı ile birlikte değerlendirir ve bu durumun iktisadi kararlarımızı etkilediğini savunur. Yine Veblen'e göre söz konusu düşünme biçimleri ve alışkanlıklar ise birikimli şekilde öğrenilir ve artar. Bu kümülatif süreç içinde istekleri, kararları, düşünceleri değişen bireyin kararları da bu doğrultuda değişmektedir. Neoklasik iktisat tüm bunları verili kabul edip birikimli artışını ve zamanla değişimini görmezden geldiği için evrimci bir bilim değildir. Statik dengeye gelme ihtiyacından başka bir gayesi olmayan neoklasik iktisatçılar, iktisadi birikim sürecinin evrimsel aşamalarını kabul etmemektedirler. Buna karşılık Veblen, bu teorinin gerçekleri yansıtmadığını ve neoklasik iktisadın tektipleştirici bakış açısı yerine evrimsel perspektif ile beslenen, yenilikçi bir kurumsal iktisat teorisi getirilmesinin ehemmiyetine değinmektedir. Bu doğrultuda Veblen'in üstlendiği iş

yalnızca yerleşik iktisadın yanlışlarını gözler önüne sermek değildir. Veblen, daha büyük bir sorumluluk üstlenerek, eleştirdiği teorinin yerine getirilmesi gereken teoriyi de öne sürmüştür. (Veblen, 2014) Ona göre evrimsel perspektif ile kurumsal etkileri iktisat dışında tutan bir iktisat teorisi, hakikati (*matter of fact*) yansıtmadığı gibi, uzun ömürlü de olmayacaktır.

Kurumsal iktisadın doğuşunda ve gelişiminde etkili olan 2 önemli akım vardır. Bunlardan ilki, Alman Tarihçi Okulu'dur. Diğeri ise Amerikan pragmatik felsefesidir.

1.2.1. ALMAN TARİHÇİ OKULU

Wilhelm Roscher'in kurucusu kabul edildiği Alman Tarihçi Okulu, kurumsal iktisadın yöntem tartışmalarından doğmuştur. (Şenalp, 2007) İktisadın soyutlamalarının aksine, verilere dayalı bir yöntem ile kurumsal iktisadı daha ayakları yere basar bir pozisyona getirmeyi amaçlayan bu okul, tarihsel gelişmeyi de dışlamamaktadır. Alman Tarihçi Okul savunucuları, somut gerçekler ve tarihsel verilerden yola çıkarak yapılan analizlerin doğru sonuçlara ulaşacağını düşünmektedir. Kurumsal iktisadın temelini oluşturacak Alman Tarihçi Okulu benimseyen iktisatçılar, neoklasik iktisadın gerçek dışı varsayımları ile indirgemeci olduğunu düşünmektedir. Onlara göre, ana akım iktisat, soyut ve gerçekleri yansıtmayan bir biçimde ilerlemektedir. Ülkelerin gelişme ve kalkınma süreçlerindeki farkları inceleyen bu okul, aynı iktisadi politikanın her ülkede ve her koşulda aynı sonucu vereceği yaklaşımına şiddetle karşı çıkmaktadır. Onlara göre iktisadi süreçler, tarihsel bağlamdan kopartılarak ve toplumsal yapı incelenmeden anlaşılamamaktadır. (Şenalp, 2007:14) Özellikle, Veblen'in kurumsal iktisadı oluştururken Alman Tarihçi Okulundan etkilendiği açıkça görülmektedir. Ana akım iktisattaki gerçek dışı modellerin doğru sonucu vermediğinin farkında olan kurumsal

iktisatçılar için, tarihsel bağlam ve coğrafi farklılıkların tarihsel okul tarafından ele alınması, nihayetinde kurumların önemini de ortaya çıkaracak bir gelişmedir. Veblen, bu tarihsel perspektifi Darwinci bir yaklaşımla yeniden değerlendirerek oluşturduğu kuramsal çerçeve aracılığıyla kurumsal iktisadın temellerini atmıştır. (Şenalp, 2007) Böylece Alman Tarihçi Okulu, neoklasik iktisadın kurallarının evrensel olmadığını söylerken kurumsal iktisadı oluşturan ve geliştiren önemli akımlardan biri olarak tanımlanmaktadır.

1.2.2. AMERİKAN PRAGMATİK FELSEFE

Kurumsal iktisat, yöntembilim temelinin bir ayağını Alman Tarihçi Okulu'ndan alırken diğer bir taraftan da Amerikan Pragmatizminden oldukça etkilenmiştir. John Dewey, Charles Pierce ve Willian James'in kurucusu olarak kabul edildiği Amerikan pragmatik felsefesine göre bilim, bir analiz sürecidir. (Şenalp, 2007:30) Bu analiz sürecinin en önemli unsuru da araştırma grubudur. Bu grup ne tarihsel bağlamından ne de içinde bulunduğu ortamdan ayrıştırılabilir. Doğrunun tek ve kesin olduğu bir bilim anlayışının yerine, doğrunun farklı yerlerde ve farklı gruplarda değişiklik gösterdiği savunulmaktadır. Bu düzlemde doğru olanın ayırdı ise, faydasından yola çıkılarak tanımlanmaktadır. Bilime bu düzlemde bakan Amerikan pragmatik felsefesinin iktisadi alana bakışı ise, kurumsal iktisadın bilimsel temelinin oluşturmaktadır. Buna göre, iktisat bir öğrenme sürecidir. Süreç sürekli devam ederken, edindiği bilgilere göre değişmekte ve dönüşmektedir. İktisadi kurallar ise insanın doğası gereği farklı gruplara göre değişmektedir. Neoklasik iktisatta insanın var oluşuna atfedilen birçok kural ve varsayım da bu doğrultuda eleştirilmekte ve kültürden kültüre farklılık gösterdiği düşünülmektedir. Varsayımlara konu kurallar, insanın var oluşundan gelmemekte; insanların bizzat

kendileri tarafından yaratılmaktadır. (Şenalp, 2007:37) Kurumsal iktisatçılara göre bu yaratım sürecinin merkezinde ise kurumlar bulunmaktadır.

1.3. KAPSAYICI KURUM KAVRAMI VE DARON ACEMOĞLU

Zenginlik ve refah kavramları ile bu kavramların kaynakları, tarih boyunca birçok bilim insanı tarafından ilgi görmüş ve açıklanmaya çalışılmıştır. Tarih boyunca varlığı bilinen zenginlik ve yoksulluk makası, 18. yüzyılda Sanayi Devrimi ile giderek açılmıştır. Sermaye birikim süreçlerinde gerçekleşen bu köklü değişim ile zengin ülkeler ve yoksul ülkeler birbirinden daha da ayrılmıştır. Sermaye birikim süreçlerinin yapısı da Sanayi Devrimi ile dönüşmüştür. Pre-kapitalist dönemlerde, geçimlik yaşam yaygındır. Ülkeler için toprak sahibi olmanın zenginliği ifade etmesi, sömürgeciliğe neden olmuştur. Zaman içinde, küreselleşmenin, ticari liberalizasyonun ve sanayileşmenin artışı, sermaye birikim süreçlerini derinden etkilemiştir. Zenginleşmenin tanımı ve yapısı da bu dönüşümden etkilenmiştir. Kapitalist dönemde artı değer üretim stratejileri, geleneksel dönemden farklı bir yapıya bürünmüştür. Aynı dönem, iş gücü de büyük dönüşümler geçirmiştir.

Bazı ülkelerin çok zengin, bazılarının ise çok fakir olmasını açıklamak amacıyla birçok hipotez öne sürülmüştür. Ekonomik kalkınmanın hangi faktörlerden etkilendiği iktisatta tartışmalı bir konu haline almıştır. Öne sürülen hipotezlerden en bilineni, coğrafya hipotezidir. Daha sonrasında cehalet ve kültür hipotezleri öne sürülmüştür. Coğrafya hipotezi, ülkeler arası iktisadi farklılıkları, ülkelerin coğrafi konumu ile açıklamaya çalışmaktadır. (Robinson & Acemoğlu, 2013:51) Ilıman iklimlerde ve sert iklimlerde yaşayan toplumların farklı alışkanlıkları ve hayat biçimleri olduğunun savunulduğu bu hipotez, daha sonraları geliştirilerek bitki türlerinden, toprak verimine kadar birçok farklı etmenle desteklenmeye çalışılmıştır. Acemoğlu ve Robinson,

Ulusların Düşüşü kitabında, coğrafya hipotezine eleştiriler getirmiştir. Coğrafya hipotezinin ülkeler arasındaki zenginlik farklılıklarını tek başına açıklamada yetersiz olduğunu belirtmişlerdir. (Robinson & Acemoğlu, 2013:57) Güncel çalışmalar ise, gayri safi yurtiçi hasıla açısından dünyanın en zengin ülkelerini incelediklerinde, coğrafi açıdan benzer ülkeler olmadıklarını göstermektedir. (Yeşilyurt, 2016:11) Cehalet hipotezine göre, yoksul ülkelerinin yoksulluklarının sebebi, yöneticilerinin cehalet içinde olmalıdır. (Robbins, 1932) Bu hipotez, çokça eleştirilmiştir. En bilinen eleştiri, Daron Acemoğlu ve James Robinson'ın, yöneticilere verilecek iyi bir eğitimle dünyadaki eşitsizliğin bitmeyeceğine dair eleştirisidir. (Robinson & Acemoğlu, 2013:64) Ulusların zengin ve fakir olmalarının sebebi aranırken geliştirilen bir başka hipotez ise, kültür hipotezidir. Bu hipotezin temelini, Max Weber'in "*Protestan Ahlak ve Kapitalizmin Ruhu*" isimli kitabı oluşturmaktadır. (Weber, 2013) Din ve iktisat arasında bir ilişki olduğu fikri daha eskilere dayanmasına rağmen, bu ilişki kalkınma perspektifinde ilk kez Weber tarafından ele alınmıştır. Weber, Protestan ahlakın yayılması ile ülkelerin kalkınması arasında pozitif bir korelasyon kurmuştur. Ona göre, devletlerin gelişmişlikleri ve zenginlikleri, toplumun zihniyetine bağlıdır. Bu zihniyeti şekillendiren de şüphesiz din unsurudur. Din ve iktisadi gelişmenin pozitif korelasyonu, Weber'den sonra, Richard Henry Tawney tarafından detaylı incelenmiştir. (Tawney, 1926) Tawney de benzer şekilde, ülkeler arası gelişmişlik farklarını, kültüre ve kültürü oluşturduğunu düşündüğü dine dayandırmaktadır. Kültürün, dinin ve zihniyetin iktisadi hayata etkisi yadsınamaz olsa bu hipoteze de eleştiriler gelmiştir. Eleştirilerin çoğu, bu hipotezi yanlış değil eksik bulduklarını ifade etmektedir. (Robinson & Acemoğlu, 2013:65) Örneğin, Acemoğlu ve Robinson, bu hipotezin eksikliğini göstermek için Kuzey Kore ve Güney Kore örneği vermiştir. Benzer din, kültür ve tarihsellik olmasına rağmen, bu iki ülke arasındaki gelişmişlik ve zenginlik düzeyi oldukça farklıdır.

Daron Acemoğlu ve James A. Robinson “*Ulusların Düşüşü*” isimli kitaplarında, coğrafyalar arası eşitsizliği kurumsal farklılıklar ile açıklamaktadır. Onlara göre, kurumlar, kültürü de kapsayan geniş bir alanı ifade etmektedir. Acemoğlu ve Robinson, kitaplarında, ekonomik kurumları kapsayıcı (*inclusive*) ve dışlayıcı (*extractive*) kurumlar olarak ikiye ayırmaktadır. (Robinson & Acemoğlu, 2013:54) Var olan kurumlardan bazılarının, ekonomik büyüme ve kalkınmada pozitif bir etki gösterirken; bazı kurumların ise ekonomik büyüme ve kalkınma konusunda negatif bir etkisi olduğunu saptamışlardır. Fakat bu kapsayıcı ve dışlayıcı kurumların keskin çizgileri de yoktur. Her kurum farklı yönleriyle, farklı sonuçlar doğurabilmektedir. Acemoğlu ve Johnson “*Unbundling Institutions*” isimli makalelerinde bu gibi kurumlara örnek vermek için mülkiyet haklarını göstermişlerdir. (Acemoğlu & Johnson, 2005) Onlara göre mülkiyet hakları, kişinin faydasını ençoklaştırmasına yol açtığı gibi, yeni bir sermaye oluşturmaya da yol açar. Böylelikle bir kurumun etkisinin tek taraflı olmadığı da görülmektedir.

1.4. KAPSAYICI KURUMLARIN EKONOMİK KALKINMADAKİ ROLÜ

Osmanlı Devleti’nin yıkılış sürecini inceleyen çalışmalarda, kültür ve din temelli ahlak gibi kurumların öneminden bahsedilmektedir. Halil İnalcık (İnalcık, 2000), Timur Kuran (Kuran, 2012), Şerif Mardin (Mardin, 1985) gibi isimler, Osmanlı Devleti’nin yıkılış sürecini din temelli ahlak ve kültür kurumlarıyla açıklamaya çalışmışlardır. Bu isimler, Osmanlı Devleti’nde zaman içinde tasavvuf anlayışının ve dini figürlerin toplum içinde rolünün büyümesi ile söz konusu anlayış ve ahlakın devletin tüm kurumlarına sirayet ettiğini öne sürmektedirler. Söz konusu iktisatçı ve tarihçiler, Osmanlı Devleti’nin çöküşünü yaratan sanayileşememe ve dünya ticareti ile rekabet edememe durumunun, Osmanlı toplumundaki dünya görüşü ile paralellik gösterdiğini düşünmektedirler.

Örneğin, Kuran, Osmanlı Devleti ile Batılı Devletlerin gelişmişlik ve zenginlik farklarını açıklamaya çalışırken temel dayanağı, miras hukukudur. (Kuran, 2012:104-120) Miras hukukunun belirli rasyonel kurallara bağlanması, sermaye birikimi ve zenginleşme için ön koşuldur diyen Kuran, Osmanlı Devleti'nde miras hukukunun din temelli bir hukuk sistemi ile şekillendirilmesinin geri kalmada önemli yer tuttuğunu ifade etmektedir. (Kuran, 2012:104-120) Acemoğlu ve Robinson ise, Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecini hazırlayan tüm bu etmenleri kurumlar perspektifinde açıklamış ve teker teker ele alındığında yetersiz fakat kurumların yapı taşları olarak ele alındığında açıklayıcı olduklarını savunmuştur. (Robinson & Acemoğlu, 2013) Özel mülkiyetin eksikliğinden, eğitim kurumunun bilimsel ve faydalı bilgi üretememesine; meslek eğitiminin usta-çırak ilişkisine dayalı oluşundan, devletin yapısına pek çok kurumun, Osmanlı Devleti'nin çöküşüne zemin hazırladığını görüşünü savunmuşlardır. (Robinson & Acemoğlu, 2013) Yalnızca İslam dininin bu çöküşü getirmediğini ve Osmanlı Devleti'ndeki kurumların dışlayıcı yapıda olduğunu düşünmektedirler.

Birbirini besleyen ve iç içe geçmiş kurumlar, Türkiye'deki iktisadi dönüşümün de temelinde yatmaktadır. Yapılmaya çalışılan dönüşümde, sadece iktisadi kurumlar dönüştürülmeye çalışılmamıştır. Toplumun yapısı da dönüştürülmeye çalışılmıştır. Toplumun yapısının dönüştürülmeye çalışılmasının en önemli göstergesi, Osmanlı Devleti'nin gerilemesini kapsayan yıllarda yapılan eğitim reformlarıdır. Bu eğitim reformları ile yapılmak amaçlanan, toplumun yapısında bir dönüşümdür. Osmanlı Devleti'nin son yıllarına doğru yapılan bu reformlar çok etkili olmasa da Cumhuriyet'e giden yolu açmıştır. Osmanlı Devleti'nde yapılmak istenen fakat bir türlü tam anlamı ile yapılamayan eğitimde çağdaşlaşma ve din temelli eğitimden arındırma eylemi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılmaya çalışılmıştır. Bu gelişmelerin yanında, yeniden inşa edilen pek çok kurumun da dışlayıcı yapıdan kapsayıcı yapıya geçmesi için adımlar atılmıştır.

Osmanlı gibi bir devlette, kurumsal ortam değiştirilmeden ekonomik kalkınma gerçekleştirmek gerçekçi bir plan olarak görülmemektedir. Bunun yanında, bazı kurumsal yapılar, kolaylıkla değişebilecek bir yapıda değildir. Kurumsal yapının değişmesi için uzun yıllar gerekmektedir. Williamson “*The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead*” isimli yazısında kurumların değişim seviyelerine değinmiştir. (Williamson, 2000) Williamson’ın şemasına göre, kurumlar dört seviyeye ayrılmaktadır. (Williamson, 2000:599) Dördüncü seviye olarak kategorize ettiği kurumlar, sürekli değişim gösteren neoklasik iktisat ilkelerinden oluşmaktadır. Bir üst seviye olan üçüncü seviye, Williamson’a göre “yönetişim” seviyesidir. Onun deyimine göre oyunun oynandığı seviye de üçüncü seviyedir. (Williamson, 2000:602) Bu seviyedeki kurumların değişmesi için gereken süre 1 ile 10 yıl arası olarak verilmiştir. İkinci seviye ise formel kurumların yerleştiği bir kurumsal ortamı ifade etmektedir. Mülkiyet haklarının örnek gösterildiği bu seviyede değişimler 100 yıla kadar sürmektedir. Williamson için ikinci seviye olarak nitelendirilen kurumlar, North’un yazılarında formel kurumlar olarak nitelendirilmektedir. (North, 1990) North’a göre enformel olarak nitelendirilen normlar, gelenekler, alışkanlıklar ve kültür gibi kurumlar, Williamson’ın yazısında birinci seviye kurumlara karşılık gelmektedir. (Williamson, 2000) Birinci seviye kurumlar, yani enformel kurumlar, Williamson’a göre 100 ile 1000 yıl arasında değişebilmektedir. (Williamson, 2000:17) Williamson’ın bu dört seviyesinin üzerine çalışan Gerard Roland, kurumsal değişimlerin anlaşılması üzerine yazdığı yazısında kurumları yavaş ve hızlı değişen kurumlar olarak ikiye ayırmıştır. (Roland, 2004: 43) Bu çalışmaların üstüne Acemoğlu ve Robinson kurumları daha farklı şekilde kategorize etmeyi tercih etmiştir. Bu kategoriler, kapsayıcı ve dışlayıcı kurum ayrımıdır. (Acemoğlu & Johnson, 2005) İktisadi gelişimin önünde bir engel teşkil eden dışlayıcı kurumların, kapsayıcı kurumlara doğru evrilmesi, yoksul ve gelişmekte olan ülkelerde iktisadi kalkınmayı sağlayacaktır.

Kurumlar kapsayıcı olmadığında eşitsizliğin önüne geçebilecek mekanizmalar da çalışmamaktadır. Kurumlar, Acemoğlu'na göre ekonominin nasıl işlediğini de şekillendirmektedir. Ekonomik ve siyasi kurumlar arasındaki birbirini sürekli besleyen ilişkiler ağı sebebiyle, söz konusu kurumların dışlayıcı kurumlar olması da ekonomik ve siyasi işleyişleri şekillendirmektedir. Dışlayıcı ekonomik kurumlar ve siyasi kurumlar birbirini durmadan beslemektedir. Acemoğlu ve Robinson'a göre bu ilişkinin yönü, dışlayıcı ekonomik kurumların varlıklarını sürdürebilmeleri için dışlayıcı siyasi kurumlara ihtiyaç duydukları şeklinde açıklanmıştır. (Robinson & Acemoğlu, 2013: 62)

Yine aynı kitapta, bu dışlayıcı kurumların birbirini beslemesi ve gücü elinde tutan kesimlerin dışlayıcı kurumlardan vazgeçememelerin sebebi yaratıcı yıkıma dair korku olarak açıklanmıştır. (Robinson & Acemoğlu, 2013: 67) Yaratıcı yıkımın ardından yeni oluşan kurumlara kaynak aktarılacak kaynak dağılımını gücü elinde tutan kesimin aleyhine değiştireceği korkusu, bu kesimin dışlayıcı kurumları besleyerek yaratıcı yıkımın gerçekleşmesini engellemesine sebep olmaktadır. Fakat bu korku, gelişmenin ve kalkınmanın önünde bir engeldir. Yaratıcı yıkımın sebep olacağı kaynak dağılımdaki değişiklikten korkup dışlayıcı kurumları besleyerek büyütme, kalkınmanın ihtiyaç duyacağı ekonomik altyapının oluşmasını önlemektedir. Zaman içinde bunun pek çok örneği olduğunu, Acemoğlu ve Robinson *Ulusların Düşüşü* kitabında göstermişlerdir. (Robinson & Acemoğlu, 2013: 55-63) Onlara göre bunun en önemli örneği, Sanayi Devrimi ile gerçekleşen yaratıcı yıkım ile birlikte toprak sahibi olmanın önemini yitirmesidir. Bu durum toprak sahipliği ile zenginleşen bazı kesimlerin Sanayi Devriminin getirilerine karşı çıkmasına sebep olmuştur. Bu türden bir sanayileşme etkisi Amerika kıtasında, İç Savaş zamanında da yaşanmıştır. (Robinson & Acemoğlu, 2013: 78)

1.5. ANADOLU’DA KAPSAYICI KURUMLARIN İNŞASI

Sanayi Devriminin ardından tüm kürede gerçekleşen hızlı iktisadi dönüşümün Osmanlı Devleti tarafından yakalanamadığı ve bu geride kalışın Osmanlı Devleti’nin çözülüşüne iktisadi bir zemin hazırladığı herkes tarafından bilinmektedir. Buradaki önemli noktalardan bir diğeri Osmanlı Devleti’nin bu iktisadi dönüşümü neden kaçırmış olduğudur. Osmanlı Devleti’nin kurumları oldukça dışlayıcıdır. Sanayi Devriminin başladığı 1760 senesinde Osmanlı Devleti’nde siyasal rejim olarak, mutlak monarşi benimsenmektedir. Acemoğlu ve Robinson’a göre de Osmanlı Devleti, dünyada iktisadi dönüşümün gerçekleştiği yıllarda, mutlakiyetçi bir rejim ile yönetilmektedir. (Robinson & Acemoğlu, 2013) Bu uzun yıllar süren yönetim tarzı, Osmanlı Devleti’ndeki zihniyeti de oluşturmuştur. Dışlayıcı kurumlarla varlığını sürdüren Osmanlı Devleti, dışlayıcı enformel kurum olan iktisadi ve toplumsal zihniyeti şekillendirmiştir. Söz konusu toplumsal ve iktisadi zihniyet ise formel dışlayıcı kurumları beslemiş ve böylece bir kısır döngüye girilmiştir. Bu kısır döngü, Osmanlı Devleti’nin kalkınmasının önündeki en önemli engellerden biri konumundadır. Kurumların kapsayıcı olmasının iktisadi kalkınmadaki önemi, Osmanlı Devleti’nde geç farkına varılmış bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti kurumlarının dışlayıcı olması ve bundan ötürü iktisadi zihniyetin kendini yenileyememesi sebebiyle küresel sanayileşme hamlesini kaçırmıştır. Yarışa çok geç dahil olan Osmanlı Devleti’nde rejim değişikliğine kadar birçok farklı yollar denenmiştir. Osmanlı Devleti bu konudaki ilk adımlarını 18. yüzyılda atmıştır. O yıllara kadar Osmanlı Devleti’nin iktisadi zihniyeti 3 öge ile şekillenmektedir. Bunlar; iase, fiskalizm ve gelenekçilik öğeleridir. (Genç, 1989: 23) İase, ticari ilişkide tüketici faydasını gözetmektir. Buna göre, üretilen mallar ucuz ve bol olmalıdır. İkinci öge olan fiskalizm, iktisadi ilişkilerde devletin hazinesini gözetirken, gelenekçilik ögesi ise, iktisadi faaliyetlerde kurulmuş dengenin muhafaza edilmesi, bozulmuşsa eski durumuna

getirilmeye çalışılması anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin iktisadi zihniyetini oluşturan bu 3 ögeye üçlü koordinat sistemi de denmektedir. (Genç, 1989: 23) Üçlü koordinat sistemi, Osmanlı Devleti'nin ticari ilişkilerinde ve iktisadi zihniyetinde devlet elinin varlığını göstermektedir. Acemoğlu'nun da bahsettiği, enformel kurumların yenilenme ve değişimlerinin uzun sürmesinin bir kanıtı, Osmanlı Devleti'nin iktisadi zihniyetini değiştiremeyerek çağın geride kalmasıdır. Sabri Ülgener'e göre ise, Osmanlı Devleti'nde toplumun iktisadi zihniyetinin Sanayi Devrimini yakalayamamasına da yol açan bu muhafazakarlığın sebebi toplumun İslam ahlakını benimsemiş olmasıdır. (Ülgener, 2006) Tüm bu bakış açılarından da yola çıkılarak Osmanlı Devleti'nin sanayileşen ülkelere göre geride kalması, kurumcu bir perspektif ile açıklanabilmektedir.

Kurulmaya başlanan yeni iktisadi düzenden uzak kalan Osmanlı Devleti, çağdaşlaşma çabalarına girse de bu atılımlar ancak kısa süre faaliyette kalabilmiştir. Bunun en önemli sebeplerinden biri ise siyasal kurumların hızla değişmesine karşın, enformel kurumların değişiminin yıllar almasıdır. İktisadi ve toplumsal zihniyeti değiştirmeden, iktisadi dönüşümü gerçekleştirmek ve sanayileşme trendini yakalamak mümkün değildir. Yeni eğitim ve ticaret kurumları açan Osmanlı yöneticileri, hızla siyasal ve ekonomik kurumları dönüştürmeyi amaçlasa da geleneksel iktisadi zihniyet bu dönüşüme yetişememektedir. Osmanlı Devleti'nde toplum, geleneksel bilgi ile beslenmektedir. Sanayi Devriminin ardından hızla dönüşen iktisadi ilişkileri geleneksel bilgi ile takip etmek Osmanlı Devleti için oldukça zor olmuştur. Geleneksel bilgi ile beslenen toplum dönüşmedikçe iktisadi zihniyet dönüşmeyecektir. Aynı şekilde iktisadi zihniyet dönüşmeden de sanayileşen ülkeler ile yarışabilmek, yeni dünya ekonomik düzeninin iktisadi ve siyasi kurumlarını Osmanlı topraklarında tesis etmek ve işler kılmak beyhude bir çaba olarak kalacaktır. 19. yüzyılda, Sanayi Devrimi sonrası dönüşümler incelendiğinde de bu durum görülmektedir. Kapsayıcı ekonomik ve siyasal kurumlara sahip olan ülkeler hızla bu dönüşüme ayak uydurmuş, iktisadi üretim süreçlerini

değiştirmiş ve endüstri çağına geçmeyi başarmışlardır. (Doğanay & Değer, 2020) Osmanlı Devleti, başarısız denemelerin ardından sorunun temeline, eğitim sistemine yönelmesi gerektiğini çok geç fark etmiştir. Eğitim sistemini değiştirerek iktisadi dönüşümün hızlandırılması amaçlanan Osmanlı Devleti'nde, öncelikle geleneksel bilgiden vazgeçilerek, iktisaden faydalı bilgiye geçiş olmalıdır. Öğretilen ve kullanılan bilgidaki bu yeniden inşanın en belirgin gerçekleştirilebileceği eğitim ise, mesleki eğitimidir. Mesleki ve teknik eğitim, iktisaden faydalı bilginin üretildiği, öğretildiği ve deneyimlendiği bir eğitim türü olmak zorundadır. Nitelikli bir beşeri sermaye oluşturma, toplumun iktisadi zihniyetini değiştirmenin yolu bilgiyi yeniden inşa ederek mesleki eğitime yönelmekten geçmektedir. Sanayileşmenin gerçekleşebilmesi için gerekli iki ana unsur beşeri ve fiziki sermayedir. Beşeri sermayenin oluşmasının koşulu ise faydalı bilgiyi üreten ve kullanabilen yeni bir toplumun oluşmasıdır. Bu nitelikli toplumun oluşması, Osmanlı Devleti için oldukça zor olacaktır. Yüzyıllardır yerleşmiş geleneksel düşünce yapısı, geleneksel ve dini eğitim ile beslenmektedir. Bu din temelli ahlak kurumunun dönüşmesi için uzun yıllar gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nin yaklaşık son 80 yılındaki mesleki ve teknik eğitimin gelişimi incelendiğinde, kurumsal yapının eğitim ayağının ve daha sonrasında teknik eğitim ile oluşturulmaya çalışılan istihdam ayağının dönüşümü net bir şekilde görülmektedir. Fakat Osmanlı Devleti'ni de sona götüren sebepler içinde önemli bir yer eden ülkenin iktisadi ve toplumsal dönüşümünü gerçekleştirememesi ve bu sebeple iktisaden dünyanın gerisinde kalması, kurumsal ortamın dönüşmesinin uzun yıllar alması ile açıklanabilmektedir. Yapılan yeniliklerin sürdürülebilir olmaması ve devamının gelmemesi, Osmanlı Devleti'nde mesleki ve teknik eğitimin de kurumsallaşamamasına yol açmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'ni yerli bir nitelikli iş gücü oluşturmak amacıyla uzun yıllar çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nde toplumun geleneklere bağlı yapısı, iktisaden faydalı bilgiyi üreten ve kullanan bir iş gücü yetişmesinin önüne geçmiştir.

Nitelikli beşeri sermayesini oluşturmamayan Osmanlı Devleti, sanayileşmeyi başaramamıştır ve bu sebeple diğer ülkelerle iktisaden rekabet edemez konuma gelmiştir. Son yıllarında bu rekabeti sağlamak amacıyla birçok atılım yapmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin kurumlarının dışlayıcı yapıda olması geç fark edilen gerekli iktisadi ve toplumsal dönüşümün gerçekleşmemesine sebep olmuştur. Yapılan atılımlar, öncelikle siyasi ve iktisadi kurumları sonrasında eğitim ve kültürel kurumları kapsayıcı kurumlara dönüştürme gayesi taşısa da kültürel evrimin gerçekleşmesi bu kadar kısa sürede mümkün olmamıştır. Dışa bağımlılığı artan, üretimi küçük üreticilerden ve geleneksel tarımdan oluşan Osmanlı Devleti, girdiği borç batağının da altından kalkamayarak 624 yıllık hükümdarlığın sonunda yıkılmaya mahkûm olmuştur. Böylelikle kapsayıcı kurumların inşası Cumhuriyet Dönemi'ne kalmıştır.

Cumhuriyet'in ilanının ardından yapılan yenilikler ve dönüşümler incelendiğinde, toplumsal bir değişim amaçlandığı görülmektedir. Eğitim kurumlarındaki atılımlar göstermektedir ki Cumhuriyetin kurucu kadroları, Osmanlı Devleti'ni çözümlüğe götüren süreci iyi analiz edebilmiştir. Yeni kurulan ülkeye ABD'li eğitim kuramcısı John Dewey başta olmak üzere birçok bilim insanının çağırılması; Türkiye Cumhuriyeti'nde toplumsal yapının, zihniyetin ve kültürün dönüştürülmesi hususuna büyük önem verildiğini göstermektedir. Millî ekonomiyi oluşturmaya çalışan kurucu kadrolar, beşerî ve fiziki sermayenin millileşmesi adına çalışmalar yapmıştır. Mesleki ve teknik eğitim başta olmak üzere, eğitim kurumlarının kapsayıcı kurumlar olarak yeniden inşa süreci tezin 3. bölümünde detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Bunların yanında 1923 senesinde gerçekleşen İzmir İktisat Kongresi, Türkiye'de siyasi ve ekonomik kurumların kapsayıcı şekilde yeniden inşasına en önemli örnek olmuştur. Ülkenin her kesiminden insanın toplandığı kongrede ekonomik bağımsızlık gayesi ile birçok atılım kararı alınmıştır. Üst üste birçok savaş sonrasında sermayesi neredeyse kalmamış ve kurumları çözülmüş bir ülke olarak yoluna başlayan Türkiye Cumhuriyeti milli iktisat görüşü ile yeniden inşa

edilmeye çalışılmıştır. Önceki bölümlerde de sözü geçtiği üzere, kurumsal yapıyı değiştirmek amaçlandığında, önümüze çıkan en büyük zorluk enformel kurumlardır. Yeni kurulan cumhuriyet için de bu zorluk kendini göstermiştir. Yeniden inşa edilen siyasi kurumlar, ekonomik kalkınma planları, kurulan fabrikalar, açılan bankalar cumhuriyet döneminin kapsayıcı kurum inşası adına aldığı büyük ve önemli atılımlardır. Fakat iktisadi ve toplumsal zihniyeti dönüştürmeden, yeni formel kurumların benimsenmesi oldukça güçtür. Nitelikli, iyi yetişmiş bir beşeri sermaye oluşturma'nın da asıl amacı formel kurumların sorunsuz ilerlemesini sağlamaktır.

Osmanlı Devleti'nden miras kalan 600 yıllık kültür, kolayca dönüşemeyecek kadar katıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadroları, bu meşakkatli görevi eğitim sistemini dönüştürerek gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bunun ilk adımı ise, eğitim kurumlarında öğretilen geleneksel bilginin yerini faydalı bilgiye bırakmasıdır. Böylelikle geleneksel toplumdan piyasa toplumuna geçiş amaçlanmaktadır. Yerleşmiş kültürün evrilmesi ve iktisadi zihniyetin dönüşmesi, fabrika açmak kadar kolay olmayacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM: FAYDALI BİLGİ VE PİYASA TOPLUMUNUN İNŞASI

2.1. KÜLTÜREL EVRİM VE İKTİSADİ ZİHNİYET

Kültür, bir kurumdur. Kurumsal iktisatta enformel kurumlardan biri olarak ele alınan kültür, dönüşümü ile toplumsal ve iktisadi zihniyeti değiştirmekte ve dönüştürmektedir. Kültürün evrimi bu açıdan, iktisadi zihniyetin de evrimidir. İktisadi zihniyeti kültür tek başına oluşturmaz. Kültürün yanında, din ve ahlak da iktisadi zihniyetin oluşmasına sebep olmaktadır. İktisadi zihniyet pek çok bilim insanı ve düşünür tarafından tanımlanmıştır. Sabri Ülgener, “*Zihniyet, Aydınlar ve İzmler*” isimli kitabında, iktisadi zihniyeti, “*bilince ve bilinçaltına yerleşmiş telkinler*” olarak tanımlamaktadır. (Ülgener, 1983:14) Aynı zamanda Ülgener, iktisadi zihniyeti, o toplumun dünya görüşü ile eşlemektedir. (Ülgener, 1983:15) Ülgener kitabında, iktisadi zihniyetin diğer tanımlamalarına da değinmektedir. Örneğin Werner Sombart, iktisadi zihniyeti tanımlamak için *iktisat öznesinde canlı, yaşayan motifler topluluğu* ifadelerini kullanmıştır. (Ülgener, 1983:15) Bu tanımlama, kurumcu perspektif için de değerli bir tanımlamadır.

Kültür gibi kurumlar, yaşayan, dönüşen, evrim geçiren canlı yapılardır. Yıllar içerisinde iktisadi ve siyasi zihniyet değişmeye ve dönüşmeye mahkumdur. Çağın zihniyetini yakalamak bu açıdan önem arz etmektedir. Çağın zihniyetini yakalayamayan ve dönüşümünü gerçekleştiremeyen toplumlar, dünyadan da geri kalmaktadır. Bu dönüşümü gerçekleştirmesi beklenen kurumsal yapılar, ne kadar dışlayıcı yapıda ise, değişim de o kadar yavaş gerçekleşmektedir. Sanayi devrimini kaçıran ülkeler incelendiğinde, iktisadi zihniyetlerini, kültürlerini, kurumlarını hızla dönüşüme adapte edemeyen muhafazakâr toplumlar oldukları görülmektedir. Daha mikro ölçekli

araştırmalarda ise, aynı toplumun farklı alt kùltürlerinde bile geleneksel yapının tüketim alışkanlıklarında farklılıklar doğurduğu gör÷lmektedir. (Erkal, 1994) Farklı ahlaki değler, farklı tüketim alışkanlıkları yaratmaktadır.

İktisadi zihniyet üzerine yapılan en önemli araştırmalardan biri kuşkusuz, Max Weber'in Protestan ahlakı üzerine yazdığı "*Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*" kitabıdır. (Weber, 2013) Bu kitapta Weber, dinin sosyal yaşantıları nasıl etkilediğini göstermektedir. Kitapta, kapitalist bir toplumun oluşabilmesi açısından, dinin bu değışimdeki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur. Bu tez açısından kùltürel evrim ve iktisadi zihniyet, din olgusundan ziyade dini ahlak olgusu üzerinden incelenmektedir. Çünkü, toplumun dini inancı, toplumsal yaşamına yansımakta ve bireyler yaşamlarında mensup oldukları dinin ahlaki değlerlerine ve kurallarına göre karar almaktadırlar. Bireyler, iktisadi ve sosyal yaşamlarına, mensubu oldukları dinin kurallarını ve ahlakını yansıtmaktadır. Böylelikle oluşan kanaat ahlakı, toplumun en küçük kodlarına dahi yerleşmekte ve yaşamaktadır. Bu kanaat ahlakı, diğer kurumlar gibi evrim geçirmektedir. Fakat evrimi oldukça yavaştır. Toplumdaki bireyler inandıkları dini değıştirseler dahi, içinde yaşadıkları toplumun ahlakı değışmedikçe iktisadi zihniyeti oluşturan dini ahlak da değışmez. Buna ek olarak iktisadi zihniyet ve ahlakın tek belirleyicisi de mensubu olunan din değildir. Uzun yıllar belli bir dine sahip toplumlarda dahi kùltürün bazı parçaları toplumun dininden çok daha eski zamanlara dayanmaktadır. Bu sebeple, bu tezde, iktisadi zihniyet açısından dinin kendisinden ziyade yaşanış biçimi ve ahlaki kuralları incelenmektedir.

Weber'e göre, kapitalizmin tarihini anlamak iktisadi zihniyet ve toplumsal ahlakın evrimini anlamak ile olmaktadır. (Weber, 2013:54) Kapitalizmin yerleşmesi, kapitalist ruhun oluşması ile başlamaktadır. Kapitalist ruhun kökeni, Kalvenizm gibi mezheplere kadar dayanan bir reform kùltüründen gelmektedir. Kapitalist ruh, geleneksellikten uzak bir yapıdadır. Reform hareketinin ardından, Hristiyanlığın geleneksellikten uzaklaşan

bazı mezheplerinde yerleşmeye başlayan bu yeni kültür, geleneksel tanrı inancından daha farklı yapılanmıştır. Kadercilik anlayışının terk edilmeye başlandığı bu dönemde, iktisadi zihniyet de dönüşmeye başlamıştır. Oluşmaya başlayan kapitalist ruh, topluma sirayet ettikçe iktisadi faaliyetlerin yapısı dönüşmeye, iktisadi zihniyet değişmeye başlamıştır. Weber için kapitalist ruhun doğması ve toplumda yerleşmeye başlaması, Protestan ahlakının toplum nezdinde etkisinin artması sebebiyledir. (Weber, 2013:57) Dini yapıda böylesine bir dönüşüm, iktisadi ve siyasi kurumları da şekillendirmektedir.

Protestan ahlakının toplumun yapısını bu denli değiştirmesinin sebeplerinden biri de dinin rasyonelleştirilmesidir. Doğaüstü bir arayışa ihtiyaç duyulmayan Protestanlıkta, geleneksel düşünme biçiminin yerini rasyonel ve pragmatik bir perspektif almaktadır. Bu tezde savunulan bilginin dönüşümünün toplumsal hayatı dönüştürdüğü savı, Protestan düşünce dünyasında da net bir şekilde görülmektedir. Weber'e göre kapitalist ruhun oluşması, Protestanlığın yaygınlaşması ile Hristiyanlığın birçok geleneksel düşünce ve kurallar bütünüünün terk edilmesi ile olmaktadır. Fakat Weber'in kitaplarında üstünde yeterince durulmayan mesele, bilginin dönüşümüdür. Protestanlık, iktisadi ve siyasi hayattaki birçok dönüşümü kapitalizmin anahtarı olarak görmektedir. Bu dönüşümün gerçekleşmesi için ise geleneksel bilgi, faydalı bilgiye evrilmiştir. Kapitalizmin ihtiyaç duyduğu gelişme, bilginin dönüşümü ile gerçekleşmiştir. İktisadi hayat için faydalı bilgiye verilen değer, doğaüstü inanışların bırakılıp dünyevi bir anlam dünyasına dönülmesiyle artmıştır. Deneysel bilginin toplumda yerleşmesi, iktisadi gelişmenin de anahtarıdır.

Kapitalist ruh ile birlikte meslek kavramı da dönüşüm geçiren kavramlardan biri haline gelmiştir. Weber, meslek kavramındaki bu dönüşümün Protestanlığın önemli başarılarından biri olduğunu söylemektedir. Protestan ahlakın neredeyse bir iş ahlakı olması da meslek ve iş kavramının öneminin artması şeklinde yorumlanabilir. Protestan ahlaka göre çalışmak, hayatın anlamlarından biridir. Mesleğinde iyi olmak, Protestan

toplum için büyük bir başarı göstergesidir. Mesleğinde ve işinde iyi olmanın bu denli önemli hale gelmesi, mesleki ve teknik eğitimin önemini de arttırmaktadır. Mesleğe olan saygının artması ile beraber mesleki bilgi, geleneksel bilgiden çok daha önemli bir konuma gelmiştir. Bunun yanında verimli çalışma, zamanı verimli kullanma, dürüst işler yapma gibi davranış kalıpları da Protestan ahlakı ile toplumda yerleşmeye ve kanaat ahlakı olmaya başlamıştır. Kanaat ahlakının işinde iyi olmak olduğu toplumda, nitelikli iş gücünün değeri de artmaktadır. Protestanlıkla birlikte ibadet şekil değiştirmiştir. Geleneksel dini ibadet ve ayinlerin yerini; çalışmak, iyi insan olmak gibi gündelik hayata ilişkin davranışlar almıştır. Böylelikle bir yaşam biçimi oluşmuş ve bu yaşam biçimi dini bir ahlakla çevrenmiştir. Bu yaşayış biçiminin iktisadi faaliyetler özelinde de yoğun bir söz hakkı bulunmaktadır. En başta iktisadi bir başarı, Protestan toplumunda dini bir başarı olarak kabul edilmektedir. Dünyevi hayatın dini açıdan önem kazanmasıyla kilise ahlakı, yerini kanaat ahlakına bırakmıştır.

Aynı dönüşüm bilgi için de geçerlidir. Bilgi, kaynağı ve yayıldığı mekân kilise olan, toplumdan uzak, gökten gelme dini bilgi olmaktan çıkmıştır. Pragmatik ve rasyonel, bilimsel ve faydalı bilgi kabul edilmeye başlanmıştır. Bilginin oluşturulmasındaki ve eğitim sistemindeki dönüşümler, kanaat ahlakının evriminin en önemli yapı taşlarını oluşturmaktadır. Bilginin dönüşümü, eğitim kurumlarının dönüşümü ile birlikte hareket eden bir süreçtir. Eğitimin tekeli uzun yıllar elinde bulunduran kilise, Protestan ahlakının kanaat ahlakı haline gelmesiyle ikinci planda kalmıştır. Protestan ahlakının benimsendiği toplumlarda eğitim, kiliseden uzaklaşarak kurumsallaşmıştır. Eğitimin kurumsallaşması, kapitalist ruhun yaşatılması ve kapitalizm için gerekli koşulların oluşmasını da sağlamaktadır.

Gelişmenin koşulu sayılabilecek sermaye birikim süreci, tüm gelişmelerle şekil değiştirmiştir. Birikim, dışlayıcı kurumların hüküm sürdüğü toplumlardaki gibi devletin el koyması biçiminden hızla uzaklaşmıştır. Protestan ahlak, kapsayıcı kurumların

varlığını zorunlu kılmaktadır. Dışlayıcı kurumlara sahip bir toplumda yaşayan bireyler, ekonomik ilişkilerinde de bu dışlayıcı kurumların baskısını hissederek faaliyet gösterirler. Bu üretim ilişkisi, zamanla böyle toplumlarda yaşamakta olan bireylerin ekonomik hayattan dışlanmalarına yol açmaktadır. Ülkenin kurumları, toplumun ahlakı ve tabii ki eğitim sistemi, kişilerin mesleki hayatını ve iktisadi faaliyetlerini derinden etkilemektedir. Dışlayıcı kurumların etkili olduğu geleneksel toplumlarda, geçimlik üretimin yaygın olması bu tezi açıklar niteliktedir. Rasyonel bir bürokrasinin oluşumu üretimin, ticaretin ve birikimin serbestleşmesini de beraberinde getirmektedir. Modern devletin temelinde de bu kavramlar yatmaktadır. Dinin rasyonelleşmesi, diğer kurumların da bu doğrultuda rasyonelleşmesini sağlamıştır. Eğitim kurumunun, ekonomik ve siyasi kurumların hatta gündelik hayatın rasyonelleşmesi, piyasa toplumuna geçişin ön koşuludur. Modern anlamda sermaye birikim sürecinin ve iktisadi kalkınmanın sağlanması da rasyonelleşme ile mümkündür.

2.1.1 OSMANLI DEVLETİ'NDE İKTİSADİ ZİHNİYET

Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısını nitelendirmek için muhafazakâr kavramını kullanmak yerinde olacaktır. Osmanlı Devleti'nin kültürel yapısının ve kanaat ahlakının şekillenmesinde din faktörü oldukça etkilidir. Din, gündelik yaşamı etkiler niteliktedir. Batı'da Protestanlığın yayılmasıyla din ve ahlakın rasyonelleşmesi, Osmanlı Devleti için eş zamanlı sirayet etmemiştir. Gerileme döneminde, Osmanlı Devleti'nde dinamik bir iktisadi yaşam bulunmamaktadır. Kâr gütme amacı Osmanlı toplumunda iyi karşılanmamaktadır. Üretim ilişkilerini kültür, gelenekler ve zihniyet gibi enformel kurumlar belirlemektedir. Meslek ahlakı konusunda ise, Ahilik teşkilatında da olduğu gibi usta çırak ilişkisi ile meslek edindirme söz konusudur. Bu usta çırak ilişkisinde çırak,

ustanın sözünden çıkmamakta ve onun direktifleri doğrultusunda işini yapmaktadır. Öğretinin dışına çıkmak toplumda hoş karşılanmamaktadır. Protestan iş ahlakı Osmanlı toplumunda bulunmamaktadır. Birey olarak değil, toplum olarak var olunan bu coğrafyada, gelenekler geniş bir yer tutmaktadır. Toplumda var olabilmenin en önemli şartı, içinde yaşadığın toplumun dünya görüşüne yani zihniyetine sahip olmaktır. Bu sebeple bireycilik, Osmanlı Devleti'nde pek yer edememiş bir var oluş biçimidir.

Osmanlı Devleti'nde iktisadi zihniyeti inceleyen önemli isimlerden biri de Sabri Ülgener'dir. Ülgener, Weber'in Protestan toplumlar ve kapitalizmin doğuşu için yaptığı araştırma yöntemini esas olarak, bu yöntemi Osmanlı Devleti için uygulamıştır. (Ülgener, 2006) Ona göre, Osmanlı Devleti'nde yerleşmiş tasavvuf inancı, kişilerin dünyadan elini eteğini çekmesini öğütleyen bir öğretilerdir. Böylelikle tasavvuf inancı ile oluşmuş zihniyet, iktisadi ilişkilere de yansımış ve Osmanlı Devleti için kritik bir kurum halini almıştır. Kapitalizm öncesi insan, geçimlik üretim ve tüketim yapmaktadır. Biriktirme davranışı, kapitalist ruh ile yerleşmiştir. Bu davranış biçimi, tasavvuf inancı ile beslendiğinde ise ortaya durağan bir toplum çıkmaktadır. Bunun yanında, Osmanlı toplumu uzun yıllar boyunca yönetenler ve yönetilenler olarak bölünmüş durumdadır. Taban ve tavan sınıflar birbirinden oldukça farklıdır. Merkezde ve taşrada yaşayan topluluklar farklı dünya görüşlerine sahiptir.

Osmanlı Devleti'nin siyasi kurumlarını oldukça dışlayıcı olarak nitelemek yanlış olmayacaktır. Geleneksel toplumların en belirgin niteleyicisi, mevcut düzeni devam ettirme istekleridir. Batı'da Protestanlığın yayıldığı, Reform ve Rönesans'ın devletlere yön verdiği uzun yıllar boyunca, Osmanlı Devleti yeniliklere çekinerek bakmıştır. Bunun asıl sebebi toplumun yapısının ve dönemin zihniyetinin, piyasa toplumu oluşturma fikrine sıcak bakmamasıdır. Osmanlı gerileme döneminde geçmiş yıllara olan özlem, şekillenmekte olan modern geleceğin fark edilememesine dahi yol açmıştır. (Armağan, 1992:19) Uzun yıllar dünyadaki dönüşümü göremeyen Osmanlı Devleti, geri kalmışlığın

nedenini anlayabilmek ve karşı koyabilmek konusunda da hızlı davranamamıştır. Uzun yıllar Osmanlı Devleti'nde yeniliklerden uzak durulmasının bir sebebi de tecrübe edilmiş olanın, muhafazakâr toplumlarda daha makbul kabul edilmesidir. Böylelikle gerileme döneminde dahi uzunca bir dönem eski modellerden ve eski kurumlardan medet umulmuştur. (Akyıldız, 2018:17) Batıda oluşan piyasa toplumu, iktisadi hayatı şekillendirdikçe üretim dinamikleri de değişmiştir. Osmanlı Devleti, Sanayi Devriminin ardından hızla makineleşen Batılı ülkeler ile rekabet edemez konuma gelmiştir. Fakat Osmanlı Devleti, geri kalmışlığı fark ettiğinde dahi sebebini doğru analiz edememiştir. Bunu, mesleki eğitim adına Osmanlı Devleti'nde ilk açılan okullara bakarak görebilmek mümkündür. Üçüncü bölümde detaylı incelendiği gibi, Osmanlı Devleti'nde mesleki eğitim veren ilk okullar askeri alandadır. Çağın gerisinde olduğunun farkına vardığında Osmanlı Devleti, bu sorunun askeri yapılanmasından kaynaklı olduğunu düşünmüştür. (Akyıldız, 2018:18) Yükselme dönemindeki genişleme politikaları sebebiyle Osmanlı Devleti, uzun yıllar ordusu ile anılmıştır. Bu ordu, Batıda çekinilen bir güçtür. Fakat dünyadaki hakim zihniyetin dönüşümü, güç tanımını da dönüştürmeye başlamıştır. Öyle ki artık güç denildiğinde akla askeri yapıdan ve ordudan önce, ekonomik ve siyasi üstünlükler gelmektedir. Fakat Osmanlı Devleti'nin, güç tanımındaki bu dönüşümü erken fark edebildiği söylenemez. Bu sebeple, son dönem Osmanlı Devleti reformlarına bakıldığında önce askeri reformlara gidildiği görülmektedir. (Akyıldız, 2018:18)

Osmanlı Devleti gibi geleneksel toplumlarda, yenilikten ziyade tecrübe edilmiş olandan medet umulması bu reformlarda da görülmektedir. Askeri reformlar istendiği etkiyi yaratmadığı için Osmanlı Devleti başka yeniliklere gitmek durumunda kalmıştır. Bazı idari reformlar da gerçekleştirmesine rağmen Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çöküş dönemi durdurulamamıştır. Bunun temel sebeplerinden biri, Batıda toplumların bilgi toplumuna dönüşmesi ve Osmanlı Devleti'nin geleneksel bilgiden vazgeçememesidir. Çağın gerektirdiği ihtiyaçlara cevap vermekte zorlanan Osmanlı

Devleti, aynı zamanda değişen dünyanın yeni problemlerine de çözüm bulamamaktadır. En başta, nitelikli bir beşerî sermaye oluşturmamıştır. Bunun en temel sebebi, eğitim sistemindeki yetersizliktir. Geleneksel eğitimden uzun yıllar vazgeçmeyen Osmanlı Devleti'nde mesleki ve teknik eğitim bir türlü çağın gerektirdiği düzeye getirilememiştir. Son dönem padişahlarının birbirinden ayrı eğitim politikaları sebebiyle eğitimde süreklilik sağlanamamıştır. Bunun bir diğer sebebi de eğitim sisteminin kurumsallaşamamış olmasıdır. Yönetici grup tarafından, toplumsal zihniyeti dönüştürmenin zorunluluğunun geç fark edilmesi sebebiyle Osmanlı Devleti'nde, eğitim sisteminde yapılan reformlar toplumda yer etmemiştir. İktisadi ve toplumsal zihniyetin uzunca yıllar geleneklere bağlı ve muhafazakâr yapısı kemikleşmiş bir toplum oluşturmuştur.

Dönüşümü uzun yıllar süren muhafazakâr zihniyet, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar giden olaylar silsilesinin en temel ögesidir. Tarihçi Bernard Lewis, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü de içinde barındırın, Müslüman toplumların modernleşmeye karşı uzak tavırlarının nedenini araştırdığı kitabında, Osmanlı Devleti'nin gerileme sürecine girişinin en temel sebeplerinden birinin Batıdaki modernleşmeyi fark edememiş olduğu görüşünü savunmaktadır. (Lewis, 2020:47-50) Ona göre, Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş dönemlerinin başarılı zamanları, Osmanlı Devleti yöneticilerinde bir kibir yaratmıştır. Bu kibir, Osmanlı Devleti'nin Batıyı takip etmemesine sebep olmuştur. Böylece Batıdaki büyük ve köklü değişimlerden Osmanlı Devleti'nin çok geç haberi olmuştur. Haberdar olduğunda dahi reformları uygulamak yerine, statükoyu korumayı tercih etmişlerdir. Nihayetinde dönüşümün kaçınılmaz olduğunu fark etseler de böylesine geleneksel bir toplumun zihniyetini değiştirmek kısa sürede yapılacak bir hareket değildir. Sosyolog Doğan Ergun da Batı ve Doğu arasındaki zihniyet farklılıklarını incelediği bir eserinde Osmanlı Devleti'nde burjuva sınıfının oluşamaması, girişimci bir ruh yaratılamaması sebebiyle iktisadi

rekabette geri kaldığını yazmaktadır. (Ergun, 1991:156) Ona göre, sanayileşemeyen devletin temel problemi, bireysellikten uzak olunmasıdır. Osmanlı Devleti'nde muhafazakâr zihniyet, kendini birey değil tebaa olarak görmektedir. (Ergun, 1991:160) Osmanlı Devleti'ni sanayileşme ve piyasa toplumuna geçişten geri bırakan da bu zihniyet olmuştur. Batının bu dönüşümleri görece daha kolay gerçekleştirebilmesinin sebebi dönemin toplumsal zihniyetidir. Reform, Rönesans, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi gibi toplumsal etkisi büyük olaylar ardı sıra gerçekleşerek Batıdaki toplumsal zihniyeti dönüştürmüştür. Burada önemli noktalardan biri, bilgi toplumuna geçiştir. Geleneksel bilgi yerine bilimsel bilginin kullanılmaya başlanması, birçok yeniliğin de önünü açmıştır. Osmanlı Devleti'nde medreselerde dini ve geleneksel bilgi ile eğitim sağlanırken, Batıda meslek kavramı dönüşmüş, mesleki ve bilimsel bilgi değer kazanmıştır.

2.2. FAYDALI BİLGİ KAVRAMI VE JOEL MOKYR

İnsanlık tarihini şekillendiren en önemli gelişmelerden biri bilginin üretimi, birikimi ve kullanımıdır. Küresel ekonominin dönüşümünden tarihin seyrini değiştiren gelişmelere bakıldığında, hepsinin temelinde bilginin üretimi ve kullanımının önemi görülmektedir. İlk çağlarda alet yapımı ve kullanımından Sanayi Devrimine kadar pek çok tarihi olayda bilginin etkili kullanımını görmek mümkündür. İktisadi olarak gelişmiş ülkeler incelendiğinde, üretim süreçlerine bilgiyi dahil ederek daha fazla verim sağladıkları kaydedilmiştir. Sanayileşme ve ardından teknoloji çağının başlamasının temelinde de bilgi birikiminin yeterli düzeye ulaşması yatmaktadır. Fakat bu noktada bilginin tanımının doğru yapılması önemlidir. Bilgi, en basit tanımıyla “öğrenme, araştırma ve gözlem yoluyla elde edilen gerçek” olarak aktarılmaktadır. (Işık & Kılınç, 2013:23) Bilginin doğrulanabilir olması da oldukça önemlidir. Doğrulanabilir olması

açısından kastedilen bilgi, geleneksel bilgi değildir. Bu tezde kastedilen bilgi, iktisaden faydalı bilgi olarak da tanımlanabilir. Aynı zamanda bilgi, veriden ve enformasyonda da farklı şekilde tanımlanmaktadır. Bilginin tanımı ve türleri, farklı kişiler tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Joel Mokyr bilginin sınıflandırılması, tanımı ve kullanımı üzerine çalışmalar yapmıştır. (Mokyr, 2002) Mokyr en başta, üretim faktörlerindeki değişikliği incelemiştir. Toprak ve emeğin yerini bilgiye bıraktığını söylemektedir. (Mokyr, 2002:16) Bu değişim, gücü elinde bulunduran ülkelerin zaman içindeki değişiminde de görülmektedir. Prekapitalist dönemlerde toprak ve emek gücünü elinde bulunduran, güçlü ordusu olan ülkeler dünya lideri iken bu durum zamanla bilgiyi elinde bulunduran toplumlara geçmiştir. Bilgi toplumları, faydalı bilgiyi üretim faaliyetleri içinde kullanarak rekabette bir adım önce geçmişlerdir. Büyüme teorilerinde de bu dönüşüm incelenmektedir. Mokyr'e göre de bilgi toplumlarının oluşması yeni bir büyüme iktisadının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Mokyr, *Athena'nın Armağanları* isimli kitabında öncelikle, tanımladığı yeni bilginin, modern kültürün yaratılmasına etkisini incelemektedir. (Mokyr, 2002) Modern kültür denilerek anlatılmak istenenin içinde, bir önceki bölümde de incelenmiş olan toplumsal zihniyet de yer almaktadır. Mokyr'in modern kültürün yapısını bilginin oluşturduğu düşüncesi bu tezin de argümanlarından biridir. Fakat bu bilgi, herhangi bir bilgi değildir. Mokyr modern kültürün mimarı olduğunu düşündüğü bilgiyi, faydalı bilgi olarak tanımlamıştır. (Mokyr, 2002: 29) Ona göre bu bilgi, insan ve doğanın karşılaşmasında kullanılabilen bir ekipmandır. (Mokyr, 2002: 29) Mokyr, faydalı bilgiyi de temelde iki kategoride sınıflandırmayı başarmıştır: Önermesel bilgi (*propositional knowledge*) ve yerleşik bilgi (*prescriptive knowledge*). (Mokyr, 2002: 29) *Prescriptive knowledge* kavramı bazı kaynaklarda geleneksel bilgi olarak çevrilmiştir. (Yumuşak & Aydın, 2005:108) Bu tezin ilgilendiği dönem ve toplum göz önüne alınarak, tezde bu kavram yerleşik bilgi olarak ele alınmaktadır. Mokyr'e göre bu önermesel bilgi ve

yerleşik bilgi birbirini besleyen iki faydalı bilgi türüdür. Yerleşik bilgi, önermesel bilginin oluşmasına ve gelişmesine zemin hazırlamaktadır. Önermesel bilgiyi tanımlarken Mokyr doğadan yararlanmaktadır. Doğanın nasıl işlediğine odaklanan bilgiye önermesel bilgi denmektedir. (Mokyr, 2002: 30) Önermesel bilgi sadece doğanın işleyişi ya da bilim ile ilgilenmez. Dünya işlerinin işleyişiyle ilgilenen her bilgi, önermesel bilgidir. Yerleşik bilgi ise, tekniklerin nasıl kullanılacağına ait bilgidir. Önermesel bilgi, yerleşik bilgi ile beslenir. Mokyr yerleşik bilgiyi açıklarken çalışan bir buhar makinesi motoru yapmamızı sağlayan bilgi olarak örneklendirmiştir. (Mokyr, 2002: 32)

Bilgiyi tanımladıktan sonra, Mokyr, çok daha büyük bir olayı açıklama işine girişmektedir. Kurumsal iktisatçıların ve iktisadi kalkınma ile uğraşanların çoğunlukla üstünde durduğu Sanayi Devrimi, Mokyr için de açıklanması gerekli bir konu olarak durmaktadır. Bu tezin de içinde olduğu, piyasa toplumuna geçişi açıklama gayesi içeren her metinde Sanayi Devrimi çok önemli bir yer tutmaktadır. Mokyr, İngiliz Sanayi Devrimi'ni ve bu devrimin zeminini hazırlayan dönemi, “*Endüstriyel Aydınlanma*” olarak tanımlamaktadır. (Mokyr, 2002: 44) İngiliz Sanayi Devrimi'nden önce de ilerlemeler yaşanmıştır. Bu ilerlemeler Mokyr'e göre yerleşik bilgilerle olmaktadır. (Mokyr, 2002: 44) Yerleşik bilgiler ışığındaki bu ilerlemeler, daha çok tekil problemleri çözmek gibi dar alanlı ilerlemeler olarak kalmıştır. Mokyr, bu noktada, önermesel bilgi ile desteklenmeyen yerleşik bilginin tekil kalacağını savunmaktadır. Bu sebeple Sanayi Devrimi öncesi ilerlemeler ve icatlar, iktisadi kalkınma alanında önemli çalışmaları olan Walt Whitman Rostow'un kalkış (take-off) olarak adlandırdığı aşamayı oluşturamamıştır. (Rostow, 1959)

Rostow'a göre iktisadi kalkınma için gerekli 5 aşama vardır. (Rostow, 1959) İlk aşama, geleneksel toplum (*traditional society*) aşamadır. Bu aşamada toplumlar geçimlik üretim yapmaktadır. Çoğunluğu tarıma dayalı ekonomilere sahip olan bu toplumlarda ekonomi durağan bir seyirdedir. Bilimsel bilgi, kullanılarak üretim yapılmamakta ve

böylelikle bir sermaye birikiminden de söz edilmemektedir. Kalkış aşamasından önce, bir hazırlık süreci vardır. Rostow, geleneksel toplumdaki modern topluma geçişin şartını dışsal bir şoka bağlamıştır. (Rostow, 1959:3) Dışsal bir şoka maruz kalan toplumlar, kalkışa hazırlık aşamasına (*preconditions for take-off*) geçmektedir. Bu şok, teknoloji veya ticaret gibi etmenlerle olabilir. Fakat bu noktada, bu şoka maruz kalan toplumların dönüşeceği kesin değildir. Burada toplumun kurumları devreye girmektedir. Geleneksel toplumlarda kurumlar dışlayıcı yapıda olma eğilimindedir. Dışlayıcı kurumlar bu tarz dönüşümlere mesafeli davranırlar. Geleneksel toplumdaki piyasa toplumuna geçişte, önemli noktalardan biri toplumun zihniyetinin dönüşmesidir. Dışlayıcı kurumlara sahip toplumlarda, iktisadi ve siyasi zihniyet oldukça yavaş dönüşmektedir. Fakat, bu dışsal şok fırsatı değerlendirilir ve dönüşüm başlarsa, toplum hazırlık aşamasına, sonrasında ise kalkış aşamasına (*take-off*) geçmektedir. Bu aşamada toplumun iktisadi zihniyeti evrim geçirmektedir. Sınai üretim başlamış, yatırımlar ve milli gelir artma eğilimine girmiştir. Modern anlamda bilgi ve teknoloji, üretim faktörü olarak görülmeye başlanmıştır. Bu noktada, Mokyr, İngiliz Sanayi Devrimi öncesindeki ilerlemelerin kalkış aşamasına geçmek için yetersiz olduğunu savunmaktadır. (Mokyr, 2002) Kalkış aşamasını gerçekleştirebilen toplumları ise, olgunlaşma aşaması (*drive to maturity*) karşılamaktadır. Bu aşamada toplumun gelişimi devam etmektedir. Ülke ekonomisi kalkınmaya başlar. Siyasi ve ekonomik kurumlarda da bu aşamanın etkileri görünür. Kurumlar hızla gelişir, olgunlaşır. Rostow bu aşamada, ülkenin uluslararası rekabete de katılacağını öngörmektedir. Rostow'a göre, bu aşamada öncü sektörlerinin bağlantılarının da iyi olması gerekmektedir. Öncü sektör, alt sektörleri ve yan sektörleri de beslemektedir. Bu aşama da tamamlandığında, ülke, kitlesel tüketim aşamasına (*the age of mass production*) geçmektedir. Toplumun refahının en yüksek olduğu aşama budur. Üretimde verimlilik ençoklaşmıştır. Böylelikle refah artışı söz konusudur. Bu aşamada, gelir dağılımı gibi meselerle ilgilenilmektedir. (Rostow, 1959:16)

İngiliz Sanayi Devrimi ile başlayan süreçte yararlı bilgi de dönüşüme uğramıştır. Mokyr bunu Sanayi Devrimi'ni hazırlayan süreçteki epistemik genişlemeye dayandırmaktadır. (Mokyr, 2002:52) Önermesel bilgi ve yerleşik bilginin birbirini beslemesi ile başlayan gelişimin dünya tarihinde etkileri oldukça büyüktür. Mokyr'e göre Sanayi Devrimi'ni hazırlayan süreç de budur. 17. yüzyıldan itibaren faydalı bilginin kullanılmaya başlanması ve 18. yüzyılda yaşanan aydınlanma hareketleri, 19. yüzyılda İngiliz Sanayi Devriminin tarihsel gelişimini oluşturmaktadır. (Mokyr, 2002:55) Bu sürecin sonunda Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesi tabii ki zorunlu bir gelişme değildir. Bu süreçte önermesel bilgi, daha kolay biçimlendirilmeye ve aktarılmaya başlanmıştır. Birçok gelişme, faydalı bilginin yayılmasını sağlamıştır. Faydalı bilginin yayılması da yeniliklerin ve ilerlemenin daha kolay gerçekleşmesi ile daha geniş coğrafyalara yayılabilmesini sağlamıştır. Bunların yanında, bilgi çağının başlaması ile beraber deney ve rasyonel düşünce de önemli bir noktaya geldi.

Mokyr'e göre gelişmenin ve büyümenin anahtarı, "önermesel bilgiyi geliştiren bireyler ve bu bilgiyi kullananlar arasındaki iletişimi besleyen kurumlardır." (Mokyr, 2002: 68) Bu noktada neoklasik iktisatçılara da bir eleştiri getirmektedir. Faydalı bilgi üretmenin kolaylaşmasıyla birlikte bu bilginin ilerlemeye yol açması sürecini iyi analiz edemediklerini söylemektedir. (Mokyr, 2002: 68) Zihniyetin dönüşümü, bilgi alışverişinin yaygınlaşması ile bilgi toplumu oluşmaktadır. Bilgi toplum oluşmadan, daha iyi bir tanımla, toplum bilgi alışverişine dayalı bir toplum haline gelmeden, ortaya çıkan gelişmeler uzun soluklu olmamaktadır. Bunun en net örneği, Osmanlı Devleti'nde görülmektedir. Son yıllarda yapılan reformların topluma sirayet edememesinin de sebebi toplumun bilgi toplumuna geçememiş olmasıdır. Mokyr, Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirenin bir grup mucitin icatlarından öte, toplumda ve kurumlarda yıllardır oluşmakta olan, inovasyon için gerekli sosyal bir ağın gelişmesi olduğu görüşündedir. Neoklasik iktisadı bu açıdan sürekli eleştirmektedir. Kitabında ilerlemenin önüne

geçebilecek uzunca bir kurumlar listesi sıralamıştır. (Mokyr, 2002: 102) Bu listenin başında, din ve devlet bürokrasisi gelmektedir. Mokyr, toplumsal zihniyetin ve kurumların gelişmenin önünde nasıl büyük bir engel teşkil edebileceğini söylerken, 18. yüzyıl Prusya'sında bir loncanın yeni bir şey geliştirmesi yasaklayan talimatını örnek göstermektedir. (Mokyr, 2002: 103)

Ona göre teknolojik ilerlemenin önündeki en büyük direnç, olası teknolojik gelişmeden sağlanacak olan birikimin dağılımına müdahale etmekte zorlanan, yeni teknolojilerden korkan bir entelektüel gruptur. Bu argümanı, Osmanlı Devleti için değerlendirecek olursak bu grup yöneticilerdir. Fakat Mokyr'in bu argümanını yalnızca pre-kapitalist dönem için geçerli değildir. Teknolojik ilerlemenin önündeki bu güç, 21. yüzyılda da oldukça canlıdır. Endüstri 5.0'ın yaşandığı 21. yüzyılda, hala bazı sektör temsilcileri, kar paylarının ve çıkarlarının azalacağı düşüncesiyle dijitalleşmeye karşı konumlanmaktadırlar.

2.3. FAYDALI BİLGİNİN VE MESLEKİ EĞİTİMİN PİYASA TOPLUMU ÜZERİNE ETKİSİ

Mesleki ve teknik eğitimin piyasa toplumu üzerindeki etkisi, Mokyr'in tanımını yaptığı faydalı bilginin bir türü olan yerleşik bilgi bağlamında ele alınmıştır. Bir önceki bölümde bilginin türleri ve farkları açıklanmıştır. Bu bölümde iktisaden faydalı mesleki ve teknik bilginin piyasa toplumuna geçiş, büyüme ve kalkınma açısından önemi açıklanmaya çalışılmıştır. Bu noktada, geleneksel toplumdan bilgi toplumuna geçiş ve bilgi ekonomisi önemli yer tutmaktadır. Toplum bilgi toplumuna dönüştükten sonra, ülkenin kurumları bu dönüşüme paralel bir tutum izledikçe, ülkenin ekonomisi de bilgi ekonomisi halini almaktadır. Bilgi ekonomisi, toplumun her türlü alanda bilgiyi faktör olarak kullanması olarak tanımlanmaktadır. (Hatırlı & Gelgeç, 2018:98) Bu sayede,

ekonomide de faydalı bilginin üretim faktörü olarak kullanılması, ekonomik göstergeleri olumlu etkilemekte, refahı yükseltmekte ve kalkınma sağlamaktadır. Ekonominin bilgi ekonomisi haline gelmesinin birkaç ön koşulu bulunmaktadır. Faydalı bilginin üretilmesi, kullanılması ve aktarılması bilgi ekonomisinin en önemli ön koşullarından birkaçını oluşturmaktadır. Buna ek olarak, toplumun eğitim seviyesinin yükselmesi ve “*bilgi işçileri*” oluşması gerekmektedir. (Hatırlı & Gelgeç, 2018:100) Bilgi işçileri, bilgiyi kullanan ve dönüştüren, karşılaştıkları problemlere karşı analiz yapabilme ve çözüm üretebilme kabiliyeti olan kişilere denmektedir. (Hatırlı & Gelgeç, 2018:100) Önermesel bilginin bol olduğu toplumlarda dahi nitelikli bir beşeri sermaye olmaksızın bu bilgiyi kullanabilecek, geliştirebilecek kişiler olmadıkça bilgi toplumuna geçişten söz etmek doğru olmayacaktır.

Nitelikli beşeri sermaye, piyasa toplumu oluşturmanın sacayaklarından biridir. Sanayileşme öncesi döneme kıyasla sanayileşme sonrası dönemde nitelikli beşeri sermayenin kalkınma rolü artmıştır. Bunun sebebi de, nitelikli beşeri sermayenin, faydalı bilgiye ulaşabiliyor, kullanabiliyor ve geliştirebiliyor oluşudur. Üretim faktörlerinde bilginin kullanılması ve nitelikli beşeri sermayenin oluşması, iktisadi büyüme ve kalkınma alanında da değişimlere sebep olmuştur. Teknolojik gelişmelerin ve bilginin temel alındığı büyüme modelleri geliştirilmiştir. Bunun sebebi, geleneksel büyüme modellerinin, teknolojinin varlığı ile geçerliliğini kaybetmeye başlaması ya da kapsayıcılığının dar kalmasıdır. Bilgi, kullandıkça azalan bir mal değildir. Aynı zamanda, bir kişinin kullanması, toplumdaki diğer kişilerin bu bilgiyi kullanmasına engel de teşkil etmemektedir. Bu açılarından bilgi ve teknoloji geleneksel büyüme modelleri ile açıklanamamaktadır.

Schumpeter’in “*The Creative Response in Economic History*” isimli makalesi ile tarih ve teori arasında bir bağın kurulması gerektiğini, iktisadi gelişmelerin yalnızca teori ile açıklanamayacağını savunmuştur. (Schumpeter, 1947) Daha sonra bu bakış açısı

geliştirilerek bilgi ve teknoloji büyüme modellerine dahil edilmeye başlanmıştır. Teknolojinin azalan verimler kanununa tabii olmadığını söyleyen ve bu noktadan yola çıkarak büyüme modeli geliştiren isimlerden biri Paul Romer'dir (Romer, Increasing Returns and Long-Run Growth, 1986). Romer, modelinde, bilgi bir kamusal mal ve bir yan üründür. Beşeri sermaye de büyüme modelleri üzerinde artan bir etkiye sahiptir. Romer, bu modelden 4 yıl sonra başka bir makalesinde, bilginin ve teknolojinin, büyümenin en önemli unsurları olduğunu dile getirmiştir. (Romer, 1990:72) Bilginin kullanımının yaygınlaşması, büyüme modellerine nitelikli iş gücünün ve teknolojinin de girmesine neden olduğu bu örneklerle de görülmektedir.

Faydalı bilginin kullanılmaya başlaması ve yayılması şüphesiz piyasa toplumu açısından çok önemli olsa da beşeri sermayenin bu bilgiye ulaşması ve kullanabilmesi de bir o kadar önemlidir. Bilgi toplumuna geçiş sürecinde en çok iş gücü piyasasını etkilediği söylenilir. İş gücünün yapısı, vasıfları ve onlardan beklenen kabiliyetler büyük bir dönüşüme uğramıştır. İş gücünün vasıflı hale getirilmesi, piyasa toplumuna geçişin ön koşullarından biri halini almıştır. Bu vasıflandırma işlemi, şüphesiz faydalı bilginin üretilmesi ve kullanılması ile sağlanabilmektedir. Bu tür bilgilerin üretilmesi ve yayılması, kişiler bazında olduğunda bilgi toplumuna geçiş sağlanamayabilir. Bunun sebebi, kişilerin etkilerinin dar kalmasıdır. Bilgi toplumuna geçiş gibi geniş çaplı bir dönüşüm hedeflendiğinde, toplumdaki her bireyin bu dönüşüme katılması gerekmektedir. Bunu sağlayabilecek nerdeyse tek mekanizma eğitim kurumlarıdır. Eğitim kurumları, küçük yaşlardan, yetişkinliğe kadar öğrencileri farklı bilgilerle donatmaktadır. Fakat bu eğitim, din eğitiminden öte gitmediği takdirde iktisaden faydalı bilgi üretilmez. Aynı şekilde eğitime sadece belirli bir sınıfın ulaşması da bilginin yayılmamasına yol açmaktadır. Diğer bir taraftan da eğitim sistemi, iş gücünü çağın vasıfları ile donatma gayesi taşınmalıdır. Bilgi toplumuna geçebilmek ve piyasa toplumu oluşturabilmek için, eğitimin; çağdaş, herkes tarafından ulaşabilir olması gerekmektedir. Öğrenciler, aktarılan

bilgiyi sorgulayabilmeli ve geliştirebilmelidirler. Fakat bu tarz bir eğitim, geleneksel toplumlarda bulunmamaktadır.

Geleneksel eğitimden, modern eğitime geçişte mesleki ve teknik eğitimin önemi de oldukça büyüktür. Bu noktaya pragmatist bir bakış açısıyla yaklaşıldığında, mesleki ve teknik eğitimin önemi daha net anlaşılabilmektedir. Geleneksel toplumda birey, faydalı bilgi ile ilgilenmemektedir. Bunun en önemli sebeplerinden biri geçimlik bir üretimin olduğu pre-kapitalist coğrafyalarda bireyler, dini eğitimle ve toplumun kültürünün de etkisiyle bakış açıları dar şekilde yetişmektedir. Meslek kavramı iyi yerleşmemiş bu coğrafyalar genellikle geçimlik tarım yapılmaktadır. İktisadi ve toplumsal zihniyet açısından da oldukça muhafazakar bu toplumlar için, bilimsel bilgi, işlerine yaramadıkça bir şey ifade etmemektedir. Örnek vermek gerekirse, geleneksel toplumda yaşamakta olan bir çiftçi, çocuğunu pozitif bilimlerin öğretildiği bir eğitim kurumuna göndermek yerine, tarımsal teknik bir eğitimin verildiği bir eğitim kuruma göndermek isteyecektir. Bu pragmatik bakış açısı, iktisadi kalkınma açısından da önemlidir. Bilgi toplumu ve piyasa toplumu açısından yeterli bir yenilik olmasa da mesleki ve teknik eğitimin kurumsallaşması, geleneksel toplumları ileriye götürebilecek bir atılım olarak düşünülebilir. Böylesine bir eğitimin kurumsallaşması demek aynı zamanda meslek tanımlarının ve işlevlerinin de netlik kazanmasına yol açacaktır. Mesleki eğitimin kurumsallaştığı noktada, Mokyr'ın bahsettiği önermesel ve yerleşik bilgi arasındaki birbirini besleme de başlayacaktır. Birbirini besleyen faydalı bilgilerin birikimi ve aktarılması için bilgi toplumuna geçiş açısından önemlidir. Mesleki ve teknik eğitimin bir başka etkisi ise, ekonomide görülmektedir. Kurumsallaşmış bir mesleki eğitim alan kişi, bir yandan mesleğini daha iyi yaparken, diğer yandan tekniğini geliştirerek işinden daha fazla verim alabilmektedir. Bunun toplumun geneline yayıldığı düşünülürse, iktisadi bir büyümeden söz edilebilir.

Eğitim, iktisadi kalkınmanın en önemli yapı taşlarından biridir. Toplumda yaşayan bireylerin eğitim düzeylerinin yükselmesi, toplumsal bir kalkınmanın ön koşuludur. Fakat bu noktada eğitimin kurumsallaşması ve çağdaşlaşmasının altı çizilmelidir. Piyasa toplumunu yaratacak olan, çağdaş eğitimidir. Faydalı bilginin üretildiği, sorgulandığı ve geliştirildiği bir eğitim sistemi, bilgi toplumuna geçişin ve piyasa temelli toplumun oluşmasının kilit noktasıdır.

2.4.TÜRKİYE’DE PİYASA TEMELLİ TOPLUM OLUŞMASINDA BİLGİNİN EVRİMİNİN ROLÜ

Sanayi Devrimi, kuşkusuz, dünya ekonomisi için bir dönüm noktasıdır. Sanayileşmeye kadar iktisadi açıdan birbirine yakın pek çok ülke, sanayileşme sonrası dönemde iktisadi açıdan farklılaşmıştır. Söz konusu farkı yaratan iki büyük etmen, faydalı bilginin kullanımı ve ülkenin kurumlarının yapısıdır. Sanayi Devrimi sonrası bilimsel birikiminin arttığı, Protestan ahlakın yayıldığı Batı’da ilerleme kaydedilirken, Doğu, bu süre zarfında yerinde saymıştır. Vasıflı ve vasıfsız iş gücü ayrımı, sanayileşme ile daha önce hiç olmadığı kadar önem kazanmıştır. Modern anlamda üniversitelerin kurulup geliştiği toplumlarda, kurumların kapsayıcı yapısı da göz önüne alındığında hızlı bir piyasa toplumuna geçiş sürecine girilmiştir. Fakat, tek başına faydalı bilgi, söz konusu geçiş için yeterli olamamaktadır. Kültür, kurumlar, iktisadi zihniyet, toplum bu faydalı bilgi ile şekillenmeli, bu bilgiyi kullanabilmelidir. Osmanlı Devleti’nde uzun yıllar boyunca bilgi, geleneksel bilgiden oluşmaktadır. Eğitim, din ve ahlak ağırlıklıdır. Osmanlı Devleti’ndeki kurumlar da bu tarz geleneksel bilgi ile iç içe geçmiş kurumlardır. İktisadi faaliyetlere yön veren toplumun zihniyet, geleneksel ve dini bilgi ile yoğrulmuştur. Bu tarz bilgiler, doğruluğu sorgulanabilen, deneyle açıklanabilen bilgiler değildir. Bu tarz eğitimler, öğretmenden öğrenciye tek taraflı bir aktarım

gerçekleştirmektedir. Eğitim kurumu, toplumun yeni bireylerinin yetiştiği yerlerdir. Bu sebeple, toplumun zihniyetinin oluşmasında son derece etkilidir. Fakat kurumların dışlayıcı olduğu muhafazakar toplumlarda, eğitim kurumları da toplumun muhafazakar yapısı ile şekillenmektedir. Böylelikle, geleneksel toplumlarda eğitim kurumlarında köklü değişikliklere gidilmeden toplumun zihniyetini değiştirmek de mümkün olmamaktadır.

Osmanlı Devleti'nde eğitim, Tanzimat Dönemi'ne dek devlet tarafından pek üzerine düşülen bir mevzu olmamıştır. Eğitimin toplum üzerindeki büyük etkisi ve beşeri sermayenin önemi fark edilmeye başlandıkça, devlet de eğitimi bir araç olarak kullanma ihtiyacı içine girmiştir. Devletin eğitime müdahalesi ile Osmanlı Devleti'nde bilginin yeniden inşa sürecinin de başladığı söylenebilir. Bu süreçte iki temel düşüncenin, devletin eğitimi organize etmesine neden olduğu düşünülebilir. İlki, eğitimi araç olarak kullanarak toplumsal bir kalkınma hedeflenmiş olabileceği düşüncesidir. Batı'da toplumlar, geleneksellikten modernliğe doğru geçmekte ve iktisadi zihniyet dönüşmektedir. Fakat Osmanlı Devleti gibi toplumlarda, iktisadi zihniyeti dönüştürmek oldukça güçtür. Bu açıdan, eğitimin devlet kontrolüne geçmesi, bir zihniyet dönüşümü amaçlandığı fikrini doğurabilir. Diğer düşünce ise, sanayileşmenin yarattığı nitelikli iş gücü açığını kapatarak dünya rekabetinde söz söylebilmek adına eğitimin sınai üretim bağlamında iş gücüne nitelik kazandırabilmesi düşüncesidir. Osmanlı Devleti'nin sanayileşme hamlesini geriden izlediği ve bir süre sonra sanayileşen Batı ile rekabet edemez hali geldiği düşünüldüğünde, Osmanlı Devleti'nin, devlet eli ile nitelikli beşeri sermaye yaratmak istemesi şaşırtıcı olmayacaktır. Nitekim, toplumun ve kurumların yapısı, istenen dönüşümü sağlamaya yetmeyecek kadar muhafazakardır.

Mesleki eğitimin usta-çırak ilişkisine dayandığı geleneksel toplumlarda, önermesel bilgi aktarılmaktadır. Fakat bu bilgiyi geliştirmek, dönüştürmek ya da farklı teknikler uygulamak hoş karşılanmamaktadır. Osmanlı Devleti'ndeki Lonca Teşkilatı

buna örnek olarak gösterilebilir. Fakat mesleki eğitimin kurumsallaştığı, aynı zamanda eğitim kurumunun kökten bir dönüşüme girdiği noktada, mesleki ve teknik eğitim ilerlemeye neden olmaktadır. Bu durumun en güzel örneği ise, Köy Enstitüleri'dir. Sadece bilgi aktarımına dayanamayan, sorgulamayı, düşünmeyi, üretmeyi ve deneyi de öğreten bu okullar, Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanmaya başlamıştır. Mesleki bir eğitimin yanında, pozitif bilimlerin ve sanatın da öğretildiği Köy Enstitüleri Modeli, Türkiye Cumhuriyet'inin piyasa toplumuna geçişi açısından oldukça önemli yer tutmaktadır. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ile başlayan dönemde pek çok kez eğitimde modernleşme adına atılımlar yapılsa da toplum, bu atılımları benimsemekte zorlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılışa kadar giden süreci boyunca, tam anlamıyla çağdaş ve laik bir eğitim kurumu oluşturulamamıştır. Bu durum, geleneksel bilginin aktarılmaya devam etmesine ve böylelikle geleneksel toplumun varlığına devam etmesine sebep olmuştur. Öte yandan Cumhuriyet'in ilk yıllarına bakıldığında, eğitim sisteminde tam anlamıyla yenilenme ve çağdaşlaşma görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yapmayı hedeflediği dönüşüm, Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar tam anlamıyla faaliyete geçirilememiştir. Siyasi rejimin değişmesi, yeni kurulan devletin kurumlarının da dönüşmesine sebep olmuştur. Yeni kurulan Cumhuriyet, toplumu yeniden inşa etme gayesi içermektedir. Bu açıdan eğitim, iktidarın elindeki en kuvvetli araçtır. Cumhuriyet'in kurucu kadroları toplumu dönüştürmeyi hedeflerken, bilgiyi de dönüştürmeyi hedeflemektedir. Geleneksel bilgiden vazgeçip bilimsel bilgiye yönelmeyi hedefleyen bir düstur edinen devlet, eğitim sisteminde köklü değişikliklere gitmiştir. Bilgiyi üreten ve kullanan bir nesil yetiştirmek, dönemin en önemli amaçlarından biridir. Bir yandan mesleki ve teknik eğitim yaygınlaştırılırken diğer yandan bilimsel bilginin aktarıldığı okullar açılmaktadır. Köy Enstitüleri Modeli, Gayri-müslimlerin Osmanlı zamanında faaliyet gösteren okullarının belirli şartlarla eğitimlerine devam etmesi ve modern tarzda açılan yeni eğitim kurumları Cumhuriyet'in

ilk yıllarında, siyasi iktidarın toplumda yaratmaya çalıştığı zihniyet dönüşümünü göstermektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki milli iktisat düşüncesi, milli beşeri sermaye ihtiyacını da gidermek ve iktisadi zihniyeti dönüştürmek adına etkili olmuştur. Fakat enformel kurumların dönüşümünün yavaş olması ve yeni kurulan Cumhuriyet'in fiziki ve beşeri imkanlarının kısıtlılığı sebebiyle, eğitim kurumlarındaki bu hızlı dönüşüm giderek yavaşlamıştır. Milli iktisat anlayışının da zaman içinde terk edilmesi ve ihracata dayalı büyüme modeli beraberinde başka öncelikler getirmiş ve toplumsal evrimin yönü değişmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E MESLEKİ VE TEKNİK EĞİTİMİN EVRİMİ

3.1. MESLEKİ VE TEKNİK EĞİTİMİN ÖNEMİ VE EVRİMİ

Kendi kendine yetebilen bir ekonomi; eğitilmiş, bilgi üretebilen ve bu bilgiyi yerinde kullanabilen bir toplum ile gerçekleştirilebilir. Ekonomik bağımsızlığın ve teknolojik gelişmenin itici gücü meraklı ve yaparak öğrenen insandır. Ülkelerin kalkınmışlık düzeylerinin de belirleyicisi olan nitelikli insan gücü üretebilmek, ekonomik alanda rekabet edebilmeyi ve üretimin verimli hale getirilmesini sağlar. Hızla gelişen ve değişen dünyaya uyum sağlayarak yenilikleri takip edebilmek, günümüz dünyasının karşımıza çıkardığı olası sorunlara karşı çözüm üretebilmek için sahip olduğumuz en etkili araç, mesleki ve teknik eğitimidir. Eğitim sisteminin diğer kuruluşları, tek başlarına sürdürülebilir bir kalkınma için yeterli değildir. Emek verimliliğini ve nitelikli iş gücünü arttırabilmek için bireylere mesleğin gerektirdiği bilgi, beceri ve meslek alışkanlıklarını kazandıracak kurumlar olmalıdır. Mesleki ve teknik eğitim, sosyal ilerleme ve reformun başlıca yöntemidir. Bu tarz bir eğitim bilgi aktarımından öte, ekonomik açıdan kendine yetebilen bir toplum yetiştirebilmedeki ana unsurdur.

Mesleki ve teknik eğitimin önemi yıllar boyunca devletlerin de gündeminde olmuştur. Mesleki ve teknik eğitimin, bu topraklarda yarattığı dönüşümün etkisi ise çok derin olmuştur. 1923 senesinden sonra, Cumhuriyetin kurucu kadroları tarafından yaratılmak istenen Cumhuriyet Dönemi toplumu, geleneksel Osmanlı toplumundan farklıdır. (İnalçık, 2000) Bu gayeyi başarabilmek için Cumhuriyetin kurucu kadrosu eğitimde köklü bir değişime gitmiştir. Bunun en önemli kanıtlarından biri ise

Cumhuriyetin ilanından tam 9 ay sonra, bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından Amerikalı eğitim bilimci ve felsefeci John Dewey'nin Türkiye'ye çağrılmasıdır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün davetini geri çevirmeyen John Dewey, 19 Temmuz 1924'te Türkiye'ye ayak basmıştır. (Kaya & Yalçıntaş, 2020) Bu ziyaretinde yaklaşık 2 ay Türkiye'de kalan Dewey, Türk eğitim sisteminin dönüştürülmesindeki önemli isimlerden biri olmuştur. 2 aylık ziyareti sonucunda Türkiye Maarifi Hakkında Rapor isimli yazısı ile Cumhuriyet'in kurucu kadroları için birçok yeni fikir ve eğitim felsefesi hakkında bilgilendirmeler içermektedir. Yeni bir yönetim şekli olan demokrasinin toplumda yer etmesi için demokratik düşünce sistemi içinde yetişmiş bir toplum olması gerekmektedir. Geleneksel eğitim sistemi ile yetişen gençlerin yeni düzene ayak uydurmasının güç olacağının farkına çok erken varılmıştır. Bu sebeple henüz yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nde en önem verilen konuların başında eğitim gelmektedir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarının esas meselesi ekonomik ve siyasi bağımsızlıktır. Ekonomik bağımsızlığın iki büyük koşulu ise, fiziki ve beşeri sermayenin millileşmesidir. Nitelikli, iyi eğitilmiş, iktisaden faydalı bilgiyi kullanabilen iş gücü üretebilmek ancak eğitim sistemini değiştirmek ile gerçekleşmektedir. Bu doğrultuda, başta Köy Enstitüleri, devamında Olgunlaştırma Enstitüleri, meslek kursları ve meslek liseleri bu amaca hizmet eden en önemli kurumlar haline gelmiştir. Bu kurumlar sayesinde geleneksel, iktisaden yarar sağlamayan bilginin yerini iktisaden faydalı bilgiye; geleneksel toplumun ise yerini bilgi toplumuna bırakması amaçlanmıştır. (Koçer, 1991)

Böylelikle üreten ve öğrendiği bilgiyi geliştirip farklı şekillerde kullanabilen milli beşeri sermaye, ekonomik yeterlilik için önemli bir adım olarak tarihe geçmiştir. Osmanlı Devleti'nde süregelen alışkanlıklara ve geleneklere dayalı düşünme biçimi böylelikle terk

edilmeye çalışılmıştır. Sadece eğitim sistemi dönüştürülmeye çalışılmamış toplumun düşünme biçimi de dönüştürülmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında büyük dönüşümlere imza atmış meslek eğitimi, Osmanlı Devleti'nde de yıllar boyunca birçok yeniliğin sacayaklarını oluşturmuştur. Meslek kavramının oluşması ve işin ev dışına çıkması birçok devlet için toplumsal hayatı dönüştüren bir gelişme olmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti için de farklı değildir. Farklı mesleklerin oluşması ve meslek eğitimleri ile merkez ülkelerde gerçekleşen toplumsal ve ekonomik dönüşüm zamanla Osmanlı Devleti gibi çevre ülkelere de sıçramıştır. Yeni dünya düzeni kapitalizmin yerleşmesindeki en önemli etmenlerden biri de işin ev dışına taşması ve mesleklerin oluşmasıdır. (Weber, 2013) İşin ev dışına çıkması ile kastedilen geçimlik üretime dayalı bir toplumdaki piyasa toplumuna geçişi de kapsamaktadır. Meslek kavramının oluşması ve mesleki eğitim, iş gücünde köklü bir dönüşüm yaratmıştır. Beşeri sermayeye yatırım yapmak için başarılı bir eğitim sistemi ve mesleki eğitim var olmalıdır. Mesleki eğitimin usta-çırak ilişkisinden öteye gidemediği toplumlarda, nitelikli bir beşeri sermayeden bahsetmek de mümkün olmayacaktır. Aynı şekilde, eğitimin, yalnızca geleneksel bilgiyi aktarmak olduğu düşünülen kurumlar da beşeri sermayeye katkı vermemektedir. Bu durumun örnekleri Osmanlı Devleti'nde görülmektedir. Mesleki eğitimin lonca teşkilatı tarafından kontrol edildiği, usta-çırak ilişkisine dayalı ve aktarılan bilginin geliştirilemediği Osmanlı Devleti'nde nitelikli bir beşeri sermaye açığı yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin çöküşüne zemin hazırlayan nitelikli beşeri sermaye açığı, mesleki eğitimin iktisadi dönüşümündeki yerinin doğru analiz edilmemesi sonucunda oluşmuştur.

3.1.1. MÜHENDİSHANE-İ BAHR-İ HÜMÂYUN

Meslek eğitimi, çok eski zamanlardan bu yana farklı kurumlar tarafından verilmektedir. Geleneksel toplumlarda ilk meslek eğitimleri aile içinde gerçekleşmektedir. Daha sonra bu eğitim yıllar içinde çıraklık eğitimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nde çıraklık eğitimi uzun yıllar boyunca önem verilmiş konulardan biri olmuştur. Çıraklık eğitiminin gelişimi ile beraber bu eğitim ailelerden daha büyük bir kurum tarafından yürütölmeye başlanmıştır. Ahilik kurumu Osmanlı Devleti'nde mesleki eğitimin temellerini atarak çıraklık eğitimleri vermeye başlamış ve değışen dünyaya bu şekilde bir süre ayak uydurulmuştur. Fakat dünyada gelişen sanayi ve artan meslek çeşitliliğı ile beraber teknik eğitim ihtiyacı diğerkölkelerde olduğı gibi Osmanlı Devleti'nde de kendini göstermeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti için mesleki ve teknik eğitim başta zamanın ihtiyaçları doğrultusunda başlamıştır. Mesleki eğitim bir eğitim programından öte ihtiyacı giderme ve sorun çözmeye yönelik olmuştur. Örneğın, 1770'te Çeşme Deniz Muharebesi'nde Osmanlı Donanmasının Ruslar tarafından tamamen yakılmasının ardından gemi yapmayı bilen insan ihtiyacı kendini göstermiştir. (Çınar, 2007) Bu doğrultuda çıraklık eğitiminden geniş çaplı bir meslek eğitimi ihtiyacı kendini ilk defa askeri alanda göstermiştir. Böylesine bir eğitimi veren kurum olmayışı Osmanlı Devleti'nde büyük bir eksiklik olarak algılanmıştır. Bu eksikliğı gidermek amacıyla denizcilik, gemi yapımı eğitimleri veren Mühendishane-i Bahr-i Hümayûn ile Osmanlı Devleti'nin örgütlenmiş bir meslek eğitim programının ilk adımı atılmıştır. (Çınar, 2007) Mühendishane-i Bahr-i Hümayûn, Osmanlı Devleti'ndeki mesleki ve teknik eğitimin evrimini anlamak açısından oldukça büyük bir öneme sahiptir. Osmanlı Devleti için, geleneksel bilgiden faydalı bilgiye geçiş, piyasanın ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmektedir. Osmanlı

Devleti'nin mesleki eğitime başvurması, planlı bir eğitim politikası şeklinde değil, piyasa ihtiyaçlarını gidermeye yönelik olmuştur. Bu örnek, daha sonra eğitime başlayan okullarda da görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin mesleki eğitim denemeleri, Mühendishane-i Bahrî-i Hümayûn'de de görüldüğü üzere, ihtiyaçlara çözüm üretmek amacı ile, kısa vadeli ve plansız denemelerdir. Bu plansızlığın ve ihtiyaç odaklı bakış açısının sonucunda ise, mesleki eğitim, Osmanlı'da bir türlü kurumsallaşamamaktadır.

Mühendishane-i Bahrî-i Hümayûn ve ardından açılan mesleki eğitim veren okulların dönemin ihtiyaçları doğrultusunda şekillendiğinin bir diğer önemli kanıtı ise yetişmiş subay, doktor ve bürokrat eksikliğinin Osmanlı Devleti'nde hissedilmeye başlaması ile olmuştur. Devlete, subay, doktor ve bürokrat yetiştirmek için kurulan Mektebi Harbiye, Mektebi Tıbbiye ve Mektebi Mülkiye mesleki eğitim adına atılmış önemli adımlardandır. Örneğin, Mektebi Tıbbiye'nin kuruluş düşüncesi, Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasının ardından oluşmuştur. (Yavuz, 2017) Ordudaki doktor ihtiyacının karşılanması için düşünülmüştür. Okulda, anatomi ve zooloji gibi derslerin yanında, fizik ve kimya gibi temel bilimler de öğretilmesi planlanmıştır. (Yavuz, 2017) Bunun yanında, yetişmiş insan gücü ihtiyacı kendini devlet bürokrasisinde de göstermiştir. Bu ihtiyaç, Mektebi Mülkiye'nin açılmasını zorunlu kılmıştır. Aritmetikten, ekonomiye birçok farklı alanda dersler planlanarak kurumlara nitelikli iş gücü yetiştirmek hedeflenmektedir. Fakat bu okullar, Osmanlı Devleti'ndeki her dönem ve her padişahla birlikte farklılıklar göstermiştir. (Yavuz, 2017) Eğitimleri bazı dönemlerde kesintiye uğrarken, bazı dönemlerde ise eğitimin niteliği değişmiştir. Bu gelişmeler göstermektedir ki eğitim kurumlarının uzun vadeli planlanmaması, bu okullardan alınan verimi de etkilemiştir.

Sanayi Devrimi ile birlikte gerçekleşen dünyadaki sınai dönüşümü yakalamayı amaçlayan Osmanlı Devleti'nde çıraklık eğitiminin dışında mesleki ve teknik eğitim veren yeni kurumlar arayışı doğmuştur. Tanzimat Fermanının ilan edildiği 1839 yılından, II. Abdülhamid'in tahta çıktığı ve I. Meşrutiyetin ilan edildiği 1876 yılına kadar olan

dönem, Osmanlı tarihinde Tanzimat Dönemi olarak adlandırılmaktadır. Tanzimat Dönemi bir anlamda Osmanlı Devleti'nin sınai dönüşümdeki geri kaldığını kabul ederek yeni arayışlar içine girmesi olarak görülmektedir. Sınai üretimi ve yatırımı artırmak amaçlanan bu dönemde, Osmanlı Devleti'nde birtakım reformlar yapılmıştır. Söz konusu reformlar meyvesini vermiş ve bu dönemde birçok fabrika açılmıştır. Bu gelişmeler ülkedeki nitelikli eleman eksikliğini gözler önüne sermiştir. Dönemin yazılı basınında da bu konu kendini göstermeye başlamıştır. 4 Ocak 1841 yılında Ceride-i Havadis Gazetesinde, ithal malların fiyatlarının yüksekliğinden yakınılmıştır. Bu sorunun en önemli sebebi olarak da mesleki ve teknik eğitimin olmayışı, Osmanlı Devleti'nin sınai üretim yapabilecek vasıflı eleman yetiştirememesi gösterilmiştir. Bu haber göstermektedir ki dünyada gerçekleşen sınai dönüşümün iki önemli ayağı sermaye ve vasıflı eleman ihtiyacının önemi ve aciliyeti Osmanlı Devleti'nde fazlasıyla hissedilmeye başlanmıştır. Bu sorunun çözümü ise geleneksel eğitim sisteminde reformlara gidilmesini gerektirmektedir. Var olan geleneksel eğitim, vasıflı iş gücü yetiştirmeye elverişli değildir. Artık Osmanlı Devleti için bu sorun, ihtiyaçlara yönelik açılan birkaç meslek okulu ile çözülemeyecek bir hal almıştır. Tanzimat Dönemi'nde eğitim sistemindeki bu köklü reformlar ve açılan batı tarzı okulların birincil sebebi de bu sorundur.

Tanzimat'tan Meşrutiyet'e kadar geçen bu 37 yıl, Osmanlı Devleti için eğitimin kalkınmadaki öneminin kavrandığı yıllar olmuştur. Cumhuriyet Döneminde ismi Millî Eğitim Bakanlığı olacak Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin kuruluşu da bu yıllara denk gelmektedir. Tanzimat ile beraber bu kurum Maarif Nazırlığı adını almıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti'nde eğitim daha detaylı ele alınmaya başlanmıştır. Tanzimat Dönemi mesleki ve teknik eğitimin kurumsallaşması açısından bir dönüm noktası durumundadır. Daha önceki yıllarda mesleki eğitim zanaat üzerinde derinleşmiştir. Fakat Tanzimat ile beraber teknik eğitim kavramı ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu doğrultuda, çağı yakalama ve teknik eğitimi güçlendirme amacıyla açılan modern tarzda okullar,

Osmanlı Devleti'nde mesleki ve teknik eğitimin kurumsallaşmasını da sağlamıştır. Tanzimat dönemi ve sonrasında eğitim politikasında köklü değişiklikler görülmüştür. Dini eğitimi esas alan geleneksel eğitim politikasının yanında Batı etkisinde yeni bir eğitim politikası da okullara girmeye başlamıştır.

Tanzimat Dönemi'nde Avrupa'da Sanayi Devrimi gerçekleşiyor olsa da Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin büyük çoğunluğu halen tarıma dayalıdır. 1800'lerde taşradaki halkın çoğunluğunun tarımla uğraşmasına karşın okullarda zirai eğitime rastlanmamaktadır. Tarıma dayalı bir ekonomide, tarımda verimlilik artışı için zirai bir eğitim şarttır. Tanzimat ile birlikte ilk önce zirai eğitim veren okullar açılmıştır. Tarımda ürün kalitesinin ve çeşitliliğinin artması için çalışmalar başlatılmıştır. Dışa bağımlılık sorunu sadece sınai üretimde yaşanmamaktadır. Tarımda da üreticinin teknik bir eğitiminin olmaması üretkenliği ve kaliteyi düşürmektedir. Sanayi Devrimi ile Avrupa'da tarım sanayisi alanda da yenilikler meydana gelmektedir. Bu doğrultuda 1838 yılında Meclis-i Umur-ı Nafia kurulmuştur. (Baytal, 2000) Ziraat Meclisi olarak da bilinen bu kurum, Osmanlı'da zirai eğitimin oluşmasını ve gelişmesini sağlamıştır. Dönemin padişahı Abdülmecid ile görüşmeler de yapan Ziraat Meclisi, tarım ekonomisinin kalkınması ve verimliliğin artması için başta var olan sorunlarının tespitinin önemine değinmiştir. Abdülmecid bu önerileri dikkate almış ve 25 Şubat 1845 tarihinde Osmanlı Devleti topraklarının ve tarımın durumunu incelemek için bir rapor hazırlanmasını istemiştir. (Yıldırım & Şahin, Osmanlı'dan Günümüze Mesleki Eğitimin Gelişimi, 2015) Padişahın isteği üzerine hazırlanan bu raporda, çiftçilerin mesleki ve teknik bakımdan yetersiz olduğu sonucuna varılmıştır. Sermayenin azlığı ve ticaret kapasitesinin darlığı da raporda altı çizilen başlıklardan olmuştur. Bu raporun hazırlanması ve yazımında yer alan M. Ionesco, raporu daha sonra bir makale olarak yayınlamıştır. (Yıldırım, 2018) Journal de Constantiople'de yayınlanan bu makale ile Osmanlı Devleti zirai sorunlarını çözmeye yönelik adımlar atmaya başladığı görülmektedir.

3.1.2. ZİRAAT MEKTEBİ

Osmanlı Devleti'nin zirai problemleri çözmek adına attığı ilk adım, 1847 yılında Ziraat Mektebi kurulmasıdır. (Yıldırım & Şahin, 2015) Tarımdaki teknik bilgi eksikliğini çözmeye amacının yanında tarım alanında Osmanlı Devleti'nde açılan ilk mesleki ve teknik eğitim veren kurum olması sebebiyle de bu mektep Osmanlı tarihinde büyük öneme sahiptir. (Çınar, 2007) Okulda, zirai eğitimin yanında, veterinerlik, matematik ve geometri gibi dersler de okutulmuştur. Okula öğretmen olarak Amerikalı bir eğitimci de getirilmiştir. (Koçer, 1991) Teorik ve pratik tarım eğitimi ile edinilen bilgi, iktisaden faydalı bilgidir. Bu örnekte görüldüğü üzere matematik, geometri gibi dersler de eklenerek tarımsal fayda maksimuma çıkarılmaya çalışılmıştır. Hesap yapmayı bilen, pratik ve teorik zirai eğitimi olan tarımsal iş gücü ile Ziraat Meclisi'nin Abdülmecid için hazırlığı rapordaki en önemli sorunlar olan vasıflı iş gücü eksikliği ve ticaret kapasitesinin azlığı da çözülebilmektedir. Fakat Ziraat Mektebi dört yıl gibi kısa bir sürede eğitimine son vermiştir. Tarım alanındaki ilk mesleki eğitimi imkânsızlıklar sebebiyle uzun vadeli olamamıştır. Yine de bu kısa soluklu deneyim göstermektedir ki Osmanlı Devleti, Avrupa'yı yakalayabilmek için iktisaden faydalı bilgiyi okullarda öğretmesi, eğitimi iktisadi amaçları doğrultusunda yeniden düzenlemesi gerektiğini fark etmiştir. Osmanlı Devleti'nde mesleki eğitim adına gelişmeler olmamıştır denemez. Fakat buradaki sorun, bu eğitimin plansız ve ihtiyaca yönelik kısa vadeli çözümler niteliğinde olmasıdır. Osmanlı'da eğitimin kurumsallaşmasının bu kadar zorlu olmasının sebebi de budur. Ziraat mektebi gibi meslek okullarının açılması Osmanlı Devleti'nin batıdaki dönüşümü fark ettiğinin göstergesi olsa da eğitime dört yıl sonra son verilmesi toplumun iktisadi zihniyetinin geleneksel yapıda olmasından kaynaklanmaktadır. Bilginin, geleneksel bilgiden faydalı bilgiye geçmesi ve toplumun geleneksel toplumdan piyasa toplumuna

geçiş i ile paralellik göstermedikçe Osmanlı Devleti'nin yapmaya çalıştığı ilerlemeler toplumda bir karşılık bulamamaktadır.

3.1.3. SANAYİ MEKTEBİ

Ziraat Mektebi'nin ardından sınai alanda da teknik eleman yetiştirmeyi amaçlayan Osmanlı Devleti, 1848 senesinde İdadi Sanayi Mektebi'nin kuruluşuna imza atmıştır. (Koçer, 1991) Bu okulun asıl amacı, fabrikada çalışacak uzman teknik iş gücü yetiştirmektir. Binasından müfredatına kadar her şeyi hazır olan okul daha eğitime başlayamadan kapanmıştır. Osmanlı Devleti'nin sanayi devrimini yakalama çabaları bu okulun kapanmasıyla büyük bir sekteye uğramıştır. Çağı yakalayabilme ve ithalat bağımlılığını ortadan kaldırabilme amacıyla Osmanlı Devleti sınırları içinde açılan fabrikalarda vasıfsız iş gücü bulmakta zorlanılmamasına rağmen, makineden anlayan, yurtiçinde eğitim görmüş iş gücü bulmak neredeyse imkânsızdır. Usta ve ustabaşı mevkiinde çalışacak iş gücü ya Avrupa'da eğitime gönderilmekte ya da direkt olarak Avrupa'dan getirilmektedir. Dışa bağımlılık, teknik eğitimli milli beşeri sermaye eksikliği ile birlikte giderek büyümektedir.

Sanayi Mektebi'nin kapanmasının ardından 1860 yılına kadar bu konuda bir adım atılmamıştır. Ardından Mithat Paşa, korumaya ve yardıma muhtaç çocuklar için 1860 senesinde bir Islahhane açmıştır. (Koçer, 1991) Dini, geleneksel amaçlar doğrultusunda açılan bu Islahhane zamanla, devletin ihtiyaçları doğrultusunda meslek eğitimi de veren kurumlara evrilmiştir. Kurumda yetişen teknik elemanlar ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda istihdam edilmeye başlanmıştır. Böylece Islahhanelerin sayısı 10 yıl içinde 9'a yükselmiştir. (Akyüz, 1982) Sayısının artmasına ek olarak başta sadece erkek çocukları için açılan bu kurumların, kız çocuklarına da eğitim vermesi düşünülmüştür.

Bu doğrultuda 1865 senesinde kız çocukları için de Islahhane açılmıştır. (Akyüz, 1982)

Bu Islahhanenin amacı kumaş fabrikasında çalışacak iş gücü temin etmektir. Bu kurumlarda yalnızca meslek eğitimi ve teknik eğitim verilmemektedir. Bunların yanında geleneksel, dini eğitim de verilmektedir. İstihdam yaratma ve meslek eğitimi konusunda bir ilerleme olarak görünse de Islahhaneler, Sanayi Mektebi ile gidilmek istenen noktanın çok gerisinde kalmıştır. Daha çok Lonca teşkilatının gelişmiş ve kurumsallaşmış bir çeşidine benzemektedir.

Tarım ve sanayi alanında atılan adımların yanında, haberleşme alanında da Avrupa’da gelişmeler yaşanmaktadır. İngiltere ve Fransa’nın 1840’larda kullanmaya başladığı telgraf, Osmanlı Devleti’ne bundan yıllar sonra girebilmiştir. Haberleşme de tıpkı sanayi ve tarım gibi geri kalındığında ülkenin ekonomisini olumsuz yönde etkileyecek alanlardan biridir. Daha önceki deneyimler gibi Osmanlı Devleti bu problemi çözmeye yönelik bir adım atarak haberleşme alanında çalışacak kimseler yetiştirmek için bir meslek okulu açmıştır. Hala tam olarak kurumsallaşamayan ve ihtiyaçlar doğrultusunda kısa süreli çözüm oluşturmak adına açılan okullara bir yenisi eklenmiş ve Telgraf Memur Mülazımı Mektebi kurulmuştur. (Olgun, 2016) 1861 yılında kurulan bu okul 2 dönem gibi kısa bir süre sonra ne yazık ki kapanmıştır. Bu dönemde, Osmanlı Devleti’nin milli bir beşeri sermaye yaratma gayesi adına ilerici adımlar atılsa da açılan okullar ve meslek kursları uzun soluklu olmamıştır. Haberleşme alanında eğitimler bu okulun kapanmasıyla büyük sekteye uğramıştır. Okul 1871 senesinde tekrar açılana kadar telgraf konusunda eğitim veren ve haberleşme alanında insan yetiştiren bir kurum Osmanlı Devleti’nde bulunmamaktadır. Haberleşmenin önemi nedeniyle telgraf dersi, Gayri Müslim öğrencilere eğitim veren Galatasaray Mektebi’nin ders programı içine alınmıştır. (Olgun, 2016) Fakat orada da istenilen etkiyi yaratamamıştır.

Osmanlı Devleti, mesleki eğitimin kalkınmadaki rolünü Tanzimat Dönemi’nde fark etmeye başladığı tüm bu örneklerden görülmektedir. Fakat tam anlamıyla

kurumsallaşmış bir eğitim bu topraklarda yabancı karşılanmaktadır. İktisaden faydalı bilginin okullarda öğretilmesinin yarattığı etki, devletin bazı alanlarında fark edilmiş olsa da halkın çoğunluğu halen bu tarz bir eğitimi yadırgamaktadır. Açılan okulların bir bir kapanması ve öğrenci bulunamaması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Öte yandan, Tanzimat ile birlikte ticaretin boyutunun genişlemesi ve yurtdışından gelen malların gelişmiş üretim teknolojileri sebebiyle çok ucuz olması yerli üreticiyi zor durumda bırakmaktadır. Bu zamana kadar Lonca Teşkilatı'nın elinde olan, usta çırak ilişkileriyle götürülen üretim zinciri çoktan kırılmıştır. Teknolojik ilerlemelerin gerisinde kalan ve bu sebeple yerli üreticisini kaybetmeye başlayan Osmanlı Devleti Islah-ı Sanayi Komisyonunun kurulması için adımlar atmaya başlamıştır. (Olgun, 2016) 1866 yılında kurulan bu komisyonun asıl amacının Osmanlı Devleti'ndeki yerli üreticinin, yurt dışından gelen mallara karşı korunması ve yerli üreticinin rekabet gücünün yeniden kazandırılması olduğu söylenebilir. (Semiz, 2004) Tabii ki bunların sağlanması için vasıflı iş gücü üretmek de bu komisyonun amaçları arasında yer almaktadır.

Bu komisyonun vasıflı iş gücü yetiştirme görevi, Mithat Paşa'nın açılmasına öncülük ettiği Islahhaneler tarafından üstlenilmiştir. Sanayi Mektebi'nin kısa ömrünün ardından 1860 senesinde açılmış olan Islahhaneler, misyonunu genişletmiş ve yerli üreticinin yurt dışındaki rekabetten korunması adına tekrar elden geçirilmiştir. Bu kurumların ülkenin dört bir yanında kurulması bu misyonunu yerine getirdiğinin göstergesidir. Fakat bu küçük çaplı meslek eğitimi bir süre nefes aldırca da dünyadaki iktisadi dönüşüm ve makineleşme bununla yetinmeyecektir. Sınai üretim, Avrupa'da, Osmanlı Devleti'ndekinden çok daha hızlı bir şekilde ilerlemektedir. İşte tam bu sebeplerle 1848 yılında eğitime başlayamadan kapanan Sanayi Mektebi fikri tekrar sarayın gündemine gelmiştir. Islah-ı Sanayi Komisyonunun en önemli icraatlarından biri de bu okulun açılması için hazırlanan 64 maddeden oluşan nizamnamedir. (Semiz, 2004) 1868 yılında yayınlanan Mekteb-i Sanayi Nizamnamesi Osmanlı Devleti'ndeki modern

tarzda batılı eğitimin kurumsallaşmasının yazılı kanıtı niteliğindedir. Bu nizamnamede ile Sanayi Mektebi'nin tüm planlamalarına yer verilmiştir.

Sanayi Mektebi harici ve dâhili olmak üzere iki sınıftan oluşmaktadır. (Semiz, 2004) Bu sınıflarda, demircilikten makineye; edebiyattan fen bilimlerine kadar çeşitli derslerden oluşan bir ders programı okutulmaktadır. 5 yılın sonunda bu okuldan mezun olan gençler, iyi bir teknik eğitim almış olarak mezun olmaktadır. Mezun olan öğrenciler, Sanayi Mektebi tarafından yurt dışına eğitime gönderilmektedir. Böylelikle okulda öğrenilen bilgileri, yerinde pekiştirmeleri sağlanmaktadır. Ayrıca okulda pek çok yabancı eğitmen de bulunmaktadır. (Semiz, 2004) Tüm bu özellikleri, okulu Osmanlı tarihinde önemi yadsınamaz bir noktaya taşımıştır. Dönemin eğitim ihtiyacı tam olarak budur. İktisadi dönüşümünü gerçekleştirmek isteyen her devletin yapması gereken eğitimsel dönüşüm, dönemin şartlarında bu şekilde olmalıdır. Fakat bu dönüşümün kalıcılığı ve verimliliği eğitimdeki dönüşümün kültürel dönüşüme evrilmesidir. Eğitimde atılan adımlar ile yetişen yeni gençlik toplumu dönüştürme gayesi de içermelidir. Kültürel dönüşümün koşulu ise eğitimdeki dönüşümün kurumsal yapısına bağlıdır. Ülkenin sadece belirli bölümlerinde ve kısıtlı öğrenci ile açılan Sanayi Mektebi'nin amacını tam anlamıyla yerine getirebilmesi için okul ve öğrenci sayının artması gerekmektedir.

Mekteb-i Sanayi Nizamnamesinin ardından 1 sene sonra, Osmanlı Devleti'nde büyük bir dönüşümün daha temelleri atılmıştır. Pragmatik hedefler doğrultusunda altyapı gelişmeden atılmış bir adım olsa da Osmanlı Devleti'nin modern tarzda eğitime geçme emelleri bu hedefle gözle görülür hale gelmiştir. Bu adım, İstanbul'da bir Darülfünun kurulmasının planlandığı Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin ilanıdır. Söz konusu nizamname ile Osmanlı Devleti'nde medrese eğitime alternatif, çağdaş bir eğitim kurumu planlanmaktadır. Darülfünun, Avrupa'daki yükseköğretim veren üniversite düzeyinde kurumdur. Medrese haricinde böyle bir kurumun tasarlandığı ilk yer nizamname değildir. Böylesine bir eğitim kurumunun ilk planları 1845 yılında atılmıştır. Okul binasının

yapımının uzun sürmesi ve ardından yaşanan Kırım Savaşı, tasarlanan bu okulun icraata geçmesini de geciktirmiştir. Ardından 1849 senesinde açılan Darülmaarif de Darülfünun gibi ilk ve orta eğitim düzeyinin üzerinde bir eğitim vermek amacıyla planlanmıştır. (Akyürek, 2008) Kırım Savaşı'nın bitişi ile Darülfünun tekrar gündeme gelmiştir. 1863 yılında, fizik dersi ile bu okul eğitime başlamıştır. Fakat yükseköğretim düzeyinde eğitim alabilecek kişilerin azlığı ve toplumun bazı kesimlerinin rahatsızlıkları üzerine bu okul eğitime ara vermek durumunda kalmıştır.

Darülfünun üçüncü defa, Meşrutiyet'in ilanından 2 yıl önce, 1874 senesinde, nizamnamede belirtilen ilkeler doğrultusunda açılmıştır. Okulun ismi Darülfünun-u Sultanidir. Daha önceki denemelerinde, gördüğü tepkiler ve bu kurumda öğrenim görmeye yeterli bilgi birikimi olan öğrenci bulunamaması gibi nedenlerden eğitime ara veren okul, bu denemede de ise, bu tarzda bir eğitim alarak yetişmiş ve bu bilgileri Osmanlıca aktaracak bir öğretmen bulmakta zorlanmıştır. Aramalar sonuçsuz kalmış ve okulun dili Fransızca olarak kabul edilmiştir. Tüm bu örnekler Osmanlı Devleti'nde eğitimde yaşanan ikiliği daha net hale getirmektedir. Tanzimat Fermanı ile gayri Müslim ve Müslüman halkın aldığı eğitim dengelenmek istemektedir. Fakat tüm çabalara rağmen Müslüman halk batı tarzında bir eğitim alabilecek düzeye çıkarılamamaktadır. Osmanlı Devleti, çağın ihtiyaçlarını sağlayacak ve kalkınmayı getirecek yerli bir nesil yetiştirmekte zorlanmaktadır. Eğitime Fransızca devam eden Darülfünun-u Sultani ise yalnızca Fransızca eğitim almış öğrencilerle yoluna devam etmiştir. Önceki denemelerinde olduğu gibi bu denemesinde de öğrenci bulmakta zorlanan okul, sadece 3 sefer mezun verebilmiştir.

Tanzimat Dönemi'nin son yıllarında mesleki ve teknik eğitim alanında adımlar atılmaya devam edilmiştir. Kadınların istihdama katılmasının önemini de fark etmiş olan Osmanlı Devleti, kız çocuklarına eğitim vermek adına Kız Islahhanelerinin devamı niteliğinde Kız Sanayi Mektebi'nin de açılmasını sağlamıştır. (Çınar, 2007) Eğitimlerin

kısıtlı alanda olmasının yanında kadınların mesleki ve teknik eğitim alabilecekleri bir okulun bulunması dönemin şartları düşünüldüğünde olumlu bir gelişme olarak görülmektedir.

Süregelen yıllardaki mesleki ve teknik eğitim anlamında iki büyük gelişme Orman ve Madencilik Okullarının açılmasıdır. Sırasıyla 1870 ve 1874 yıllarında açılan bu okullar I. Meşrutiyet öncesinde ayrı okullar olarak eğitim verse de 1881 yılında iki okul birleştirilmiştir. Maden haritaları çıkarma, maden işleme ve ormanlık alanların verimli kullanımı adına açılan bu okullar açıldığı yıllarda istenilen verimle çalışmamıştır. Okulların birleştirilmesinden 11 yıl sonra Madencilik bölümü kapatılmıştır. (Çınar, 2007)

Teknik okulların ve çağdaş eğitimin kurumsallaşmaması ve yaygınlaşmaması kültürel bir dönüşümün de gerçekleşmemesine yol açmaktadır. Sanayi Mektebi İstanbul'da eğitim vermektedir. Ülkenin geri kalanında hala Islahhaneler bu görevi yapmaktadır. Fakat Islahhanelerin etki alanı Sanayi Mektebi kadar geniş değildir. Eğitimcileri zanaat eğitmenidir. Mezunlarını yurt dışına eğitime değil küçük üreticilere göndermektedirler. Islahhaneler istihdam açısından olumlu sonuçları olsa da kültürel bir dönüşümün paydaşı olma gayesi taşımamaktadır. Kalkınmayı harekete geçirecek nesli yetiştirecek düzeye gelinebilmiştir. Ülkenin çoğunluğu halen geleneksel bir eğitim olarak yetişmekte ve geleneksel üretim tarzları ile çalışmaktadır. Tanzimat dönemi pek çok okul denemesi ile eğitimdeki dönüşümü başlatsa da kültüre yayılamayan eğitim, kalıcı olamamaktadır. Yine de Ziraat, Orman, Telgraf ve Sanayi Mektepleri Osmanlı Devleti'nde mesleki ve teknik eğitimin tohumları sayılmaktadır. Tanzimat Dönemi'nde işlevsel, mesleki ve teknik eğitim, toplumun bir bölümü için düzenlenmiştir. Toplumun tüm kesimlerinin pragmatik bir eğitim alabilmesi bu dönem Osmanlı Devleti'nin planları arasında yer almamaktadır. Dönemde yalnızca toplumun bir kısmı için eğitimsel bir dönüşüm kurgulanmıştır. Daha sonraki yıllarda filizlerini verecek olan bu eğitimsel

dönüşüm Türk toplumunun düşünce yapısında değişimleri beraberinde getirecektir. Eğitimde batı etkisinin görülmeye başlaması, toplumda kültürel bir dönüşümün de habercisidir.

3.1.4. MEŞRUTİYET DÖNEMİ MESLEKİ EĞİTİM

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nde önem vermeye ve kurumsallaşmaya başlayan mesleki ve teknik eğitim I. Meşrutiyet ve II. Abdülhamid döneminde daha ileri bir noktaya taşınmaya çalışılmıştır. II. Abdülhamid (1876-1909) saltanatı boyunca, eğitim alanında Avrupa'daki gelişmeleri takip etmeye ve bunları Osmanlı Devleti'nde uygulamaya çabalamıştır. (Baytal, 2000) Ancak okullar, Avrupa'daki eğitim düzeyine ulaşamamıştır. Bu durumun sebeplerinden en önemlisi, eğitimde yapılan reformların toplumun bir kesimini rahatsız etmesidir. Ülkenin iç ve dış karışıklıklarının olduğu bir döneme denk gelen II. Abdülhamid, tahta çıktığı 1876 senesinden, tahttan indirildiği 1909 senesine kadar durulmayan bir döneme padişahlık etmiştir. Ülkenin dağılma döneminde olmasına, isyanlar çıkmasına ve toprak kayıpları yaşamasına rağmen II. Abdülhamid, eğitimin ülkeyi çöküşten kurtaracak dönüşümün sacayağı olduğunu söylese de dönemin sıkıntıları Babıali'de eğitimden daha mühim bir mesele olarak görülmüştür. Eğitim öğretim adına birçok yenilikçi karar alınmış ama uygulamaya konulmasında problemler ile karşılaşmıştır. (Baytal, 2000) Tüm olumsuzluklara rağmen II. Abdülhamid dönemi eğitimin, kalkınmadaki öneminin farkında olunan bir dönem olarak tarihe geçmiştir.

Sultan II. Abdülhamid, Tanzimat Döneminde Islah-ı Sanayi Komisyonu tarafından hazırlanan nizamnameye bağlı kalmıştır. Fakat bu durum, Tanzimat Dönemi'nde de olduğu gibi dini eğitimle çatışmadan yapılmaya çalışılmıştır. Medreselerin gücü ve dini eğitimin sorgulanamaz oluşu, eğitimde çağdaşlaşmanın ve

merkezileşmenin etkisini azaltsa da geleneksel ve batılı tarzda eğitim birlikte yürütülmeye çalışılmıştır. (Akyürek, 2008) II. Abdülhamid dönemine kadar ayrıksı eğitimler veren okullar, bu dönemde düzenlemelere tabi tutulmuştur. Devlet bütçesinden eğitime ayrılan pay önceki yıllara göre artmıştır. Sadece İstanbul’da değil ülkenin diğer vilayetlerinde de eğitimde reforma gidilmiştir. Bu çabalar, taşrada devletin görünürlüğünü arttırmak gayesi de taşımaktadır. Ülkenin dört tarafında ziraattan, mühendisliğe birçok meslek okulunun açılmasını sağlayan II. Abdülhamid, saltanatı boyunca daha birçok yeniliği planlamıştır.

II. Abdülhamid döneminin en çarpıcı gelişmelerinden biri, Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde açılması planlanan üniversite düzeyinde bir yükseköğretim kurumunun tekrar açılmasıdır. Tanzimat Dönemi’nden önce ve Tanzimat Dönemi’nde denemeleri yapılan Darülfünun, dördüncü kez gündeme gelmiştir. Önceki denemelerinde başarısız olan bu kurumun, başarısızlığının altında savaşlar ve iç karışıklar gibi nedenler gösterilse de asıl neden orta öğretim düzeyinde eğitimin yetersiz olmasıdır. Üniversite açma vizyonuna sahip Osmanlı Devleti’nde, bu eğitimi alabilecek öğrenci bulmakta zorlanılmıştır. İlk ve orta öğretimde dini, geleneksel bilgi ile yetişmiş kişiler batı tarzında bir üniversite eğitimi almaya elverişli değildir. Dördüncü denemenin farkı, orta öğretimin geleneksel eğitimden, iktisaden faydalı bilgi üreten batı tarzında okullar açılmaya başlanmış olmasıdır. II. Abdülhamid, daha önceki denemelerden dersini almıştır. İyi planlanmış, sağlam temellere oturan ve modern tarzda eğitim veren orta öğretim kurumları açmadan faaliyet geçirilecek bir üniversite fikrinin kalıcı olmayacağı bilmektedir. Bu doğrultuda orta öğretim ve ilköğretim, Osmanlı Devleti’nin kontrolü altında tek çatıda toplanmıştır.

Orta öğretimdeki düzenlemeler ve yeniliklerinin ardından 1900 yılında Darülfünun dördüncü kez açılmıştır. Bu kurumun açılması faydalı bilginin kurumsallaşması açısından önem taşımaktadır. Orta öğretiminin ardından medresede

geleneksel bir dini eğitim almak yerine yükseköğretim düzeyinde faydalı bilginin öğretildiği bir kurum, tercih edilebilir duruma gelmiştir. Darülfünun, Mektebi Mülkiye'nin binasında eğitimine başlamıştır. O sırada, Mektebi Mülkiye de, Meşrutiyet'in ilanı ile ders programında değişikliklere gitmiştir. Eğitimdeki dönüşüm, devlete bürokrat yetiştirmekle görevli Mektebi Mülkiye'de karşılığını bulmuş ve okulda geleneksel eğitim yerini pozitif bilimlere bırakmaya başlamıştır. Darülfünun ise aynı Mektebi Mülkiye gibi bir gelişim sergilemiş, 1912 senesinde İstanbul Darülfünunu ismini aldıktan sonra hızla gelişmeye devam etmiştir. Uzun süre sadece erkek öğrencilere eğitim veren kurum, zamanla kadın öğrencilere de kapılarını açmıştır. Tanzimat Dönemi'nde olduğu gibi mesleki eğitim alanında kadın istihdamı denildiğinde dikiş nakış eğitimi almaktan öteye gidilmiştir. İstanbul Darülfünununda kadın öğrenciler tıp eğitimi alarak hekim olabilmıştır. 1933 yılında İstanbul Üniversitesi olarak tekrar açılana kadar İstanbul Darülfünunu eğitim vermeye devam etmiştir. Bu okulun eğitimine ara vermemesinin iki büyük nedeni, Osmanlı Devleti'ndeki kültürel ve eğitimsel dönüşümdür. Eğitim sisteminin kökten dönüşümlere maruz kalması ile toplumdaki pozitif bilimlere ve pragmatik eğitime bakış değişmeye başlamıştır. II. Abdülhamid döneminin belirgin özelliklerinden olan merkeziyetçiliğinin, taşrada dahi pozitif ve pragmatik eğitim veren okullar açılmasına sebep olması ile ülkede tümüyle bir dönüşüm yaşanmaktadır. Taşradaki eğitim kurumları, İstanbul'dakiler kadar etkili ve kalıcı olmasa da pek çok ilerlemenin temeli olmuştur. Mesleki ve teknik eğitimindeki faydalı ve bilimsel gibi, Tanzimat Dönemi'ndeki gelişmelerinin de katkısıyla II. Abdülhamid döneminde yerleşmeye başlamıştır. Medrese eğitimi veren çevrelerden ve toplumun bazı kesimlerinden hala tepkiler gelmekle beraber dördüncü denemesinde Darülfünunun kapanmaması toplumdaki kültürün de etkilenmeye ve dönüşmeye başladığının göstergesidir. Okula öğrenci ve öğretmen bulamayan ilk üç denemenin ardından, Osmanlıca eğitim veren bir yükseköğretim kurumunun kurulması ve bu kurumun

yetişmiş ğrenci bulabilmesi eğitimde yeni bir dönemin başlaması olarak kabul edilmektedir. Daha sonraları, Darülfünunun ilk zamanlarındaki eğitiminin Batı’da iyi bir orta ğretim mesleki ve teknik eğitime denk olduğu düşünölse de Tanzimat Dönemi ile başlayan faydalı bilginin yaygınlaşması açısından ele alındığından bu kurumun önemi daha iyi anlaşılmaktadır. (Akyürek, 2008)

II. Abdülhamid dönemi eğitim reformları, şerif Mardin’in deyimiyle geleneksel olan ile modern olanı birleştirmek için çabalanan bir dönemdir. (Mardin, 2005) Bu dönemde eğitimin batı etkisinde kaldığı söylenebilir fakat tamamen laik bir eğitim kurgulanmamıştır. Tanzimat Dönemi’ndeki laik eğitim adımına bağlı kalınmamıştır. Daha çok İslami geleneğe uygun batılı tarzda bir eğitim sentezlenmeye çalışıldığı söylenebilir. Devletin Meşrutiyet Dönemi’nde güçlü yapılarından olan İttihat ve Terakki kadrolarında, Osmanlıcılık düşüncesi yerini Ulusçuluk düşüncesine bırakmaktadır. Dönem, Osmanlı Devleti’nin yeni bir yurttaş yaratmaya çabaladığı bir dönem olma özelliği taşımaktadır. Bu doğrultuda eğitim, devletin elindeki en güçlü aygıttır. II. Abdülhamid’in eğitimi birleştirmeye ve tüm ülkede yaygınlaştırma çabasının arkasında yatan sebep de buradan gelmektedir. Osmanlı Devleti’nin çöküşe sürüklenmesinin önünde durabilmek amacıyla eğitim batı etkisiyle yeniden oluşturularak yeni bir ulus yaratmak amaçlanmıştır. İttihat ve Terakki’nin önem verdiği bir konu olan milli iktisat düşüncesi, bir milli burjuva oluşturma düşüncesini de tetiklemektedir. Fakat Osmanlı Devleti’nde tüm çabalara rağmen milli bir burjuva yetiştirecek kurum sayısı yok denecek kadar azdır.

3.1.5. YABANCI OKULLAR

Söz konusu dönemde Osmanlı Devleti'nin endişelerinden biri de misyoner okullarıdır. Anadolu'da eğitimli insan eksikliğini hissedен misyonerler, bu coğrafyada okullar açmaya; pragmatik temelli, iktisaden yararlı bilgiler ile öğrenim vermeye başlamışlardır. (Kocabaşoğlu, 1989) Söz konusu yabancı okullar, Kocabaşoğlu'na göre dünyaya hâkim olmaya başlayan kapitalizmin de kapısını aralamaktadır. (Kocabaşoğlu, 1989) Yabancı okulların faaliyetlerinin iyi sonuçlar vermesi, milli burjuva kurulması düşüncesinin önünde bir engel olarak görülmektedir. Bu durum, cumhuriyetin ilk yıllarına kadar devam edecektir. Cumhuriyetin ilanının ardında da belli bir süre yabancı okullara ne gibi düzenlemeler yapılacağı görülecektir. Fatih Sultan Mehmet döneminde başladığı düşünülen misyonerlik faaliyetleri uzun yıllar devam etmiş ve Tanzimat Dönemi ile başta Amerika, Fransız ve İngiltere okulları olmak üzere Anadolu topraklarında birçok yabancı okul açılarak misyonerlik faaliyetleri kurumsallaşmaya başlamıştır. 1870- 1890 yılları arasında toplam 707 yabancı okulu, Anadolu'da eğitim vermiştir. (Tekin & Göksal, 2009) Özellikle Amerikan Board olarak da anılan Amerikan Yabancı Misyoner Komisyonu Kurulu, Tanzimat'ın ilanı ile beraber Anadolu'da pek çok okul açmıştır. Bu okulların etkisi, halen görülmektedir. Uygur Kocabaşoğlu'nun deyimiyle Anadolu'da kapitalizmin kapısını aralayan bu okullar değişmekte olan kültürü de kökünden etkilemiştir. (Kocabaşoğlu, 1989) Anadolu'ya özellikle Amerikan Board okullarıyla giren Protestan ahlakı, Türkiye Cumhuriyeti'nin de iktisadi temellerini oluşturmaktadır. Amerikan Board okulları Anadolu'nun pek çok şehrinde kurulmuştur. Gittikleri yerlerde Protestan dininden öte, Protestan Ahlakını yayarak, Anadolu'da faydalı bilginin oluşması ve gelişmesine katkı sunmuştur. II. Abdülhamid'in tahta çıktığı gibi ilan ettiği Kanun-i Esasi yabancı okullara birçok alanda serbestlik tanımıştır. Fakat aynı zamanda açtığı okullarda dini eğitimin İslami temelden kopmamasını da sağlamıştır.

Sonraki yıllarda ise yabancı okullar eğitimlerine başarı ile devam etmiş ve kurulmaya çalışılan eğitilmiş orta sınıf gayri Müslim toplumdan oluşmaya başlamıştır. Bu II. Abdülhamid ve Osmanlı Devleti kadroları tarafından tercih edilen bir durum değildir. Meşrutiyet Dönemi'nde, Osmanlılık düşüncesinin yerini Ulusçuluk düşüncesine bıraktığı yabancı okullara karşı devletin tutumundan da açıkça görülmektedir. II. Abdülhamid devam eden yıllarda yabancı okullardaki denetimi giderek arttırmıştır. Boğaziçi Üniversitesi'nin de ilk adımları olan Robert Kolej ve bunun gibi pek çok okul bu dönemde eğitimine başlamıştır.

II. Abdülhamid dönemi, batı ile rekabet edebilmenin yegâne şartlarından eğitimde çağdaşlaşmanın öneminin fark edildiği bir dönem olmuştur. Fakat geleneksel eğitiminden tam anlamıyla vazgeçilmeden yapılmaya çalışılan batı tarzı yenilikler toplumda kafa karışıklığı yaratmıştır. Dönemde birçok meslek okulu ve yüksek okul açılmış ya da açılması planlanmıştır. Eğitilmiş ve beceri kazandırılmış bir milli beşerî sermaye oluşturma hayali ise sonraki dönemlere kalmıştır.

II. Meşrutiyet dönemi milli iktisat fikri temelinde bir dönüşüm ile anılmaktadır. Dönemin çoğunun savaşlarda geçmesi, yaratılmak istenen eğitilmiş sınıfın oluşmasındaki en büyük engeldir. Osmanlı'nın son dönemi olarak kabul edilen bu döneme savaşlar ve karışıklıklar damgasını vurmaktadır. Eğitim politikaları sürekli değişim gösterse de temelde çağdaşlaşma ve batılılaşma yatmaktadır. Osmanlı Devleti için çöküşün kaçınılmaz olduğu bu dönemde, mesleki eğitime oldukça önem verilmiştir. Daha önceki yıllarda kurulan sanayi mektepleri ve yüksekokullar gibi üst kademedeki bir eğitim düzeyinin aksine, bu dönemde ziraat mektepleri odak noktası konumuna gelmiştir. Müslüman ve Türk toplumun çoğunun tarımla ilgilenmesi bunun en önemli etmenlerindendir. Devletin yıkılışı ne kadar eğitim ile önlenmeye çalışılsa da kapitalizm ile hızla dönüşen dünyadan her açıdan geri kalan Osmanlı Devleti'ni Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde açtıkları orta ve üst eğitim kurumları da kurtarmaya yetmeyecektir. Önceki dönemlerde pek çok

sebepten ötürü yeterince başarılı olamayan eğitim sistemindeki dönüşüm, bu dönemde de savaşlar sebebiyle başarıya ulaşamayacaktır. Cumhuriyet'in ilanına kadar giden bu dönem, Osmanlı Devleti'nin eğitimli bir sınıf çabası ile geçmiştir. II. Meşrutiyet ile önceki okullara bir dizi yenilik yapılmış, müfredatlar güncellenmiştir. Islahat Dönemi'nden beri faaliyette kalan Sanayi Mektepleri üzerinde hatırı sayılır miktarda yenileme çalışması yapılmıştır. Özellikle de Kız Sanayi Okulları için çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bir taraftan meslek okulların eğitim kalitelerinin yükseltmesine uğraşılan bu dönemde diğer taraftan ülkenin savaşlar içinde olması bir süre sonra bu okulları kapanma tehlikesi altına sokmuştur. Bu dönemde yüksek öğretimdeki öğrenciler bu dönemde askere alınmıştır. Önce Balkan Savaşları ardından gelen I. Dünya Savaşı ile ülkede, eğitim durma noktasına gelmiş, bu döneme kadar yetişmiş eğitimli sınıf savaşlarda eriyip gitmiştir. Cumhuriyet'e bu dönemden kalan ise son yıllarını savaşlarla geçirmiş, geleneksel eğitimden kopamadığı için dünyadan geri kalmış, iktisadi dönüşümü gerçekleştirmeyi başaramamış yorgun bir toplumdur.

3.1.6. CUMHURİYET, PRAGMATİZM VE PİYASA TOPLUMU

Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminin ardından 1923 senesinde, rejim değişikliği ile yeni bir dönem başlamıştır. Cumhuriyet Dönemi, çağdaş insanı yaratma ve kalkınma amaçlanan bir dönem olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihine geçmiştir. Tanzimat Dönemi'nde başlayan eğitimdeki çağdaşlaşma, Cumhuriyet Dönemi'nde başka bir boyut kazanarak yeni bir devletin temellerini oluşturan bir parametreye dönüşmüştür. Çağı yakalamakta geciken Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından yeni rejimin kurucu kadrolarının düzeltmeye çalıştığı iki büyük mesele, Osmanlı Devleti'nin iktisadi rekabette yetersiz kalması ve toplumun piyasa toplumuna geçiş sürecini

tamamlayamamasıdır. Piyasa toplumuna geçiş süreci, toplumda bir aydınlanma ve iktisadi bağımsızlık süreçleri ile beraber oluşmaktadır. Bu doğrultuda Cumhuriyet’in ilanından 9 ay sonra ülkeye Amerikalı eğitim bilimci John Dewey’nin davet edilmesi (Ernest, 1996) ve ilk kez 1923 senesinin şubat ayında toplanan İzmir İktisat Kongresi yeni rejim için Cumhuriyet’in mihenk taşlarının ne olduğunu göstermektedir. (Koç, 2000)

John Dewey (1859-1952) iyi bir eğitim bilimci olmanın yanında, pragmatizmin kurucu isimleri arasında yer almaktadır. (Kaya & Yalçıntaş, 2020) Dewey’nin Türkiye ziyareti, görüşlerinin ve kitaplarının Türkçe’ye çevrilmesi, ardından Türkiye’de eğitim sistemi hakkında hazırladığı rapor, Türk eğitim sisteminin temeline pragmatizm fikrinin yerleşmeye başladığını göstermektedir. Dewey eğitim felsefesi ile pragmatik düşüncüyü birleştirerek, eğitime yeni bir boyut kazandırmış ve yaparak öğrenme, yeniden inşa düşüncelerini eğitime uyarlamıştır. (Kaya & Yalçıntaş, 2020) Dewey’e göre, demokratik toplumu oluşturmaın temelinde faydalı bilgiyi üreten bir eğitim sistemi yatmaktadır. (Dewey, Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education, 1966) Cumhuriyet’in kurucu kadrolarına göre toplumun dönüşümünü sağlayacak yeni insan modeli, deneyimlerle öğrenen, eleştirel düşünceye sahip ve yaratıcı bir nesil yaratarak oluşturulmalıdır. Yeni nesli yaratacak olan ise bu tarzda eğitim veren kurumların oluşturulması ve arttırılması ile olacaktır. Dewey, Türkiye ziyareti bu açıdan oldukça önemlidir. Eğitim sisteminin düzenlenmesi adına çağrılan kişilerden birinin Dewey olmasının bir sebebin de Cumhuriyet öncesi dönemde Anadolu’da faaliyet gösteren Amerikan okullarının sayıca fazla ve etkili olması olduğu düşünülmektedir. Dewey, seyahati sonunda önerilerinin yer aldığı iki adet rapor yazarak ilgili birim olan Maarif Vekilliği’ne teslim etmiştir. (Dewey, 1939)

Pragmatizm fikrinin, Anadolu’ya Cumhuriyeti’n ilanı ile girdiğini söylemek doğru olmaz. Tanzimat döneminden Cumhuriyet’e kadar mesleki eğitim adına yapılmaya çalışılan dönüşümlerin temelinde de iktisaden yararlı bilgiyi üretmek ve kullanmak

yatmaktadır. İktisadi kalkınma adına yapılan mesleki eğitim reformları, doğası gereği pragmatizm düşüncesini barındıran adımlardır. Fakat Cumhuriyet'in ilanının ardından, Dewey'nin raporunda önerdiği eğitim modelinden yola çıkılarak gerçekleştirilen Köy Enstitüleri modeli hem mesleki eğitim alanında hem de iktisaden faydalı bilgi üretecek toplumu yetiştirme adına atılan ilk adımlardan biridir.

Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde eğitim sisteminde bir karmaşa olduğu bilinmektedir. Tanzimat Dönemi ve Meşrutiyet Dönemi eğitim politikaları batı ile doğu arasında sıkışmış ve ilerleyememiştir. Modern yükseköğretim kurumları açılmasına rağmen hala medreselerin var olması ve dini-geleneksel eğitimden vazgeçilememesi, aynı zamanda çağdaşlaşma adına yapılan düzenlemeler eğitim sistemini bir karışıklık içine sürüklemiştir. Cumhuriyet'in ilanının ardından yapılan ilk düzenleme, eğitim sisteminde birliği sağlamak ve merkeziyeti kurmak olmuştur. Bu doğrultuda, 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bununla aynı kabul edilen halifeliğin kaldırılması ise, eğitimde ve doğal olarak toplumda yapılmak istenen dönüşümlerin ilk adımlarını oluşturmaktadır. Tevhid-i Tetrisat ile tüm eğitim kurumları Maarif Vekilliği'ne bağlanmış hilafetin kaldırılması ile de dini eğitimden vaz geçilmiştir. Bu doğrultuda, medreseler yerini ilahiyat okullarına bırakacaktır. Tevhid-i Tetrisat Kanunu'nda yer alan bir diğer önemli hüküm ise ilk öğretimin Türk vatandaşları için zorunlu olmasıdır. Böylelikle eğitimsiz nesil kalmayacak ve toplumda Cumhuriyet'in ilkeleri ile yeniden yapılandırılacaktır. Böylesine bir toplumsal dönüşümün ana ayağını eğitim kurumlarının oluşturacak olması, Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinden dersini almış yeni bir yönetim kadrosu olduğunu kanıtlamaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında planlı bir eğitime geçilmiş, eğitim kurumları birleştirilerek merkeze bağlanmış ve eğitim laikleştirilmiştir. Ayrıca, karma eğitime geçilerek kadının ekonomik ve sosyal hayattan geri kalmaması da sağlanmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitim, ideolojik kodların nesilden nesle aktarılarak inşa edileceği bir misyon yüklenmiştir. (Bozaslan & Çokoğullar, 2015)

Mesleki ve teknik eğitim kurumları adına Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında Meslek Mektepleri Yasası çıkarılmıştır. (Yıldırım & Şahin, Osmanlı'dan Günümüze Mesleki Eğitimin Gelişimi, 2015) 1927 senesinde yürürlüğe alınan bu yasa ile mesleki ve teknik eğitim Maarif Vekâlet'ine bağlanmıştır. Yasadan 3 yıl sonra, bölgesel kalkınmanın yaratılması adına ayrıca bir çalışma başlatılmıştır. 9 ana bölgeye ayrılan ülkede meslek okulları açılmaya başlanmıştır. 1933 senesine gelindiğine ise mesleki ve teknik eğitim özelinde bir müdürlük kurulmuştur. Mesleki eğitimin kalkınmadaki itici güç olduğunun anlaşılması üzerine 1934 yılında, birçok bakanlığının katılımı ile bir mesleki eğitim planı hazırlanmıştır. Mesleki Tedrisatın İnkişaf Planı, Türkiye'de mesleki eğitimin gelişimi açısından değerlendirildiğinde büyük öneme sahip plandır. (Yıldırım & Şahin, Osmanlı'dan Günümüze Mesleki Eğitimin Gelişimi, 2015) İktisaden dışa bağımlılığı bitirmenin amaçlandığı içe dönük kalkınmanın planlandığı bu dönem, birçok tekniker okulu, sanat okulu açılarak sınai üretimin yanında toplumsal dönüşüm de sağlanmaya çalışılmıştır. Söz konusu dönem mesleki eğitimin gelişimi açısından oldukça önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Okullar, dönemin ihtiyaçları gözetilerek açılmış, dönemin ruhu planlama olmuştur. İhtiyaçlar doğrultusunda nitelikli elemanlar yetiştirilerek ülkenin kalkınma için ihtiyaç duyduğu beşerî milli sermaye oluşturulmaya başlanmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Kalkınma Plan'ları ve Milli Eğitim Şuraları devamlı olarak düzenlenmiştir. Tüm bu planlarda mesleki ve teknik eğitim iktisadi kalkınmanın odağındadır. Devlet eliyle sanayileşmeye çalışılan bu dönemde çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. 1927 senesinde çıkarılan kanunun ardından, mesleki ve teknik eğitim anlamında da birçok gelişme yaşanmıştır.

Mesleki ve teknik eğitim özelinde de işler Cumhuriyet'in ilk yıllarında istenilen seviyede değildir. Cumhuriyet'in ilk yıllarına, Osmanlı Devleti'nde önceki yıllarda kurulmuş Sanayi Mekteplerinin yalnızca bir kısmı gelebilmiştir. Birçok okul savaşlar ve ekonomik sıkıntılar sebebiyle kapanmak zorunda kalmıştır. 1923-24 senesinde mesleki

ve teknik eğitim veren okul sayısı 44'e kadar düşmüştür. (Kılınç, 2013) Mustafa Kemal Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi'nde eğitimden sanayiye tüm politikaları, iktisadi bir perspektif ile oluşturacağını söylemesi mesleki eğitim veren kurumların azalmasının oluşturduğu sorunların fark edildiği anlamına gelmektedir. (Kılınç, 2013)

John Dewey'den sonra, Anadolu'ya davet edilen bir başka eğitim bilimci olan Alfred Kühne, 1925 senesinde Türkiye Cumhuriyeti'ne gelmiştir. O da aynı Dewey gibi, eğitimin pratik hayata katkı sunması gerektiğini raporlarında belirtmiştir. (Kılınç, 2013) Türkiye Cumhuriyet'inin mesleki eğitim alanında eksikliği olduğunu belirten Kühne, teknisyen yetiştirmenin iktisadi kalkınma anlamında ülkeye katkılarından yaptığı görüşmelerde ilgili makamlara bahsetmiştir.

1927 yılına gelindiğinde yine Amerika Birleşik Devletleri'nden Mısır asıllı bir eğitim bilimci olan Ömer Buyse ülkeye çağrılmış ve Türkiye Cumhuriyet'inde meslek okullarını incelemesi kurucu kadrolar tarafından istenmiştir. Her alanda, ihtiyaçlar doğrultusunda eğitilmiş kişiler yetişmenin önemi, Buyse tarafından raporlarında vurgulanmıştır. Onun dışında Buyse, yüksek teknik eğitim ve mühendis eksikliğine de dikkat çekmeye çalışmıştır. Buyse'nin teknik eğitim özelinde verdiği öneriler Türkiye Cumhuriyet'i için hayati önem taşımaktadır. Hazırladığı raporların öneri kısımları, Cumhuriyet'in kurucu kadroları tarafından dikkate alınmış ve uygulamaya konmaya çalışılmıştır. (Kılınç, 2013)

Tüm davet edilen uzmanların mesleki ve teknik eğitimin öneminin altını çizmesi, dönemin en büyük eksikliklerinden olan mesleki yeterliliğe sahip vasıflı eleman eksikliğini gözler önüne sermektedir. Yeni kurulan devlet ise, bu konu üzerinde durmaya özen göstermiştir. Bu durum, 1926 senesinde Anadolu'daki illere gönderdikleri telgrafta daha net görülmektedir. İl Öğretim Dairesi tarafından gönderilen telgrafta, ildeki yetkililerden, mesleki teknik eğitim veren kurum olup olmadığını bilgisi sorulmaktadır.

(Kılınç, 2013) Daha sonrasında ise Anadolu’da meslek ve sanat okulları açılmaya başlamıştır. Bizzat Atatürk’ün talimatlarıyla o dönemde birçok sanat okulu da açılmıştır. Ayrıca topyekûn bir kalkınma hamlesi geliştirildiğinden kadınları ekonomik yaşama katma adına da çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Kadın öğrenciler için, Olgunlaşma Enstitüleri, Sanat Okulları, Akşam Okulları açılmaya başlanmıştır. Liman kentleri başta olmak üzere ülkede pek çok Ticaret okulu açılmıştır. Samsun, İzmir, Trabzon, İstanbul ve Adana’na açılan Ticaret Okulları ile ülkenin ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır.

Mesleki orta öğretim için yapılan birçok çalışma, okullar için yapılan düzenlemeler ve yasaların yanında, ülkedeki bir diğer büyük eksik de yüksek öğretim düzeyindeki eğitilmiş insan eksikliğidir. Mühendis yetiştiren bir yüksek eğitim kurumunun olmayışının yarattığı sorunlar üzerine, 1937 senesinde İstanbul Teknik Okulu eğitime başlamıştır. Bu okulu önemli kılan bir husus olarak okulda hem ara eleman hem nitelikli mühendis ihtiyacı birden çözülmeye çalışmıştır. Hem tekniker hem de mühendis yetiştiren bu okulun örnek bir model olarak Anadolu’ya yayılması kararlaştırılmıştır. (Kılınç, 2013) 1982 yılında, Yıldız Üniversitesi sonra da Yıldız Teknik Üniversitesi ismini alan bu kurum eğitime aralıksız devam etmiştir ve hala da ülkemize nitelikli teknik elemanlar yetiştirmektedir.

Mesleki eğitimin ihtiyaçlar ve iktisadi fayda üzerine yapılandırıldığı bu dönemde açılan bir başka Teknik Okul ise, 1937’de Zonguldak’ta eğitime başlayan Maden Teknik Okulu’dur. (Kılınç, 2013) Osmanlı Devleti’nde kalan okullar da değerlendirilerek Hendese-i Mülkiye Mektebi ve Mekteb-i Mülkiye Mektebi gibi okullar da yüksek bürokratlar ve yüksek mühendisler yetiştirmek üzere yeniden yapılandırılmıştır. Bu dönemde kalkınma adına, Tiyatro, İtfaiye, Veterinerlik, Tarım, Şehir Bاندosu gibi birçok farklı alanda meslek okulları ve enstitüler açılmıştır.

Mesleki ve teknik eğitimin geliştirilmesinde, o dönemin en büyük sorunu olan öğretmen eksikliği için de Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının çözümü öğretmen adaylarını Avrupa'ya eğitime göndermek olmuştur. Devlet, yurtdışına eğitime gönderdiği kişilerin eğitimlerini tamamladıktan sonra ülkelerine dönüp yeni öğretmenler yetiştirmesini planlanmaktadır. Böylece yurtdışından getirilen eğitimcilerle gerek olmayacak ve milli iktisadi kalkınmanın ilk ayağı gerçekleşmiş olacaktır. Daha sonraki yıllarda ise teknik öğretmen okulları açılmaya başlanmıştır. Ankara Teknik Öğretmen Okulu ve İstanbul Teknik Öğretmen Okulu bunların en bilinenlerini oluşturmaktadır. Ayrıca Köy Enstitüleri'nde eğitim vermesi için öğretmen yetiştiren kurumlar da açılmıştır.

1940'lı yıllara gelindiğinde, ilk yıllardaki 9 kalkınma bölgesi fikri daha da ileriye götürülmüştür. Bu dönemde uygulanan yeni politika her ile bir meslek lisesidir. (Aydın & Özdemir, 2019) Mesleki ve teknik eğitim veren okul sayısı, 1940'lara gelindiğinde 100'ün üzerine çıkmıştır. (Yıldırım & Şahin, Osmanlı'dan Günümüze Mesleki Eğitimin Gelişimi, 2015) fakat bu dönemde hızlı bir kalkınma hareketi içinde olunması, mesleki eğitimin sadece okullarda olmamasını da sağlamıştır. Fabrikalar, üretim tesisleri adeta bir okula dönmüştür. Akşam okulları ile halka meslek kursları verilmeye devam edilmiştir. Ülkenin Osmanlı'dan bu yana devam eden nitelikli eleman açığının kapatılması adına mesleki eğitim politikalarında hızlı bir yayılma süreci izlenmiştir. Dewey'nin de söylediği gibi, iktisaden faydalı bilgi ancak eğitim yoluyla olacaktır. (Dewey, 1939)

1940'ların ortasında II. Dünya Savaşı ile sarsılan dünyada tekrar mesleki eğitimin önemi artmıştır. Ancak yurtdışından getirilen onlarca eğitim bilimciye ve mesleki eğitimin öneminin kavranmasına rağmen, mesleki ve teknik eğitim kurumları istenilen düzeylere ulaşamamıştır. Köy Enstitüleri gibi taşrada kalkınmayı sağlayan ve çok yönlü eğitim ile öğrencileri her bakımından donanımlı yetiştiren okullar, zamanla başka sorunlarla karşı karşıya kalmıştır.

Türkiye Cumhuriyet'i kuruluş yıllarında mesleki ve teknik alanında pek çok düzenleme, iyileştirme yapmasına rağmen sonrasın oturmayan reformlar ve kararlılıkla devam edilemeyen iktisadi ve siyasi politikalar sebebiyle mesleki ve teknik eğitimde istenilen noktaya hiçbir zaman gelinebemiştir.

3.2. MESLEKİ VE TEKNİK EĞİTİMİN PİYASA TOPLUMU İÇİN ÖNEMİ

Adam Smith Ulusların Zenginliği isimli kitabında, kişilerin aldığı eğitimin nihayetinde bir sermaye birikimi olduğunu savunmaktadır. (Smith, 1776) Eğitim ile kalkınma ilişkisi daha sonrasında pek çok iktisatçı tarafından incelenen bir konu olmuştur. Bir devletin kalkınması için sahip olması gereken en önemli unsur yetişmiş beşerî sermayesidir. Bu beşerî sermaye ülkede kalkınma ve iktisadi dönüşümün başat faktörüdür. Beşerî sermayenin aktif bir üretim faktörü olması ise bu yapının oluşturulmasında eğitimin önemini hatırlatmaktadır. 19. yüzyılın sonlarına doğru eğitim, bir yandan iktisadi dönüşümü ve kalkınmayı sağlayacak kişileri yetiştirmek diğer yandan ise toplumsal dönüşümü gerçekleştirecek nesli yetiştirmek adına bir araç niteliğinde ele alınmıştır. Osmanlı Devleti ve birçok doğu toplumu, 19. yüzyıla gelindiğinde dünyada yaşanan iktisadi dönüşümün gerisinde kalmıştır. Geleneksel toplum, iktisadi çözülmeyi gerçekleştirebilecek nitelikte ve donanımda değildir. Ragnar Nurkse, yoksulluğun kısır döngüsünü açıklarken düşük gelirin düşük yatırımlara sebep olduğu ve bu durumun tam tersi biçiminde de kendini beslemesi ile bir kısır döngüye girildiği tezini ortaya atmıştır. (Nurkse, 1964) Bu döngü, iktisadi dönüşümünü gerçekleştiremeyen Osmanlı Devleti gibi doğu ülkelerinin bazılarında eğitime de uyarlanabilmektedir. Düşük gelir düzeyi, eğitim harcamalarına yatırımın gerektiğinden az olmasına sebep olmakta, bu durum mesleki eğitimin yetersiz kalmasını ve iktisadi faaliyetlerde verimsiz ve karsız üretim yapılmasına

yol açmaktır. Sonuç olarak verimsiz ve karsız üretim ülkeyi düşük üretim düzeyinde ve yoksul tutmaya devam etmektedir. (Özsoy, 2007)

Eğitimin kalkınmadaki rolü pek çok iktisadi model ile gözler önüne konuşmuştur. Fakat eğitimin her türlü kalkınmaya yol açmamaktır. Bu noktada eğitimin niteliğini ve kalitesini incelemek gerekmektedir. Özellikle geleneksel eğitim, iktisadi kalkınma açısından bir itici güç sayılmamakta aksine kalkınmayı ve piyasa toplumuna geçişi yavaşlatıcı bir unsur olarak görülmektedir. Çağdaş eğitimin genel eğitim kısmı ise, toplumun dönüşümde, cehaleti ortadan kaldırmada, bilinçli ve aydın nesiller yetiştirmede işe yaramakla beraber, iktisadi kalkınmada ve sınai üretimde yüzde 100 verimli olduğu söylenemez. Kalkınma açısından temel yapıyı oluştursa da tek başına yeterli değildir. Bu bilgiler ışında açıkça görülmektedir ki, modern anlamda çağın gereksinimleri ile programlanmış mesleki ve teknik eğitim, iktisadi kalkınma ve dönüşümün asıl itici gücüdür. Nitelikli iş gücünü yaratan da budur. Dünyanın emek yoğun üretim modellerinden teknoloji ve sermaye yoğun üretim modellerine geçişi, nitelikli iş gücü ile gerçekleşmektedir. Teknolojiyi üretecek ve kullanacak bir neslin olmaması Osmanlı Devleti için sonu kaçınılmaz kılmaktadır.

Küreselleşme adıyla da anılan toplumların iktisadi, sosyal, kültürel ve toplumsal yapılarının ve politikalarının dönüşme süreci, toplumlarda yeni kurumların doğmasına ve gelişmesine yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nde de ortaya çıkan bu yeni kurumlar, toplumsal dönüşüme gerçekleştirebilecek nitelikte bir beşerî sermaye yetiştirilmesini amaçlamaktadır. Bu dönüşüm, yapısal reformlar, yeni kurumlar, iktisadi ve toplumsal dönüşümünü sağlayan tüm devletlerde görülmüştür. Bilgi toplumuna geçiş yetişmiş insan kaynağına bağlıdır. Bunu da yaratacak olan, mesleki ve teknik eğitim kurumlarıdır.

Cumhuriyet'in de asıl amaçlarından olan nitelikli insan yetiştirilme sorunu olduğu, daha Cumhuriyet ilan edilmeden, Mart 1923 tarihinde, Atatürk'ün Türkiye

Büyük Millet Meclisi’nde yaptığı konuşma ile anlaşılabilir. Atatürk, Cumhuriyet döneminde bilginin evrimini şu sözleri ile anlatmaktadır.

“Eğitim ve öğretimde uygulanacak kuralların amacı, bilgiyi insan için fazla bir süs, bir hükmetme aracı veya medeni bir zevk olmaktan çıkarıp, maddi hayatta başarılı olmayı sağlayan pratik ve kullanılabilir bir araç haline getirmektir.” (Atatürk, 1923)

SONUÇ

Piyasa toplumunu oluşturan itici gücün faydalı bilginin üretilip kullanılması olduğu savunulan bu tezde, Osmanlı Devleti'nin piyasa temelli toplum oluşturma sürecini tamamlayamama sebebinin faydalı bilgiyi üretip kullanamaması olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Faydalı bilginin üretilmesi, kullanılması ve yayılması toplumun zihniyetine ve ülkenin kurumlarına bağlıdır. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin kurumlarının dışlayıcı yapıda olması ve toplumun zihniyetinin geleneksel yapıda olması, faydalı bilginin kullanılmasına ve geliştirilmesine engel olmuştur. Sanayi Devrimi sonrası Batı'nın hızla sanayileşme trendine girmesi, üretim ilişkilerini tamamen değiştirmiş, sermaye birikim süreçlerini geleneksel yapıdan çıkartmıştır. Bu Devrim, toplumsal ve iktisadi yapıda dönüşümlerin zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Kurumları kapsayıcı yapıda olan toplumlar, bu dönüşümleri kolaylıkla içselleştirerek gereken piyasa toplumu oluşturma trendine girebilmiştir. Fakat Osmanlı Devleti gerek kurumsal yapısı gerekse toplumsal zihniyetinin geleneksellikten kolay vazgeçememesi sebebiyle bu trendi yakalayamamıştır. Piyasa temelli toplum oluşturma sürecinin, dünya ile rekabet edebilmek açısından zorunlu hale geldiği, Osmanlı Devleti'nin çözülüşüne giden bu süreçte geç de olsa reformlar yapılmaya çalışılmıştır. Fakat siyasi reformların toplumda kendine yer edebilmesi ve uzun soluklu hayatta kalabilmesinin koşulu, toplumsal zihniyetin de bu doğrultuda dönüşüm göstermesidir. Osmanlı Devleti, toplumsal zihniyeti dönüştürmek adına eğitim sisteminde dönüşümlere gitse de geleneksel toplumun enformel kurumları, hızlı değişim gösterememektedir. Mesleki ve teknik eğitime yatırım yaparak nitelikli beşeri sermaye oluşturma sürecinin önemi, Osmanlı Devleti'nde çok daha önce fark edilmiş olsa, bambaşka sonuçlar doğurabilecek iken uzun yıllar usta-çırak ilişkisinden öteye gidemeyen mesleki eğitim, Osmanlı Devleti'nin çöküşüne zemin hazırlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Batı'daki iktisadi ve toplumsal dönüşümü geç fark ettiği görülmektedir.

Osmanlı Devleti, başarılı geçen yılların ardından Sanayi Devrimi'nin beraberinde getirdiği dönüşümleri gerekli önemi göstermemiştir. Batı'da, üretim ilişkilerinin ve toplumun yapısı dönüşmeye başlarken, Osmanlı Devleti'nde geleneksel üretim ilişkileri ve geleneksel toplum yapısı sürmektedir. Mesleki eğitim, uzunca yıllar kurumsallaşmamıştır. Küreselleşmenin ve dış ticaretin de yaygınlaşması ile artık dış pazarla rekabet edemeyen Osmanlı Devleti için piyasa toplumuna geçiş bir zorunluluk oluşturmaya başlamıştır. Bu doğrultuda, mesleki eğitim adına atılan adımlar göstermektedir ki Osmanlı Devleti bir dönüşümün gerekliliğini fark etmiştir. Fakat, toplumun yapısını ve kültürünü değiştirmek kısa vadeli planlarla gerçekleştirilecek düzeyde bir dönüşüm değildir. Kültürün evrimi için uzun yıllar gerekmektedir. Bu kültürel değişimin hızlandırıcısı ve yapı taşlarından en önemlisi olan eğitim, topluma nüfuz etmedikçe kültürel dönüşüm de sağlanamamaktadır. Topluma nüfuz edebilen bir eğitim, iyi planlanmış ve uzun vadeli bir programı olan bir eğitim olmalıdır. Bunun yanında eğitimin topluma dokunabilmesi için, eğitimin kurumsallaşması da gereklidir. Osmanlı Devleti'nde eğitim reformlarında en büyük sorunlar, kurumsallaşmış bir eğitim sisteminin olmayışından kaynaklanmaktadır. Kurumsallıktan uzak bir eğitim sistemi ile, her dönemde farklı politikalar izlenmiştir. Böylece bilgi, geleneksel bilgiden faydalı bilgiye doğru evrilememektedir. Her yeni dönem, farklı tarzda eğitim sistemi ile nitelikli bir beşeri sermaye oluşturma sürecine girilememektedir. Eğitim, toplumun yapısını değiştirme işlevi ancak süreklilik sayesinde gerçekleştirilmektedir. Sürekliliği sağlayacak olan ise kurumsallaşmış bir eğitim sistemidir.

Devletin sanayileşememesi ve toplumun iktisadi zihniyetinin dönüşmemesi ülkede faydalı bilginin üretilmesinin de önüne geçmiştir. Endüstriyel aydınlanmayı gerçekleştirecek olan nitelik beşeri sermaye, ne yazık ki Osmanlı Devleti'nde oluşturamayıp devletin yıkılışı gerçekleştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin yetiştirdiği son eğitilmiş nesil tarafından kurulan Cumhuriyet, kuruluş yıllarında bilginin yeniden inşa

sürecinin üstüne eğilmiştir. Eğitim sisteminin, dini ve geleneksel bilgiden arındırılarak, pozitif bilimlerin önem kazandığı bu dönemde, yeni bir toplum oluşturulmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet'in yeni insanı için, faydalı bilgi üretme, bunu kullanabilme, problem çözebilme ve sorgulama vasıflarına sahip bir birey tasarlanmıştır. Köy Enstitüleri Modeli Cumhuriyet'in yeni insanını yaratma ve toplumu yeniden şekillendirme amacı taşımaktadır. Pragmatik temellerle, yeniden inşa edilen eğitim toplumun bir kısmını dönüştürmeyi başarmıştır. Mustafa Kemal'in ve Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun attığı bu adımlar, toplumsal bir dönüşüm yaratmıştır. Fakat, kurumsal yapının gelişmesi ve olgunlaşması için verilen süre yeterli olmamıştır. Aynı şekilde toplumun kültürel evrimi için de uzun yıllar geçmesi gerekmektedir. Bu dönemde, kurumsal yapının dönüşmesi ve piyasa toplumunun oluşması adına büyük adımlar atılsa da bu adımların olgunlaşması için yeterli bir süre olmamıştır. Mesleki eğitim adına açılan pek çok eğitim kurumu zamanla kapatılmıştır. Köy Enstitüleri, Akşam Sanat Okulları, Olgunlaşma Enstitüleri gibi toplumun yapısını dönüştürme gayesi taşıyan çok değerli kurumlar, Cumhuriyet Devrimi'nin ardından gelen süreçte değersizleştirilmiş ve faaliyetlerine son verilmiştir. Böylece, bilginin evrim süreci ve toplumun yapısının dönüşümü kesintiye uğramıştır. Kurumsal yapının önemi de tam burada karşımıza çıkmaktadır. Kurumsallaşmış bir eğitim sistemi ve devletin kurumlarının kapsayıcı yapıda olması, bilginin evrimindeki kesintiye engel olabilecekken her dönem değişen kurumsal yapı bu evrimin gerçekleşmesine engel olmuştur.

Cumhuriyet'in sonraki dönemlerinde siyasi ve ekonomik karışıklar, yaratılmak istenen Cumhuriyet insanı sürecine bir darbe niteliğinde olmuştur. Tanzimat'tan bugüne gelen süreçte eğitim sistemindeki reformlar, Anadolu insanının bugünkü halini oluşturan evrim sürecinin yapı taşlarıdır.

KAYNAKÇA

- Çınar, E. (2007). XIX. yüzyılda Osmanlı Devletinde mesleki ve teknik eğitim. . Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özçelik, E., & Özveren, E. (2015). Kurumsal iktisat'ın dünü bugünü yarını. *Ekonomik Yaklaşım*, 17-57.
- Özsoy, C. (2007). *TÜRKİYE'DE MESLEKİ VE TEKNİK EĞİTİMİN İKTİSADİ KALKINMADAKİ YERİ VE ÖNEMİ*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Özveren, E. (2007). Kurumsal iktisat: aralanan karakutu. *Kurumsal İktisat*, 15-43.
- Acemoğlu, D., & Johnson, S. (2005). Unbundling institutions. *Journal of political Economy*, 5(113), s. 9949-995.
- Akyürek, G. (2008). *Bilgiyi yeniden inşa etmek: Tanzimat dönemi Osmanlı Mimarlığı*. Yıldız Teknik Üniversitesi .
- Akyüz, Y. (1982). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi .
- Akyıldız, A. (2018). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Armağan, M. (1992). *Gelenek*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Atatürk, M. K. (1923, Mart 1). *TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN I. DÖNEM 4. YASAMA YILINI AÇIŞ KONUŞMASI*. TBMM: https://www.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/1d4yy.htm adresinden alındı
- Aydın, S., & Özdemir, Ü. (2019). *GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE FOTOĞRAFLARLA MESLEKİ ve TEKNİK EĞİTİM 11. yy - 21. yy*. Ankara: T.C. MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI.

- Baytal, Y. (2000). Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 11(11), 23-32.
- Bozaslan, B., & Çokoğullar, E. (2015). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Eğitimin İnşası: Devletin Kurtarılmasından Devletin Kurulmasına. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 309-329.
- Coase, R. (1998). The new institutional economics. *The American economic review*, 88(2), 72-74.
- Dewey, J. (1939). *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Dewey, J. (1966). *Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education*. New York: Free Press.
- Doğanay, M. A., & Değer, M. K. (2020, Haziran). Kurumlar ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Analizi (2002-2018). *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), s. 75-99.
- Ergun, D. (1991). *Türk Bireyi Kuramına Giriş*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Erkal, M. E. (1994). *İktisadi kalkınmanın kültür temelleri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Ernest, W.-G. (1996). John Dewey in Turkey: An Educational Mission. *Journal of American Studies of Turkey*, 15-42.
- Genç, M. (1989, 3 1). Osmanlı iktisadi dünya görüşünün ilkeleri. *Sosyoloji Dergisi*, s. 175-186.
- Hatırlı, S. A., & Gelgeç, G. (2018). BİLGİ EKONOMİSİ VE BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 97-122.

- Hobsbawn, E. (1962). *The Age of Revolution:1789-1848*. London: Abacus.
- Işık, N., & Kılınç, E. C. (2013). Bilgi Ekonomisi ve İktisadi Büyüme: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama. *Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi*(26), 21-54.
- Ülgener, S. (1983). *Zihniyet, Aydınlar ve İzmler* (Cilt 72). Ankara: Mayas.
- Ülgener, S. (2006). *İktisadi çözülmenin ahlâk ve zihniyet dünyası*. İstanbul: Derin Yayınları.
- İnalcık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (Cilt 1). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Kılınç, M. (2013). TÜRKİYE'DE MESLEKİ TEKNİK EĞİTİMİN TARİHİ GELİŞİMİ (1908–1986). Ankara: Ankara Üniversitesi Doktora Tezi.
- Kaya, K., & Yalçıntaş, A. (2020). Türkiye Modernleşmesin Pragmatizmin Rolü. *Türkiye'nin Modernleşme Süreci ve Mekteb-i Mülkiye* (s. 623-637). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Koç, İ. (2000). İzmir İktisat Kongresi'nin Türk ekonomisinin oluşumuna etkileri. *Atatürk Dergisi*.
- Koçer, H. A. (1991). *Türkiye 'de modern eğitimin doğuşu ve gelişimi:(1773-1923)*. MEB.
- Kocabaşoğlu, U. (1989). *Kendi belgeleriyle Anadolu'daki Amerika: 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan misyoner okulları* . Arba.
- Kuran, T. (2012). *Yollar Ayrılırken Ortadoğu'nun Geri Kalma Sürecinde İslam Hukukunun Rolü*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Lewis, B. (2020). *Hata Neredeydi? Doğu'nun 300 Yıldır Cevabını Aradığı Soru*. İstanbul: Kronik Kitap.

- Mardin, Ş. (1985). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadi Düşüncenin Gelişmedi (1838-1918)* (Cilt 3). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2005). Turkish Islamic exceptionalism yesterday and today: Continuity, rupture and reconstruction in operational codes. *Turkish Studies*, 6(2), s. 145-165.
- Marx, K. (2019). *Kapital Cilt: I: Ekonomi Politiğin Eleştirisi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Mokyr, J. (2002). *The Gifts of Athena: Historical Origins of The Knowledge Economy*. New Jersey: Princeton University Press.
- North, D. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press.
- Nurkse, R. (1964). *Az gelişmiş Ülkelerde Sermaye Teşekkülü*. İstanbul.
- Olgun, S. (2016). Posta ve Telgraf Mektebi Talimatnamesi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 13(25-26), s. 149-181.
- Robbins, L. (1932). *An Essay on the Nature Significance of Economic Science*. London: Macmillan & Co.
- Robinson, J. A., & Acemoğlu, D. (2013). *Ulusların Düşüşü*. İstanbul: Doğan Kitabevi.
- Roland, G. (2004). Understanding institutional change: Fast-moving and slow-moving institutions. *Studies in comparative international development*, 38(4), s. 109-131.
- Romer, P. (1986). Increasing Returns and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002-1037.
- Romer, P. (1990). Endogenous Technical Change. *Journal of Political Economy*, 98(5), 71-102.
- Rostow, W. W. (1959). The Stages of Economic Growth. *The Economic History Review*, 12(1), 1-16.

- Schumpeter, J. A. (1947). The creative response in economic history. *Journal of Economic History*, 7, 149-159.
- Semiz, Y. (2004). Osmanlıda mesleki teknik eğitim İstanbul sanayi mektebi (1869-1930). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(15), s. 275-295.
- Smith, A. (1776). *The wealth of nations*.
- Şenalp, M. G. (2007). Düünden bugüne kurumsal iktisat. E. Özveren içinde, *Kurumsal iktisat* (s. 45-92).
- Tawney, R. H. (1926). *Religion and the Rise of Capitalism*. Transaction publishers.
- Tekin, Z., & Göksal, E. (2009). Azınlık ve Yabancı Okulların Osmanlı-Türk Eğitim Sistemine Olan Etkileri. *Journal of History Culture and Art Research*, 318-336.
- Veblen, T. (1898). Why is economics not an evolutionary science?. *The quarterly journal of economics* 12.4, 373-397.
- Veblen, T. (1900). The preconceptions of economic science. *The Quarterly Journal of Economics* 14.2, 240-269.
- Veblen, T. (2014). *Aylak Sınıfının Teorisi*. (E. Günsel, Dü.) Ankara: Tutku Yayınevi.
- Wallerstein, I. (2004). *World-systems Analysis*. Durham: Duke University Press.
- Weber, M. (2013). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. İstanbul: Oda Yayınlar.
- Williamson, O. (2000). The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead. *Journal of Economic Literature*, 38(3), s. 595-613.
- Yıldırım, K. (2018). *Osmanlı'da işçiler (1870-1922): çalışma hayatı, örgütler, grevler*. İletişim Yayınları.

Yıldırım, K., & Şahin, L. (2015). Osmanlı'dan Günümüze Mesleki Eğitimin Gelişimi.

Çalışma ve Toplum, 77-112.

Yalçıntaş, A. (2018). Ders notları. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi*. Ankara.

Yeşilyurt, Ş. (2016). ÜLKELERİN ZENGİNLEŞME HİPOTEZLERİ ÇERÇEVESİNDE

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN ÇÖKÜŞÜ HAKKINDA BİR

DEĞERLENDİRME. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(3), 1-26.

Yumuşak, İ. G., & Aydın, M. (2005). Bilgi Kamusal Bir Mal Mıdır? *Kocaeli Üniversitesi*

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(2), 104-122.

ÖZET

Bu tezde, faydalı bilgi üretebilen ve bu bilgiyi kullanabilen bir beşerî sermaye, geleneksel iktisadi toplumdan bilgi temelli iktisadi topluma geçişi sağlayabilir mi sorusunun cevabı ve mesleki eğitimin bu geçiştaki rolü araştırılmıştır. Tezde mesleki ve teknik eğitimin kalkınmadaki rolü Türkiye örneği üzerinden incelenmiştir. İktisaden faydalı olan bilginin öğretildiği teknik eğitim modelinin piyasa toplumunun gelişimi ile paralel gidişatı ortaya koyularak geleneksel toplumdan piyasa toplumuna geçiş incelenmiştir. Kapsayıcı kurumların inşa sürecini bu bağlamda ele alarak mesleki eğitimin toplumun iktisadi zihniyetinde yarattığı değişimi açıklanmaya çalışılmıştır.

Sanayi Devrimi'nden sonra, üretim ilişkileri değişmiş, sınai üretim ve piyasa toplumuna geçiş hız kazanmıştır. Bu durum dünyada bir dönüşümün de habercisi olma niteliğindedir. Ekonomiler, bilgi temelli ekonomi olma yoluna girmiş ve buna yönelik beşerî sermaye oluşturulmaya başlanmıştır. Bu tarihlerde Osmanlı'da da birtakım yeniliklere gidilmiştir. 1800'lü yılların sonuna gelindiğinde Osmanlı, dünyadaki sınai üretim ve bilgi toplumu oluşturmaya yönelik adımlara takiben teknik eğitim veren meslek okullarını hayata geçirmiştir. Tarihçesi Esnaf Loncaları ve Ahilik Teşkilatına kadar uzandığı düşünülen mesleki eğitim kurumları, modern anlamda mesleki ve teknik eğitim vermeye II. Abdülhamid döneminde başlamıştır. Tezde II. Abdülhamid döneminden, erken Cumhuriyet dönemine kadar olan dönem incelenmektedir.

Sanayi Devrimi'nin ardından faydalı bilgiyi üretmek ve kullanmak ülkeler için son derece önemli bir hal almıştır. Bu kapsamda toplumsal zihniyet de dönüşümler gerçekleşmiştir. Toplumsal zihniyetteki dönüşümler, iktisadi dönüşümlerin önünü açmıştır. Geleneksel bilgiye olan toplumsal tutum değişme eğilimine girmiştir. Piyasa toplumu inşa sürecinde, geleneksel bilgi, iktisaden faydalı bilgiye doğru evrilmektedir.

Faydalı bilgi, doğru bilgi kabul edilmeye başlanarak iktisaden üreten ve sorgulayan beşerî sermaye oluşmaya başlamıştır. Meslek okulları bu dönüşüm için gerekli eğitim reformu olarak görülmüştür. Bu trend doğrultusunda Osmanlı'da usta-çırak ilişkisinin ötesinde meslek eğitimi ve teknik eğitim veren modern tarzda okullar açılmaya başlanmış, mesleki eğitim kurumsallaşmıştır. Faydalı bilginin üretimi ve kullanımının ancak kurumsallaşmış bir mesleki eğitim ile gerçekleşeceği öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Mesleki ve teknik eğitim, kurumsal iktisat, faydalı bilgi, iktisadi zihniyet, piyasa toplumu, kültürel evrim, iktisadi ahlak, bilgi toplumu.*

ABSTRACT

In this thesis, the answer to the question of whether a human capital that can produce and use useful knowledge can enable the transition from a traditional economic society to a knowledge-based economic society and the role of vocational education in this transition have been investigated. In the thesis, the role of vocational and technical education in development has been examined through the example of Turkey. The transition from the traditional society to the market society has been examined by revealing the parallel course that the technical education model in which the economically useful knowledge is taught, has taken with the development of the market society. By considering the construction process of inclusive institutions in this context, the change that vocational education has created in the economic mentality of the society, has been explained

After the Industrial Revolution, the relations of production have changed and the transition to industrial production and market society has accelerated. This situation is also a harbinger of a transformation in the world. Economies have started to become knowledge-based economies and human capital has begun to be created for this purpose. In this period, some innovations were made in the Ottoman Empire. By the end of the 1800s, the Ottoman Empire had implemented vocational schools providing technical education, following in the steps taken throughout the world to create an industrial production and information society. Vocational education institutions, whose history is thought to go back to the Ahi Community and Craftsmen Guilds, started to provide vocational and technical education in the modern sense during the reign of Abdulhamid II. In this thesis, the period that spans from the reign of Abdülhamid II to the early Republican period is examined.

After the Industrial Revolution, producing and using useful information became extremely important for countries. In this context, transformations took place in social mentality. Transformations in social mentality paved the way for economic transformations. The social attitude towards traditional knowledge tended to change. In the process of building a market society, traditional knowledge evolved into economically useful knowledge. Beginning to accept useful knowledge as correct knowledge, human capital that undertook economic production and also was inquisitive of this process began to emerge. Vocational schools were seen as the necessary educational reform for this transformation. In line with this trend, modern-style schools that provided vocational and technical education beyond the master-apprentice relationship began to be opened in the Ottoman Empire, and vocational education was institutionalized. It is foreseen that the production and use of useful knowledge will only be realized with an institutionalized vocational training.

Keywords: *Vocational and technical education, institutional economics, useful knowledge, economic mentality, market society, cultural evolution, economic ethics, information society.*